

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA TEADUSKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT

Nele Kangert

Arheoloogia ja kogukond

Rõuge, Padise ja Salme juhtumite näitel

Magistritöö

JUHENDAJA: Marge Konsa

TARTU 2013

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Urimistöö teoreetiline ja metoodiline raamistik	9
1.1. Mis on kogukonna arheoloogia?	9
1.2. Mis on kogukond?	11
1.3. Kogukonna arheoloogia praktika	12
1.4. Metoodiline raamistik.....	15
2. Juhtum 1: Padise kloostri kaevamised.....	18
2.1. Padise vald, kogukond ja arheoloogia pärand	18
2.1.1. Padise valla üldisloomustus	18
2.1.2. Kogukond ja seltsielu	19
2.1.3. Arheoloogiapärand	22
2.2. Intervjuude analüüs	24
2.2.1. Kloostri tähendus ja funktsioonid.....	25
2.2.2. Padise kloostri arheoloogiliste kaevamised ja kogukond	27
2.2.3. Projekt PAVAMAB ja kogukond.....	30
2.2.4. Kokkuvõte	34
3. Juhtum 2: Salme laevamatuse kaevamised.....	35
3.1. Salme vald, kogukond ja arheoloogiapärand.....	35
3.1.1. Salme valla üldisloomustus	35
3.1.2. Kogukond ja seltsielu	37
3.1.3. Arheoloogiapärand	39
3.2. Intervjuude analüüs	41
3.2.1. Salme laevade tähendus ja funktsioonid.....	41
3.2.2. Salme kaevamiste sotsiaalsed aspektid: arheoloogid ja kogukond.....	43
3.2.3. Info levik	45
3.2.4. Laevamatuste arheoloogiliste kaevamisete mõju kogukonnas	48
3.2.4.1 Muinsuskaitse- ja arheoloogiateadlikkus.....	48
3.2.4.2. Alternatiivsed minevikutõlgendused.	50
3.2.4.3. Meie-tunne ja paigaidentiteet	53
3.2.5. Kokkuvõte	54
4. Juhtum 3: Rõuge eksperimentaalarheoloogia projekt	56
4.1. Rõuge vald, kogukond ja arheoloogia	56
4.1.1. Rõuge valla üldisloomustus.....	56

4.1.2.	Kogukond ja seltsielu	57
4.1.3.	Arheoloogiapärand	60
4.2.	Intervjuude analüüs	62
4.2.1.	Rõuge linnuse ja muinasmaja tähendus ning funktsioonid.....	62
4.2.2.	Arheoloogia ja kogukonna suhted	65
4.2.3.	Info levik	68
4.2.4.	Muinasmaja projekti mõjud.....	69
4.2.5.	Kokkuvõte	72
5.	Kogukond ja arheoloogia – arutlus Salme, Rõuge ja Padise juhtumite näitel.....	73
5.1.	Stereotüübid arheoloogiast	73
5.2.	Muistise füüsiline olemus.....	75
5.3.	Ajafaktor.....	76
5.4.	Arheoloogiateadlikkus.....	77
5.5.	Arheoloogi positsioon	79
5.6.	Kogukonna positsioon	80
5.7.	Info levik	80
5.8.	Asukoht	82
5.9.	Identiteet ja kogukonnatunne	82
5.10.	Kuivõrd rakendati kogukonna arheoloogia põhimõtteid Salmel, Padisel ja Rõuges?	83
	Kokkuvõte	86
	Kasutatud kirjandus	91
	Summary	98
	Lisa	103

Sissejuhatus

Traditsioonilise käsitluse kohaselt on arheoloogia teadus, mis uurib inimühiskonna minevikku läbi materiaalse kultuuri. Sellest arusaamast lähtub ka 2008. aastal vastu võetud Eesti arheoloogide eetikakoodeks. *Uurimaks, kuidas inimesed minevikus elasid, arheoloogid avastavad, analüüsivad ja tõlgendavad inimkultuurist järele jäänud materiaalseid jäänuseid – esemeid, muistiseid ja nende kontekste. Arheoloogid teevad koostööd väga paljude teiste teadusharudega – kasutatakse loodusteaduslikke uurimis- ja analüüsimeetodeid ning sotsiaalsed ja humanitaarteaduste teooriaid. Arheoloogiaspetsiifiliseks töömeetodiks on oma uurimisallikate väljakaevamine. (Eetikakoodeks)*

Käesolev magistritöö kuulub samuti arheoloogia valdkonda ning räägib arheoloogiast, kuid tavapärasest erineva nurga alt ning sotsiaalteaduslikele meetoditele toetudes. Käsitlen arheoloogia sotsiaalseid aspekte ning küsin, kuidas arheoloogilised uurimistööd mõjutavad kogukonda. Töö aluseks on tõsiasi, et arheoloogia distsipliini huvid ja meetodid on avardanud ning eelpool välja toodud arheoloogia-käsitlus on jäänud ahtaks. Üha rohkem on akadeemilises kirjanduses kõlapinda leidmas arusaam, et arheoloogia ei ole pelgalt teadlaskonna huvidest ja eesmärkidest lähtuv suletud ettevõtmine vaid ühiskonda kaasav ning arheoloogia sotsiaalseid, majanduslikke ja kultuurilisi tagajärgi arvestav protsess. Lisaks ainelisele kultuurile ja minevikuinimesele on oluline märgata olevikuinimest ja vaimset kultuuripärandit uuritava objekti ümber.

20. sajandi kodanikuühiskonna ideoloogiast ja liikumistest, arengutest arheoloogiateoorias, muinsuskaitstes ja museoloogias mõjutatud mõtteviisi muutused on kaasa toonud arengud arheoloogia ja ühiskonna suhetes. Uurima on hakatud arheoloogia sotsio-kultuurilisi aspekte ning rääkima hakatud vajadusest avatuma ja inimesekesksema teaduspraktika järele. Arheoloogide sõnavarasse on lisandunud mõisted „kogukond“ ja „kogukonna kaasamine“ ning eraldi aladistsipliiniks on kujunenud *community archaeology*, mis on seotud laiemal valdkonnaga *public archaeology* (Merriman 2004a; Skeates, McDavid et al. 2012; Little, B.J. 2002).

Community archaeology hõlmab väga eripalgelisi arheoloogia projekte, mille ühendavaks jooneks on kogukonna osalus protsessi eri etappides. Briti arheoloog Yvonne Marshall (2002) võtab ajakirja *World Archaeology* kogukonna arheoloogiale pühendatud erinumbris kokku

kogukonna arheoloogia mõiste järgnevalt: *arheoloogia praktika, mille igas etapis on vähemalt osaline vastutus ja otsustusõigus jäetud kogukonnale*. Kogukonna arheoloogia põhineb seisukohal, et arvamuste paljusus rikastab arheoloogiateadust ning inimesekesksem lähenemine ja kogukonna kaasamine mineviku uurimise/tõlgendamise protsessi toob arheoloogias kaasa uued võimalused. Kogukonna arheoloogia laseb interpreteerida uuritavat muistist või nähtust laiemal ajaloolisel ja kultuurilisel taustal. Teisalt toetab see kogukonna huvi piirkonna kultuuripärandi ja selle säilimise vastu ning paikkondliku identiteedi tugevnemist.

Kogukonna arheoloogia on populaarsust ja tunnustust koguv arheoloogiapraktika ning uurimisvaldkond, mille õpetamise¹ ning projektidega² tegelevad ülikoolid üle maailma. 2014. aastasse on kavandatud esimese kogukonna arheoloogiale pühendatud akadeemilise ajakirja *Journal of Community Archaeology & Heritage* välja andmine.

Kuna tegemist on suhteliselt noore arheoloogia allharuga, siis arutelu kogukonna arheoloogia ühtse metodoloogia ning selle võimalikkuse üle veel kestab. Töö teises peatükis tutvustan ühte enim vastukaja leidnud metodoloogiat, mille on välja pakkunud Stephanie Moser (Moser et al. 2002) ning edasi arendanud Gemma Tully (2007). Nimetatud autorite artiklid on inspireerinud ka antud uurimistööd ning suunanud mind huvi tundma arheoloogia ja ühiskonna suhete ning kommunikatsiooni vastu.

Kogukonna arheoloogia on Eesti kontekstis uus mõiste, mis ei ole veel jõudnud teadlaste käibesõnavaras. Siiani ei ole praktikas Eestis kogukonna arheoloogia projekti läbi viidud ning selle põhimõtteid sihipäraselt ja teadvustatult rakendatud. Samas võib kogukonna arheoloogiale iseloomulikke aspekte märgata juba Eesti arheoloogia algusaegadel. Kohalike elanike kaasamine välitöödel on üsna levinud praktika. Tihti on vabatahtlikeks olnud koolilapsed, kellest nii mõnigi on hilisemas elus sidunud end arheoloogiaga. 1920. aastal võttis värskest Eestisse tulnud prof. Tallgren assistentide ja tõlkidena Saaremaa ja Muhumaa inspeksioonile kaasa kaks Tartu koolipoissi, kellest ühest kujunes hiljem arheoloog ja etnoloog Eerik Laid (Konsa in prep). Samamoodi jõudis arheoloogia juurde kiviaja uurija Richard Indreko – 1921. aastal veel kooliõpilane, kui Tallgren ta Nurmsi kaevamistele

¹ University College London, M.A in Public Archaeology, http://www.ucl.ac.uk/archaeology/studying/masters/degrees/ma_public_archaeology; Binghamton University Community Archaeology Program, <http://cap.binghamton.edu/>.

² The University of Chicago. Jericho Mafjar Project. <http://www.jerichomafjarproject.org/project/community-archaeology>; The University of Sheffield, the Department of Archaeology. <http://www.salford.ac.uk/built-environment/research/applied-archaeology>.

assistendiks kutsus (Johanson & Tõrv 2013, 29). Tartu Ülikooli kabineti tehnik Andres Vindi puutus arheoloogiaga esmalt kokku kodukülas läbi viidud kaevamistel³. 1970-ndate lõpul osalesid Rakvere ajaloo huvilised kooliõpilased klubi „Kodulinn“ egiidi all Rakvere linnuse ja vanalinna korrastustöödel ning puhastasid Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse arheoloogi Toivo Ausi juhatamisel 1978. aasta arheoloogiliste kaevamiste leiumaterjale (Tooming 1978).

Samuti omavad kogukonna arheoloogia jooni mitmed välitööde ajal või järel läbi viidud tegevused, mis tutvustavad huvilistele muistist, uurimistulemusi ja arheoloogiat. Arheoloog Mati Mandlil on traditsiooniks korraldada oma välitöödel nõ avatud uste päevi ning eksponeerida leide ajutisel näitusel (joon. 1). Sama meetodit kasutavad arheoloogid Kagu- ja Lõuna-Eesti muististe kaevamistel Tartu Ülikooli projekti Est-Lat-Rus raames. Kodulehekülge või blogi peeti Keava linnuse⁴, Salme I muinaslaeva⁵ ning Kunda Hiimäe kaevamiste ajal, Eesti Kunstiakadeemia ala kaevamiste uudiseid vahendati sotsiaalmeedia keskkonnas Facebook.

Joonis 1. Ajutine näitus Mati Mandeli väljakaevamistel Maidlas 1980ndatel (Mandel 2011, 167).

³ Heiki Valk, suuline teada.

⁴ Keava linnus. http://www.arheo.ut.ee/keava/est_intro.htm

⁵ Salme muinaslaev. <http://salmepaat.blogspot.com/>

Kogukonna arheoloogia julgustab projekte, mille initsiatiiv tuleb kogukonnast. Hea näide arheoloogiaga seotud kohalikust algatusest pärineb Pärnumaalt, Paikuse vallast, kus 2013. aastal avatakse koostöös arheoloogidega kiviaja teemapark. Projekti arenduskava andmetel *teemapargi ajaloolise ja arheoloogilise sisu – temaatiliste atraktsioonide, stendide, infomaterjalide – koostamisel lähtutakse Sindi-Lodja leiukohtadest avastatud arheoloogilistest leidudest ning nende põhjal koostatud ajaloolistest materjalidest* (Paikuse 2007). Projekt on valla esindajate ja arheoloog Aivar Kriiska vahelise pikaajalise koostöö ja kahepoolse dialoogi otsene resultaat⁶.

Kirjeldatud näited osutavad mitmele aspektidele. Esiteks on Eesti arheoloogias vabatahtlike kaasamine pikaajaline traditsioon ning üldjuhul on teadlased kohalike elanike huvi suhtes vastutulelikud. Samas on kogukonnale suunatud tegevus pigem juhuslik ning sõltuv kaevamiste juhatajast. Kogukonnale on jäetud arheoloogias passiivne roll. Väidan, et seetõttu läheb kaotsi potentsiaal tõsta läbi aktiivse osaluse inimeste kultuuripärandi teadlikkust ning sügavamat huvi arheoloogia vastu. Paikuse valla Kiviaja küla projekt viitab, et arheoloogia läheb inimestele korda ning mõjutab kogukonna elu. Parema teaduse, kommunikatsiooni ning kultuuripärandi säilimise tagamiseks tuleb mõista, mida tähendavad arheoloogilised uurimistööd kogukonna jaoks ning milliseid tagajärgi need kaasa toovad. Sellest teadmisest lähtuvalt on võimalik hinnata ja vajadusel muuta harjunud käitumismustreid.

Käesoleva töö eesmärgiks on anda sõna sidusrühmale, kes on samuti osaline pärandiloome ja -hoiu protsessis, kuid kelle hääli tihti ei kosta kultuuripärandit puudutavas diskussioonis välja – kogukonnale. Soovin välja selgitada, kas ja kuidas mõjutavad arheoloogilised uurimistööd kogukonna elu, arusaama arheoloogiast, minevikukuvandit ja väärtushinnanguid? Kui palju rakendatakse Eestis kogukonna arheoloogia põhimõtteid ning kas kogukonna arheoloogia projekt oleks teostatav?

Ainsana on Eesti arheoloogias kogukonna arheoloogia mõistet ja rolli käsitlenud Ingrid Ulst (2012) oma magistritöös, mis uuris vastutustundlikku metalli-detektorismi kui arheoloogilise pärandi kaitse võimalust. Ulsti kogukonna arheoloogia käsitlus on minu magistritöös kasutatud käsitlusest üldisem ning lähtub muinsuskaitse vaatenurgast. Selle järgi on kogukonna arheoloogia igasugune arheoloogia- ja kultuuripärandi teadlikkust tõstev vabatahtlikke kaasav tegevus (ibid. 33).

⁶ Vestlus Aivar Kriiskaga.

Arheoloogia ja avalikkuse kommunikatsioon ning selle mõjud on Eesti arheoloogias üsna uurimata valdkond, mistõttu napib kirjandust ja allikaid, millele toetuda. Varem on sarnase teemaga tegelenud Tartu Ülikooli etnoloogid ja arheoloogid 2004. – 2005. aastal läbi viidud etnoloogia ja arheoloogia õppetoolide ühisprojekti *Mälumaastikud* raames. Mälumaastike projekti eesmärgiks oli uurida inimeste koha- ja minevikutunnetuse tekke protsesse, mistõttu kaardistati kolmes arheoloogilise tegevusega seotud piirkonnas (Keava, Rebala muinsuskaitseala ja Kivisaare asulakoht Meleski lähedal) sealsete inimeste *koduruumi* mudeleid (Konsa 2006). Hetkel on veel projekt lõpetamata ning tulemused ootavad publitseerimist. Olen kasutanud Mälumaastike projekti küsitluskava eeskujuna uurimistöö intervjuude küsitluskava koostamisel.

Minu uurimistöö on kolmel juhtumil põhinev kvalitatiivuuring. Iga juhtumi keskmes on arheoloogiline muistis, mis on vähemalt viimase kolme aasta jooksul olnud arheoloogilise uurimistöö aluseks. Aastatel 2010 – 11 toimusid Padise valla algatatud projekti PAVAMAB raames arheoloogilised väljakaevamised Padise keskaegase tsistertlaste kloostri varemetes. 2010 – 12 aastatel viidi Rõuges läbi eksperimentaalarheoloogia projekt, mille käigus ehitati Rõuge linnamäe lähistele rauaaegne elamu, kus 2012. aasta veebruaris viidi läbi elamiseksperiment. Saaremaal Salmel toimusid kahe 8. sajandisse dateeritud laevamatuste kaevamised. Salme I laeva kaevamised toimusid 2008. aasta sügisel, II laeva kaevamised kolmel suvel aastatel 2010 – 11. Uuringus olen kasutanud järgmisi meetodeid: intervjuud, vestlust ja vaatlust. Põhilise allikmaterjali kogukonna suhtumiste ja väärtuste kaardistamiseks olen kogunud poolstruktureeritud intervjuude käigus kolmes arheoloogilise muistisega seotud piirkonnas Rõuges, Salmel ja Padisel.

Töö koosneb viiest peatükist. Esimeses peatükis tutvustan uurimistöö metoodilist ja teoreetilist raamistikku - avan lähemalt mõisteid kogukond ja kogukonna arheoloogia ning töös kasutatud meetodeid. Uurimistöö teises, kolmandas ja neljandas peatükis analüüsin eraldi uurimistöö keskseid juhtumeid – Padise kloostri kaevamisi, Salme muinaslaevade kaevamisi ning Rõuge muinasmaja eksperimentaalprojekti. Iga juhtumi puhul esitan tausta avamiseks valla ja kogukonna kirjelduse ning muistise arheoloogilise ülevaate. Seejärel analüüsin muistise tähendusi ja funktsioone kogukonnas ning inimeste hinnanguid arheoloogilistele uurimistöödele ja nende tagajärgedele. Viiendas peatükis toon võrdlevalt kolme juhtumi põhjal välja peamised tendentsid ja aspektid kogukonna ning arheoloogia suhetes, ühtlasi vastan küsimusele kuivõrd rakendati nende juhtumite puhul kogukonna arheoloogia põhimõtteid.

1. Uurimistöö teoreetiline ja metoodiline raamistik

1.1. Mis on kogukonna arheoloogia?

Kogukonna arheoloogia (*community archaeology*) on kiiresti arenev ning populaarsust koguv arheoloogia aladistsipliin. Kuna kogukonna arheoloogia hõlmab väga eripalgelisi projekte, meetodeid ja inimrühmi, siis üheselt defineerida on nähtust keeruline. Oma töös lähtun Yvonne Marshall'i (2002, 212) välja pakutud kogukonna-arheoloogia mõistest, mis on sõnastatud lähtuvalt valdkonna projekte ühendavast võtmeelemendist ehk läbivast kogukonna osalusest. Kogukonna arheoloogia on Marshalli sõnul arheoloogia praktika, mille igas etapis on vähemalt osaline vastutus ja otsustusõigus jäetud kogukonnale (ibid.) See on vahend, mis soodustab kogukonna tulemuslikku osalust mineviku uurimises ja esitlemises (Tully 2007, 158). Kogukonna arheoloogia tähendab seega kogukonna liikmete aktiivset osalemist nii kaevamiste planeerimises, välitöödel, kameraaltöödel kui tulemuste tõlgendamisel ja eksponeerimisel – kontseptsioon, mis esitab väljakutse mitmetele traditsioonilise arheoloogia põhimõttele, kus vastutav juhtroll on reserveeritud professionaalsetele arheoloogidele.

Kogukonna-keskset lähenemist on nimetatud mitmel pool ka „arheoloogiaks altpoolt“ või „arheoloogiaks rohujuuretasandilt“ vastandina „arheoloogiale ülalt“. See on samm edasi populariseerivatest tegevustest nagu nn „avatud uste päevad“ kaevamistel või lühiajaline vabatahtlike osalemine välitöödel, kus inimestele on jäetud passiivne roll ning arheoloogidele vastutav juhtpositsioon (CBA 2010, 8). Kogukonna arheoloogia eelduseks on järjest enam arheoloogide seas pooldajaid leidev arusaam, et inimestel on huvi mineviku vastu ning soov osaleda kultuuripärandit puudutavates otsustusprotsessides (Shackel 2004, 2).

Kogukonna arheoloogia teooria põhialuseks on seisukoht, et erinevate arvamuste kaasamine mineviku tõlgendamisse rikastab arheoloogiateadust (vt Moser et al. 2002, 22). Kogukonna arheoloogia aitab mõista kuidas arheoloogiat viia ühiskonda ning ühtlasi esitab väljakutse domineerivatele ajaloolistele paradigmatidele (Tully 2007, 158). Marshall (2002, 218) näeb kogukonna arheoloogias eelkõige võimalust, *mida arheoloogid vajavad mitte selle pärast, et see on poliitiliselt korrektne, vaid seepärast, et see rikastab arheoloogiadistsipliini ning julgustab esitama mineviku kohta küsimusi, mida muidu ei küsitaks, laseb vaadata arheoloogilist materjali uues valguses ning mõista uut moodi, kuidas minevik loob olevikku*. Siinkohal nõustun Tully'ga (2007, 158), et kogukonna arheoloogia ei tähenda teaduse

kvaliteedi osas kompromisside tegemist. Pigem avaramat teadmist tänu uute vaatenurkadele ning laiemale kultuurilisele ja ajaloolisele taustale.

Kogukonna perspektiivist on kogukonna arheoloogia argumendiks kohalike inimeste osalusest tulenevad erinevad materiaalsed ja mittemateriaalsed väärtused. Uurijad osutavad juhtumitele, mille tulemusena on tugevnenud kohalike inimeste ühtekuuluvustunne ja identiteet või side kohaliku ajaloo ja kultuuripärandiga (Marshall 2002; Tully 2007). Kogukonna arheoloogia propageerib muinsuskaitselisi väärtusi ning loob eeldusi majanduse arenguks ja elavdab turismi (vt Birt 2004, 153–164). Samuti võib kogukonna arheoloogia murda poliitilisi, ajaloolisi ja kultuurilisi barjääre inimeste vahel (vt McDavid 2002, 35–56).

Kogukonna arheoloogia juured on 1970–80ndates peamiselt inglise keelt kõnelevates riikides USA-s, Austraalias ja Suurbritannias. Kogukonna arheoloogia kujunemine on ühest küljest seotud laiemate ühiskondlike arengutega nagu põliselanike poliitiline aktiveerumine endistes koloniaalmaades, kodanikuühiskonna ideoloogia ja -liikumised ning teisest küljest arengutega arheoloogiateoorias (Tully 2007, 157–158; Marshall 2002, 212–215; Moser et al. 2002, 222–225; Merriman 2004b, 3–4). Kogukonna arheoloogia kujunemist on enim mõjutanud postprotsessualistid, kes tõid arheoloogiasse erinevaid sotsiaalteaduste teooriaid ning rõhutavad arvamuste paljususe olulisust (Simpson 2008, 4).

Nende teoreetiliste nihete tulemusena on järjest rohkem hakatud tähelepanu pöörama arheoloogia ja ühiskonna kommunikatsioonile, erinevatele arheoloogia sotsiaalsetele ja kultuurilistele aspektidele ning rääkima hakatud vajadusest inimesekesksema lähenemise järele. Nick Merriman koguni heidab arheoloogidele ette pimesi suhtlemist avalikkusega, keda arheoloogid ei mõista ja kelle arvamuse vastu pole piisavalt huvi ilmutanud, nii et arheoloogilise info edastamisel on kommunikatsiooni tulemuseks igavus ja mõistmatus (Merriman 2004b, 8).

Kogukonna arheoloogia projektide kiire kasv üle maailma näitab ideede jätkusuutlikkust, mis on andnud põhjust rääkida võimalikust paradigma muutusest arheoloogia praktikas. Sonya Atalay (2010, 419) hinnangul eemaldutakse selle käigus mõtteviisist, et arheoloogid uurivad *kogukondi ja kogukonna jaoks* ning võetakse omaks arusaam, et uurimistööd viiakse läbi *kogukonna poolt või koos kogukonnaga*.

Rootsi arheoloog Cornelius Holtorf on astunud veelgi kaugemale traditsioonilisest arheoloogiamudelist ning pakkunud Paul Feyerabendi teadusrelativismi ideedest lähtuvalt välja lähenemise arheoloogiale, mida ta nimetab arheoloogia demokraatlikuks mudeliks. Selle järgi on arheoloogia eelkõige sotsiaalne praktika, mis teenib inimeste huvisid ja soove. Kõiki ühiskonna liikmeid julgustatakse arheoloogias kaasa mõtlema, huvi tundma ja seisukohti avaldama. Kokkuvõttes otsustab avalikkus kultuuripärandi kasutamise ning selle üle, mida arheoloogid peaksid tegema. (Holtorf 2007a, 157—161; 2007b, 119—126)

1.2. Mis on kogukond?

Järgnevalt vaatlen akadeemiliste arutelude sõlmpunktis olevat kogukonna arheoloogia keskset mõistet *kogukond*. Esitan siinkohal mõned vaatenurgad, mis on mind enim uurimistöös mõjutanud ning millest olen lähtunud oma intervjuude valimi koostamisel.

Yvonne Marshalli eristab kogukonna arheoloogias kahte tüüpi kogukondasid. Esimese tüübi moodustavad uuritaval alal või selle vahetus läheduses elavad kohalikud. Need kogukonnad on määratletud olevikus, kuna kogukonda defineerib suhe ning huvi uuritava ala vastu. Teise rühma moodustavad uurimisaluse objektiga seotud ajaloolise, usulise või etnilise rühma järeltulijad. Kogukonna määratluse aluseks on nende suhe minevikku ning teistesse inimestesse. Selle rühma kogukonna liikmed ei pruugi elada uuritavas piirkonnas, vaid võivad moodustada diasporaa väljaspool – levinumad näited on erinevad aborigeeni või indiaani kogukonnad. Tihti need rühmad segunevad ning võivad projekti jooksul muutuda. (Marshall 2002, 215–217)

Samas on sellisele kogukonna definitsioonile ette heidetud ebademokraatlikust ja vähest reflektiivsust. Laurajane Smith ja Emma Waterton on seisukohal, et selline kogukonna arheoloogia käsitus on patroniseeriv, tekitab võõristust ning asetab arheoloogid kui isikud väljaspool uuritavat „kogukonda“ võimupositsioonile. Oluline on teadvustada, et arheoloogid on samuti ühiseid huvisid jagav kogukond. Arheoloogid peavad olema avatud enesevaatlusele, kriitilisele refleksioonile ning läbirääkimistele ning hülutama seisukoha, et arheoloogid „avastavad tõde“ kõigi nimel. Kogukond ei ole kindlapiiriline üksus vaid on pidevas muutumises olev protsess. (Smith & Waterton 2009, 36—38; 2010) Mõtet toetab Anna S. Agbe-Davies, kes leiab, et arheoloog peaks sulanduma kogukonda, kuna läbi jagatud väärtuste, huvide, interaktsiooni ja ise osaledes „kogukonna“ tekkimise protsessis teenib

arheoloogia kõige paremini kogukonna huve ja täidab seatud eesmärgi. (Agbe-Davies 2010, 385)

Seega kutsub enamus kogukonna arheolooge ettevaatusele kogukonna määratlemisel, kuna tegemist on paljuskilise teoreetilise konstruktsiooniga, mis ideaalis viitab mingi inimrühma solidaarsusele ja ühistele huvidele, aga tegelikkuses on harva homogeenne nähtus (vt Tully 2007, 158; Marshall 2002, 215–217). Juhtumiuuringud näitavad, et koostöö kogukonnaga esitab igal juhul väljakutse nii arheoloogi kannatlikkusele, diplomaatilistele oskustele, kohanemisvõimele kui avatusele.

Kogukonna määratlemise probleemidega puutusin kokku ka käesoleva uurimistöös. Igal juhul kinnitavad minu vaatlusalused juhtumid veelkord, et kogukond on erinevatest huvigruppidest koosnev, erinevate arvamuste esindaja ning ei saa ranget piiri tõmmata inimeste ümber, kellele muistis, arheoloogiline uurimistöö ning kohalik ajalugu korda peaksid minema .

1.3. Kogukonna arheoloogia praktika

Kuna kogukonna arheoloogia on suhteliselt uus nähtus ning väljendub erisugustes projektides, siis ei ole jõutud ühtse kogukonna arheoloogia metodoloogilise struktuuri välja töötamiseni. Ühise metoodika puudumine on mõnevõrra takistanud kogukonna arheoloogia kui arheoloogia aladistsipliini täit akadeemilist tunnustamist ning tihti on seda paigutatud muinsuskaitse liikumise alla. On koguni küsitud, kas ühtse standardi loomine on võimalik? (Tully 2007, 155–157).

Kogukonna arheoloogias on rakendatud ja välja pakutud erinevaid koostöövorme ning metodoloogiaid, mille erinevused tunduvad rohkem seisnevat rõhuasetustes, nüanssides ja nimetuses kui sisus – CBPR (Community based participatory research) (vt Atalay 2010), PAR (Participatory action research) (vt McGhee 2012) on vaid paar näidet. Gemma Tully osutab, et valdavalt osa kogukonna arheoloogia projekte seob teatud sarnasus praktikas (Tully 2007, 157).

Järgnevalt tutvustan siiani ühte enim viidatud ja kõige põhjalikumalt kogukonna-arheoloogia metodoloogiat, mille on välja pakkunud Stepahine Moser (2002). Seitsme-osaline strateegia põhineb Southamptoni ülikooli kogukonna-arheoloogia projektil *The Community Archaeology Project Quesir (CAPQ)*, mis algas 1999. aastal Egiptuses, Quseir’is ühe osana ulatuslikumast

rooma sadamakoha kaevamistest. Moseri seitsmest punktist koosnevat metodoloogiat on oma edasi arendanud Gemma Tully (2007), kelle täiendustele ma siinkohal samuti viitan.

1. Kommunikatsioon ja koostöö (*communication and collaboration*)

Moser rõhutab arheoloogide ja kogukonnaesindajate kahepoolset dialoogil põhineva koostöö ja kommunikatsiooni olulisust uurimisprojekti igas etapis. Selle eelduseks on osalise vastutuse ja kontrolli andmine kogukonna liikmetele. Oluline on partnerlus kohalike organisatsioonidega, nii et uurimistulemusi kasutataks muistise tulevikku puudutavates plaanides. (Moser et al. 2002, 229) Lisaks toovad kohapealsed partnerid projekti juurde uusi huvilisi, mis tagab projekti kestvuse. (Tully 2007, 176).

Uurimistööde seisust pidevalt ülevaadet andev ametlik dokumentatsioon on regulaarne, kättesaadav ning kogukonnale mõistetavas vormis/stiilis. Arheoloogide ja kogukonna vaheline suhtlemine peab olema avatud, saladuste varjamist või valikulise info edastamist välditakse. Oluline on kogukonda informeerida uurimistöö tulemustest ning projekti arengutes ka siis, kui kaevamistesse on tekkinud paus. Tagamaks kogukonna autoriteetsust ja omanikutunnet tuleb kohalikele anda kontroll selle üle, kuidas nende pärandit esitletakse. Arheoloogid ja kogukonnaliikmed suhtlevad ka tööväliselt. Projektiga kaasnevaid raskusi ja probleeme tunnistatakse avalikult (Moser et al. 2002, 230 – 232). Samuti jagatakse omavahel tunnustust edu korral (Tully 2007, 176).

2. Tööhõive ja väljaõpe (*employment and training*)

Kohalikele on tagatud väljaõpe ning töö igas uurimistöö etapis, nii et kogukonna keskne roll projektis pidevalt säiliks. Võimaluse korral tuleks eelistada täistööajaga töökohtade loomist, et soodustada inimeste pühendumust ning uhkust tehtud töö üle. Väljaõpe tagab projekti järjepidevuse ning kvaliteedi, ühtlasi omandavad projektiosalised nii hiljem tööturul kasuks tulevaid oskusi. Lisaks annavad väljaõppinud inimesed teadmisi edasi kogukonna teistele liikmetele. (Moser et al. 2002, 232–233) Piiratud rahaliste ressursside korral tuleks toetada vabatahtlikku tegevust. Võimalusel kasutada kohalikke inimesi kaevamiste juures nt giididena, et julgustada nende kontakti kohaliku pärandiga. (Tully 2007, 178)

3. Esitlemine avalikkusele (*public presentation*)

Uurimistulemusi ning leidsid tutvustatakse projektiga mitte seotud kogukonnaliikmetele ja laiemale avalikkusele selleks kõige sobivamate meetodite ja vahenditega ning kultuurilist konteksti arvestades. Tully juhib siinkohal tähelepanu vajadusele esitada kakskeelses kogukonnas info mõlemas keeles. Kindlasti tuleb materjali esitlemise vormide ja vahendite otsingutesse-arutellusesse kaasata ka kogukond. Oluline on püsinäituse/ajutise näituse koostamine nii kaevamiste ajal kui kaevamiste järel. Võimaluse korral tuleks toetada kohaliku ajalookeskuse/muuseumi arendamist, mis asetaks mineviku artefaktid laiemasse konteksti. Samuti tuleb luua uuritava muistise avalikuks eksponeerimiseks vajalikud tingimused. (Moser et al. 2002, 234–236; Tully 2007, 177)

4. Intervjuud ja suuline pärimus (*interviews and oral history*)

Intervjuude läbi viimine kogukonnas on üks läbivaid punkte kõigis kogukonna-arheoloogia projektides ning peamine viis, kuidas kogukonna kogukonna perspektiiv ja ideoloogiad saavad väljendatud (Tully 2007, 166–167). Sel meetodil püütakse aru saada, kuidas kogukond suhestub arheoloogiliste kaevamiste, uurimistulemustega ning kohaliku kultuuripärandiga uute andmete valguses. Intervjuud avavad inimeste arusaamu minevikust ning aitavad välja selgitada seisukohti pärandi võimalike eksponeerimisviiside osas. (Moser et al. 2002, 236–238; Tully 2007, 177–178)

Teaduslikus plaanis pakuvad intervjuud laiemat ajaloolist ja kultuurilist tausta muistise interpreteerimiseks. Ühtlasi võimaldavad intervjuud välja selgitada kogukonna ootused projektile ning varasemate negatiivsete kogemuste või eelarvamuste korral astuda samme positiivse arheoloogiakuvandi loomiseks. Seega aitavad intervjuud ennetada konflikte kogukonna ja arheoloogide vahel. (Tully 2007, 177–178) Mõlemad autorid rõhutavad, et intervjuusid tuleb läbi viia ja analüüsida teaduslikult põhjendatud metoodikaga ja järgides kõiki eetikanorme. (Moser et al. 2002, 236–238, Tully 2007, 177-178)

5. Õppematerjalide, haridusürituste väljatöötamine (*educational resources*)

Kui Moser peab kogukonna-arheoloogias oluliseks eelkõige lastele suunatud haridusürituste ja õppematerjalide (sh lasteraamatud, ekskursioonid jms) välja töötamist, siis Gemma Tully laiendab seda punkti kõigile vanuserühmadele (töötoad, loengud jms). Lisaks soovitatakse luua avalik digitaalne leidude andmebaas, mis võimaldaks laiemal publikul pääseda ligi arheoloogilisele infole. (Moser et al. 2002, 238–239; Tully 2007, 174, 178)

6. Foto- ja videoarhiiv (*photographic and video archive*)

Kogukonna-arheoloogia projekti ühe väljundina luuakse meediaarhiiv, mis talletab info kaevamistest ja osalejate kogemustest. Arhiiv täiendab kaevamiste teaduslikku fotokogu ning loob visuaalsed tõendid kogukonna osalusest ja positsioonist projektis. Samuti sisaldab arhiiv videomaterjali välitöö erinevatest etappidest ning intervjuusid kogukonnaliikmetega. (Moser et al. 2002, 240; Tully 2007, 178)

7. Kogukonna kontroll suveniirikaubanduse üle (*community-controlled merchandising*)

Propageerides kohaliku kultuuripärandiga seotud suveniiride väljatöötamist toetatakse kohalikku käsitööd ning majandust. Olulised märksõnad, millest lähtuda on kohaliku meistrid, materjal ja disain. Lisaks soovitakse luua kogukonnaga koostöös ühisidentiteeti rõhutav projekti tunnusvisuaal, mida kasutada T-särkidel, suveniiridel jne. (Moser et al. 2002, 241–242; Tully 178)

1.4. Metoodiline raamistik

Käesoleva magistritöö teemapüstitus ja küsimuseasetus eeldab arheoloogia meetoditest eemaldumist ning pöördumist sotsiaalteaduste meetodite juurde. Tegemist on kvalitatiivse juhtumiuuringuga (Laherand 2008), kus andmete kogumiseks rakendasin järgmisi meetodeid: intervjuusid, vestlust ja (osalus)vaatlust.

Töö põhineb kolmel näidisjuhtumil, mille keskmes on kolm muistist – Rõuge linnamägi, Salme laevamatused ning Padise klooster. Juhtumite valimine oli üsna orgaaniline protsess, kuna suuresti just eelnevad kokkupuuted (osalesin Padise ja Salme kaevamistel) nimetatud juhtumitega suunasid mind huvi tundma arheoloogia sotsiaalsete aspektide vastu. Lisaks pakuvad kõik kolm juhtumit arheoloogilises ja sotsiaalteaduslikkus mõttes mitmekülgset ja informatiivset allikmaterjali. Nii Salme laevamatused, Padise klooster kui Rõuge linnus on viimase kolme aasta jooksul olnud arheoloogilise uurimistöö platvormiks ning pälvinud meedia ja avalikkuse tähelepanu. Andmestikku rikastab omakorda uurimistöös kasutatud meetodite erinevus: Padisel ja Salmel toimusid traditsioonilised arheoloogilised väljakaevamised, samas kui Rõuges viidi läbi eksperimentaalarheoloogia projekt.

Eelnevas alapeatükis puudutasin mõnevõrra probleeme, mis on seotud kogukonna definitsiooni ja piiride määratlemisega. Sarnaste probleemidega puutusin ka ise uurimistöö jooksul kokku. Kui esmalt allikmaterjali kogudes ning välitöid kavandades lähtusin kitsalt piirkonnapõhisest definitsioonist (konkreetses küla elanikud kui kogukond) (vt eelmises alapeatükis definitsiooni Marshall 2002), siis esimeste intervjuudega sai selgeks, et pean oma lähtenurka kohendama. Reaalsuses osutusid kogukonnad palju mitmetahulisemateks ning kolm juhtumit erinevamateks, kui olin arvanud. Mitmed paigaga tihedalt seotud informandid ei sobinud nii rangelt piiritletud kogukonna määratluse alla. Kogukonna mõiste ümbermõtestamisel lähtusin igast üksikjuhtumist eraldi, juba olemasolevale materjalile ning valimile toetudes.

Salme juhtumis pean kogukonna all silmas Salme valla inimesi, seal hulgas valla hooajalisi elanikke, kes on mitu suve kestvaid väljakaevamisi kõrvalt näinud. Padise puhul õigustas end küla-kogukonna keskne lähenemine. Kuna Padise valla elanikkond on ajalooliselt koondunud kahe keskuse, Harju-Risti ja Padise ümber, siis kogukond Padise kontekstis tähistab Padise küla ning lähiümbruse elanikke. Rõuge juhtumis mõistan kogukonda sarnaselt Padisele Rõuge aleviku ning selle lähiümbruse elanike kooslusena.

Uurimistöö tuuma moodustavad kolme näidisjuhtumiga seotud kogukonna liikmetega läbi viidud poolstruktureeritud intervjuud. See meetod andis intervjuudele raamistuse ning tugistruktuuri, samas võimaldas tõstatada informandi jaoks olulisi teemasid ning esitada küsimusi sõltuvalt kontekstist. Küsimuskava koostamisel olid eeskujuks Tartu Ülikooli arheoloogia õppetooli 2004 – 2005 aasta projekti “Mälumaastikud” raames läbi viidud intervjuud Rebalas, Kivisaarel ja Keavas (materjalid TÜ arheoloogia arhiivis). Minu küsimuskava koosnes neljast suuremast teemaplokist: 1) informandi mälumaastik ja kohatunnetus; 2) suhe muistisega, muistise tähendus ja tõlgendused; 3) kogukonna kirjeldus; 4) suhted arheoloogia, väljakaevamiste, arheoloogidega ning mõju kogukonnas. Kasutasin küsitluskava kõigi intervjuude puhul v.a. kaks esimest Salmel läbiviidud pilootintervjuud, kus käsitletud teemade ring oli sarnane.

Üldjoontes avasid küsimuskava teemaplokid käsitletavat teemat ammendavalt ning võimaldasid informandiga üleval pidada loogiliselt arenevat vestlust. Samuti täheldasin, et intervjuu alustamine küsimustega, mis puudutasid informandi kodukanti ning tema jaoks olulisi paiku maastikul, võimaldas sujuvat üleminekut intervjuu arheoloogia-kesksete küsimusteni. Kuna mitu informanti avaldasid enne intervjuud muret, et nad ei oska midagi

rääkida, pakkus selline intervjuu ülesehitus turvatunnet ning julgustas mõtteid avaldama ka arheoloogia teemadel, mida esialgu peljati. Intervjuusid analüüsid tajusin teatavat omapoolset suunamist esimeste Rõuge intervjuude käigus, kuna ma esialgu eeldasin inimeste suuremat arheoloogia- ja ajalooalast teadlikkust, kui hilisemad järeldused näitasid.

Valimid moodustasin olemasoleva taustainfo põhjal järk-järgulise valimi koostamise põhimõttel kombineerides eesmärgipärase valimi ja mugavusvalimi meetodeid (vt Õunapuu 2010). Lähtuvalt kasutatud meetoditest on Salme, Rõuge ja Padise valimites ühisosa, kuid tervikuna nad ei kattu, mis minu töö seisukohast ei olnud ka vajalik. Üldjoontes andis kasutatud metoodika head tulemused ning tagas ammendava info. Iga juhtumi puhul soovisin välja selgitada vallavalitsuse kui kogukonna ametliku esindaja seisukohad. Teiste informantide valiku peamiseks kriteeriumiks oli elukoht/kuulumine kogukonda. Tagantjärele hinnates oleks võinud jätkata veel intervjuudega Padisel, kus mõnevõrra domineerima jäi valla ametlik seisukoht. Arutlen selle üle lähemalt Padise juhtumit puudutavas peatükis.

Kokku viisin Salmel läbi intervjuud 10 inimesega vahemikus juuli – august 2012, Rõuges 8 inimesega vahemikus september 2012 – märts 2013 ning Padisel 6 inimesega vahemikus september 2012 – veebruar 2013. Valdav intervjuude pikkus oli 40 min - 1 h. Põhiosa intervjuueeritud jagunes kahe vanusegrupi vahel: 40-60 eluaastat ning 60+ aastat. Nooremaid intervjuueeritud oli rohkem Salmel ja Rõuges. Paari informandi intervjuus vanus ei kajastu, mistõttu olen vanuse määranud oletatava kümnendiga. Salmel oli informantide vanuseline koosseis kõige varieeruvam. Täiskasvanutele lisas tegin Salmel intervjuud 3 lapsega: 17-aastane kaevamistel vabatahtlikuks tulnud koolipoiss ning külapoisikesed poes, kuid leidsin, et olulise info saan kätte ka seda vanusegruppi mitte kaasates.

Lisaks olen toetunud oma analüüsis mitmetel suulistele vestlustele kogukonna liikmetega ning arheoloogiaprojektidega seotud olnud isikutele. Samuti vaatlust kui esmase info kogumise vahendit, mis aitas mõista kogukonna suhete dünaamikat ja käitumismustreid (Laherand, 225-234). Kuna töö eesmärgiks oli avada teemat kogukonna perspektiivist, siis otsustasin loobuda esialgu planeeritud intervjuudest projektide vastutavate arheoloogidega. Olen siiski analüüsis lisanud arheoloogide vaatenurga, kus see tundus vajalik ning avavat paremini situatsiooni. Seejuures Rõuge juhtumi analüüsis toetusin eksperimentaalarheoloogia projekti autori Viire Pajuste (2012) magistritööle, kus ta võtab ühtlasi kokku muinasmaja projekti sotsiaalsed aspektid. Padise ja Salme juhtumites toetusin arheoloogi positsiooni avamisel eneserefleksioonile.

2. Juhtum 1: Padise kloostri kaevamised

2.1. Padise vald, kogukond ja arheoloogia pärand

2.1.1. Padise valla üldiseloostus

Padise vald paikneb Soome lahe kaldal Harju maakonna loodeosas. Padise naabervaldadeks on Läänemaa piiridesse jäävad Nõva, Risti ja Oru vald ning Harjumaa alla kuuluvad Nissi, Vasalemma ning Keila vald. Valla kirdepiir kulgeb mööda Vasalemma jõge. Padise valla 366 km² suurusel territooriumil elab 1684 elanikku (1.jaan. 2012 seisuga)⁷. Vallas asub 24 küla, neist suuremad on Harju-Risti (346) ja Padise (360) (Padise 2012). Valla administratiivne keskus on Padise küla. Lähimad suuremad asulad on maakonnakeskus Tallinn 45 km, Keila 20 km, Haapsalu 70 km ning Paldiski 18 km kaugusel.

Piirkonda ei läbi raudtee ega ükski põhimaantee. Olulisim ühendustee on Keila-Haapsalu tugimaantee. Läbi valla keskuse voolab Padise kloostri järgi nime saanud Kloostri jõgi, mis suubub Paldiski lahte. Üheks Padise valla reklaam-märgiks on loodus. Üle poole valla territooriumist on kaetud metsaga. Vallas asub mitu looduskaitsealust piirkonda – osa Läänemaa Suursoo, Nõva maastikuakaitsealadest ning paar hoiuala. Omaette väärtuseks on Padise vaheldusrikkad rannaalad. Merejoonest ligi poole moodustavad puhkealad. Rannik on populaarne suvekodude piirkond.

Padise vald moodustati 19. sajandi II poolel Padise, Vasalemma, Leetse-Pallaste, Ämari ja Põllküla mõisakogukondade ühendamisel. 1893. aastal liideti vallale juurde Risti, Hatu ja Laoküla. Vald on 20. sajandi jooksul korduvalt nime vahetanud. Kui aastatel 1918-1938 nimetati haldusüksust Kloostri vallaks, siis aastast 1939 taas Padise vallaks (Ridbeck 2003). 1950. aastal likvideeriti vald Keila rajooni moodustamisega. 1976. aastal moodustati Risti ja Kloostri külanõukogudest Padise külanõukogu. Padise vald taasloodi 1992. aastal. (Palginõmm & Noorkõiv 2001)

Padise valla tänase asustuse kujunemist on kõige rohkem mõjutanud järgmised tegurid – ühtse haldusüksuse moodustamine kahe kihelkonna maade baasil, valla suur pindala ning loodus.

⁷ Statistikaamet, 17.03.2013.

Ajalooliselt on Padise valla maad kuulunud Harju-Madise ning Risti kihelkondadesse ning elanikkond jagunenud kahe teede sõlmpunktis asuva keskuse/kiriku vahel. Tänapäeval iseloomustab valla asustust koondumine kahe domineeriva asula, Harju-Risti ning Padise ümber. Põhimõtteliselt toimetavad vallas kaks eraldiseisvat kogukonda.

Meil on nii suur vald territooriumilt, et kaks kihelkonda mahuvad sellesse valda ära. Üks on Madise pool – Harju-Madise kirik, teine on Risti pool, Harju-Risti. Kaks tuhande inimesega kogukonda on eraldi. Eesti aja algul siin oli omaette ooper. Vanasti valla funktsioone täitsid majandid, mis siin olid. Olidki eraldi kaks majandit ja kaks eraldi seltskonda. Esimesed aastad see ühendamine oli omaette ooper. Praegu usun küll, et vald on üldiselt mõistetav ja hinnatav ja oma, see toime on ikka olemas. (mees, 57 a)

Keskustest eemale jäävad alad on üsna hõredalt asustatud. Veidi rohkem on elanikke valla lääneosas ning rannikul, kus asuvad suvituslad. Seevastu metsane ja soine edela- ja läänepiirkond on peaaegu asustamata.

Tegelikult see Padise keskus ja mereäär. Kaunid rannad, mis on see põhiline tõmbepunkt. Ja muidugi kirikud, need Harju-Risti ja Harju-Madise kirik, mis käivad selle kloostri juurde mingitpidi ajalooliselt. (naine, 41 a)

2.1.2 Kogukond ja seltsielu

Padise valla rahvaarv on viimastel aastatel olnud pidevas languses - aastal 2008 elas vallas 1801 inimest, 2012. aastal oli valda registreeritud 1684 inimest. Valla demograafiline koosseis viitab rahvastiku aeglasele vananemisele. Kuigi viimaste aastate elussündide arv on olnud üsna stabiilne (17-19), püsib iive ikkagi negatiivne. Valla kahes koolis (Risti ja Padise põhikool) käivate õpilaste arv on vähenenud. Sarnaselt teistele Eesti maapiirkondadele on 25-39 aastaste tööjõuealiste täiskasvanute osakaal rahvastikus Eesti keskmisest näitajast madalam.⁸

Valla rahvastiku üldstatistikast torkab silma tugev väljarände tendents. Kui 2008. aastal oli väljarändajaid 56 ja sisserändajaid 48, siis 2011. aastaks oli väljarändajate arv kasvanud 88

⁸ Statistikaamet, 21.03.2103.

inimeseni, samas kui sisse­rändajaid oli 49.⁹ Paljud lahkujad on täiskasvanud noored, kes lähevad (Tal)linna või selle lähiümbrusesse elama ja tööle.

Rahvas vananeb kahjuks. Noored lähevad ära. Kipuvad minema, sest on muretsenud linna või selle lähiümbrusse korteri. Noori on vähemaks jäänud. (naine, 45 a)

Suuremat sisse­rändu takistavate asjaoludena nimetavad intervjueritud peamiselt vabade eluruumide ja töökohtade puudust. Samas Padise kui elukeskkonna eelistena nimetatakse piirkonna vaheldusrikast loodust, heakorda, puhast õhku, rannaäärseid puhkealasid, ajaloo- ja kultuurväärtusi, samuti infrastruktuuri olemasolu. Padise elanikeregistrisse on end kandnud ka paljud vallas vaid hooajaliselt elavad linnainimesed, kes valla eelarve ja maksulaekumise seisukohalt moodustavad tubli maksujõulise lisa.

Üldiselt on Padise elanikud paiksed ning väljastpoolt tulijaid võetakse pigem aeglaselt omaks. Mitmed intervjueritud, kes on Padisele sissetulnud, tunnistasid raskusi kohanemisega ning aeglast integreerumist kogukonda.

Padisel on selline lugu, et kui sa siin sündinud just ei ole ja kui sa ei ole abiellunud siin kohaliku inimesega, siis oled ikkagi võõras. Sa võid ka elada siin... mina olen elanud siin juba 23 aastat, rohkem - 24 aastat - aga siiski ma ei ole... Siin ikkagi öeldakse, et ma olen uustulnuk, ma olen sisse­rännanud. See on üks huvitav asi siin Padisel. Siin jah, võtab aega, siin on hästi paikne rahvas.(naine, 45 a)

Inimeste paiksus avaldub valla elu eri sfäärides, seal hulgas ka kohalikel võimutasanditel. Padise vallavalitsuse ja valla juhtivtöötajate koosseis on püsinud üsna muutumatuna valla taasloomisest peale. Padise vallavanemal täitub ametikohal 25 aastat. Jääb kõlama, et inimesed pigem hindavad seda väärtusena, mis on taganud teatud järjepidevuse ja stabiilsuse otsustes ning valla arenguprotsessides.

Vallas tegutseb üks munitsipaal-lasteaed, mille rühmad on avatud nii Padise külas (47 last) kui Ristil (26 last). Põhi­haridust jagavad kaks kooli – Padise põhikool (71 õpilast) ja Risti Põhikool (61 õpilast). Gümnaasiumi­haridust minnakse tavaliselt edasi omandama Tallinna, Keila, Haapsallu. (Padise 2012)

Seltsi- ja hobitegevusrühmi tegutseb Padisel mitmeid. Keskuse rahvamajas käivad koos naisansambel, kandlering, puhkpilliorkester, joogatreening, käsitööring, naisrahvatantsurühm,

⁹ Statistikaamet, 21.03.2013.

segakoor, laste laulustuudio ning klaveriõpe. Lisaks tegutseb Padise kooli juures 8 ja Risti koolis 4 huvialaringi. (Padise 2012)

Inimeste hinnangud Padise kogukonna üksmeelele ning ühistegemise aktiivsusele varieeruvad. Mitmes intervjuus tõstetakse esile rohkem valla teisi külaliikumisi, jäädes keskuse elanikest kui kogukonnast rääkides vaoshoituks. Ühe vallasisese kogukondliku killustumise põhjusena tuuakse välja erinevate toetusfondide ja rahastajate eelistust finantseerida rohkem väikeste külade ja maakohtade projekte. *Väga palju on rahasid, mis jooksevad seda laadi pidi. Aktiivne tegevus on väga palju liikunud küladesse ja külad teevadki, kui rahad all on, siis see paneb rattad käima. (mees, 58 a)*

Kogukondlik elu on nii ja naa. Mõnes külas on aktiivsem, mõnes vähem. See Padiset mõelda, siis vist väga passiivne. Pigem see Aruküla või Kasepere, seal on noored inimesed, kes natuke püüavad vedada. Aruküla ja Padise ei taha oma vahel ... siin on väga keeruline. Samas kui on olnud ülevallalised jaanipäevad, on päris palju rahvast käinud. Kui ma puutun kokku kogukondliku liikumisega mujal Eestis, võib olla ei ole Padise kant selles vallas silma paistnud võrreldes teiste kohtadega, aga samas jälle mõnes kohas ei ole üldse midagi. Siin midagi ikka toimub, külad liigutavad ikkagi. (naine, 43 a)

Samas on kohalikud üsna passiivsed kodust välja tulema. Padise kloostri kirikus korraldatud kontsertidele tuleb suurem osa publikust väljastpoolt. Ilmselt üheks takistuseks aktiivsemale kokkukäimisele on Padise valla territoriaalne suurus. Teisalt mõjutab inimeste elurütmi Tallinna lähedus, mis pakub rohkem võimalusi nii töö kui meelelahutuse osas.

Väga kodust välja eriti ei tulda. See on vist üleüldine, et ükskõik, mida teed, et ei tulda. Me oleme vahel arutanud. Mida kaugemale seda rohkem hoiab rahvas kokku ja käib. Kas on siis võimalusi ja variante rohkem? Ei olegi aru saanud. Linn vist pakub võimalusi ja töökohad ka. Vanasti olid majand ja kolhoos paigas, töö oli sul siin, kõik oli siin, rahvas käis rohkem kokku, tulid rohkem kokku ka üritustele. Nüüd on kõik tööd on seal, ta õhtul hilja tuleb. Ta on väsinud, igapäevatööst ja toimetamistega, ta ei tule eriti. (naine, 53 a)

Elanike üldine huvi kodukandi ajaloo ja kultuuripärandi vastu tundub olevat keskpärane, kuid tuntumaid piirkonnaga seotud ajaloolisi isikuid ja sündmusi tuntakse hästi. Ollakse uhked Padise kandi pika haridusajaloo üle – 1683.aastal avas Bengt Gottfried Forselius Ristil ja Harju-Madisel Eesti esimesed talurahvakoolid. Samuti teatakse nimetada oluliste ajalooliste objektide ja vaatamisväärsustena keskaegseid sakraalehitisi – Padise kloostrit, Harju-Risti

kirikut (15.saj), Harju-Madise kirikut (14.-19.saj) ning uusaegseid mõisasid - perekond von Rammidele kuulunud Padise ning Vihterpalu mõisa.

Suure töö Padise küla ja valla ajaloo uurimisel ja tutvustamisel on ära teinud Padise lauluõpetaja ja orkestrijuhht Heino Ridbeck (1924-2010), kelle sügavam ajaloohuvi tekkis kokkupuudetest Padise kloostris arheoloogilisi kaevamisi juhendanud Villem Raamiga. 2003. aastal andis vald välja Heino Ridbecki koostatud 200-leheküljelise teose „Padise läbi aegade: kodulooraamat“. Ridbecki raamat on õpikuna kasutusel ka Padise põhikooli kodulootundides.

Tema kaudu on need kohalikud inimesed üsna teadlikud sellest, mis siin ajalooliselt on olnud ja kuna seda raamatut on siin vallas kingitud paljudele igas kodus on see raamat, kui laste käest küsida. Ja lapsed uurivad. Ma usun, et üsna hästi teavad. Kuna siin on hästi paikkondlik rahvas, siis ka koolis on kõigile sellest räägitud ja kõik on saanud selle aluse, seda sisserännanud rahvast on väga vähe. (naine, 45 a)

2.1.3. Arheoloogiapärand

Padise vanemast asustusest annab tunnistust kloostrivaremetest umbes 1 km lõuna pool asuv Padise vanalinnamägi. Kloostri jõe järsul paremkaldal paikneval neemiklinnusel on väljakaevamisi teinud Osvald Saadre 1963. ja 1964. aastal. Linnusel on eristatud vähemalt kaks ehitusjärku - 7.-10.saj ning 11.-14. saj. Nõrk kultuurkiht viitab linnuse kasutamisele pigem pelgupaigana. Samuti on linnust seostatud võimaliku sadamakohaga Kloostri jõe ääres. (Tõnisson 2008, 194-195)

Peamine vaatamisväärsus ning mälestis Padise keskajast on tsistertslaste kloostri varemed Kloostri jõe käärus Keila-Haapsalu maantee ääres. Hoolimata pikaaegsetest uuringutest on kloostri varasemas asutamis- ning ehitusloos palju vastuseta küsimusi.

On teada, et Padise kloostri rajasid 14. sajandi algul Dünamünde kloostri mungad, kes asusid oma Daugava suudme alal asunud kloostri müümise järel ümber Padisele. Täpset ümberasumise aega ei ole teada. Kuigi esimesed teated tsistertslaste kabeli olemasolust Padisel pärinevad juba 13. sajandi keskpaigast, ei ole siiani selle võimalikku asukohta tuvastatud. Esimesed ürikulised märkmed konvendihoone ehitamisest pärinevad 1314. aastast. (Alttoa 2012, 51-62)

Olulise tagasilöögi ehitustöödele andis Jüriöö Ülestõusu puhkemine 1343.a, kui krooniku andmetel tapeti kloostri 28 munku ning hoone pandi põlema (Hoeneker 1960, 79). Padise hiilgeajaks kujunes 14.sajand – 15.sajandi algus, kui kloostri valduste ja varade hulka kuulusid ka maa-alad Soomes ning kalastusõigus Vantaa ümbruses. (Tamm 2010) Klooster läks Liivi Ordu kätte 1558. aastal ning likvideeriti lõplikul 1559. aastal. Komplex said kõvasti kannatada Liivi sõja ajal (1558-1583), kui erinevad vaenupooled kasutasid seda kindlusena. (Kadakas 2012, 60)

1561. aastal sai kloostri Rootsi riigi mõis, mis läänistati 1622. aastal Thomas Rammile. Kloostrivaremed ehitati ümber mõisaresidentsiks. (Põldvee 2012, 135-136) Klooster jäeti maha 18. sajandil, kui valmis sai uus mõisahooned kloostri idaküljel. Praegu asub perekond von Rammidele kuuluvas renoveeritud Padise mõisas hotell restorani ning konverentsikeskusega¹⁰.

Padise kloostri uurimis- ja konserveerimislugu ulatub 1930ndatesse, kui haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna rahastamisel alustati kloostrivaremete korrastustöödega. Tööde peamiseks juhiks kujunes varakult Villem Raam. Suurimate töödena restaureeriti väravatorni fassaad ning põhja eeshoovi kirdenurga tulirelvatorn. Varemete konserveerimine ja korrastustööd jätkusid peale pikka pausi 1950-1960ndatel Rein Zobili ja Villem Raami eestvedamisel. Paralleelselt varemete konserveerimisega teostati Raami juhendamisel arheoloogilisi uuringuid ning tühjendati ruume rusust. (Alto et al. 2012) Paraku on Raami kaevamiste leiud hilisemal ajal kaotsi läinud (Kadakas 2012, 61).

Uue hoo said kloostri restaureerimistööd sisse 1990ndatel, kui tööde juhtimine läks Padise valla kätte. 2010 – 2012 viidi läbi Läänemere maade koostööprogrammi INTERREG IVA toel Padise valla ja Vantaa linna koostöö projekt *Keskaja sild Padise valla ja Vantaa vahel* (PAVAMAB). Projekti peamiseks eesmärgiks oli kaasaegsete meetoditega uurida Padise kloostrikompleksi kui tervikut ning läbi viia selleks vajalikud arheoloogilised välitööd ja arhiiviuuringud. 2010. ja 2011. aasta suvel toimusid Villu Kadaka juhtimisel kloostrivaremetes arheoloogilised kaevamised, kus osalesid nii Soome kui Eesti arheoloogid ja arheoloogiatudengid. (Nurger 2012)

Arheoloogiliste uuringutega püüti leida vastust mitmetele küsimustele. Sooviti välja selgitada hoonetekompleksi kõige varasemad ehitusjärgud (kirjalikes allikates mainitud 13. saj. kabel

¹⁰ Padise mõis. <http://www.padisemois.ee/et/>. 8.04.2013

ning 14. saj kloostrihoonete jäänused) ning koguda infot tulevaste konserveerimistööde ettevalmistamiseks. Kokku kaevati kahe suve jooksul nii konvendihoonesse kui sellest väljapoole ligikaudu sada proovišurfi (Kadakas 2012, 59, joon 3). Arheoloogiliste uuringute tulemusena täpsustati nii konvendihoone tiibade dateeringuid kui koguti uusi andmeid erinevate hooneosade funktsioonide ning ehitusetappide kohta.

Projekti jooksul leidsid aset kaks ajalookonverentsi – 2010. aastal Vantaas ning 2012. aastal Padel. Projekti PAVAMAB tulemused on kokku võetud 2012. aastal välja antud artiklikogumikus (Russow 2008) ning koolidele suunatud populaarteaduslikul näitusel. Projekti käigus valmis kloostri edasiste konserveerimistööde plaan, mille kaugemaks eesmärgiks on muuta kompleks hästi säilinud, autentseks ja turvaliseks vaatamisväärsuseks, nii et suur hulk külastajaid ei ohustaks objekti säilimist. (Nurger 2012, 11-12)

2.2. Intervjuude analüüs

Järgnevas analüüsis otsin intervjuude põhjal vastust küsimusele, kas ja kuidas on arheoloogilised kaevamised Padise kloostri mõjutanud Padise inimeste elu, minevikukuvandit, paigatunnetust, arusaama arheoloogiast ning väärtushinnanguid? Kuigi esmalt Padise kloostrit ühe vaatlusaluse näidisjuhtumina välja valides tahtsin uurida kitsalt projekti PAVAMAB (2010-2012) raames toimunud kaevamisi ning selle võimalikke mõjusid kogukonnale, siis juba esimeste intervjuude käigus sai selgeks, et pean juhtumit vaatlema laiemalt. Kuna Padise vald kui kogukonna formaalne esindaja on ise viimase paarikümne aasta jooksul olnud peamine uurimistööde tellija, renoveerimistööde eestvedaja ning ajaloo populariseerija, siis ei saa mööda minna teguritest, mis on kujundanud valla juhtkonna suhtumist ning valikuid. Projekt PAVAMAB on loomulik jätk pikale uurimisloole, mis algas 1930ndatel Villem Raamiga.

Ühtlasi selgus intervjuusid analüüsides, et vallavalituse ning kogukonna üksikliikmete arvamustes on mitmeid erinevusi ning kogukonna nõ lihtliikme hääl on kogutud materjalis oodatust oluliselt nõrgemalt esindatud. Olen järgnevas arutluses välja proovinud siiski tuua mõlemaid seisukohti, niivõrd kui olemasolev info võimaldas.

Padise kaevamised valisin vaatlusaluseks juhtumiks tänu osalemisele projektis PAVAMAB. 2011. aasta sügisel tegin oma kaevamiste juhendamise praktika Villu Kadaka juhendamisel Padise kloostris. Samuti osalesin projekti ja selle tulemusi tutvustava näituse koostamisel ning kureerisin näitust Harjumaa Muuseumis.

2.2.1. Kloostri tähendus ja funktsioonid

Eesmärgiga välja selgitada, kuidas kohalikud inimesed ümbritsevat ruumi tajuvad, miliseid objekte ja millest lähtuvalt ise väärtustavad, palusin küsitletavatel nimetada nende jaoks olulisi paiku Padisel, kuhu oma külalisi näiteks viivad. Kõik küsitletavad mainisid standardvastusena kloostrit, mõisa ja linnamäge. Teiste tähelepanuväärsete objektidena vallas toodi välja Risti ja Harju-Madise kirikud.

Selgub, et Padise kloostrikompleksil on kohalike elanike mälumaastikul oma kindel ja oluline positsioon. Üheks põhjuseks on kahtlemata kloostrivaremete füüsiline domineerimine maastikul ja külapildis. Vahetult Keila-Haapsalu maantee ääres paiknevad müürid jäävad silma juba Padisele sisse sõites. Koos renoveeritud mõisahoonega moodustab klooster eraldiseisva ansambli, mis vastandub keskuse nõukogudeaegsetele korrusmajadele. Iseseisva „saarekese“ muljet võimendab veelgi mõisa ja kloostriviivalgustus.

Samas tundub selline tugev positsioon kohalike inimeste teadvuses lähtuvat rohkem inimeste isiklikest mälestustest ja emotsioonidest kui millestki muust, sh jagatud paikkondlikust identiteedist või ajalootunnetusest. Põliste elanike jaoks on klooster midagi väga argipäevast ja harjumuspärast, mis on alati olemas olnud. Veel mõnikümme aastat tagasi tähendasid rusuhunnikute alla mattunud kloostrivaremed külaelanikele eelkõige lapsepõlve mänguplatsi, mille müüridel turniti ning mille nõlvadel oli hea kelgutada. *Vanemad ütlevad siin, 40-50aastased, et kloostrivaremed ja keldrid oli selle jaoks, et seal olid sõjamängud-värgid, see oli ikka selleks jah, põhiliselt oli ikka selleks. (mees, 70 a).* Kuni 1982. aastani asus klooster sisuliselt koolihoovis, kui Padise kool paiknes natsionaliseeritud mõisa peahoones.

Mulle on see nii igapäevane, et ei oska välja tuua. Aga see on kogu aeg nagu elu kese, keskpunkt. Lasteaia lapsed käivad siin koguaeg jalutamas. Kirjandusalmanahhis on lapsed ise välja mõelnud muistiseid, kuidas miski võis tekkida. Ma olen nii kidakeelne, aga minu jaoks on see nii tavapärane, et ma ei oskagi nii midagi välja tuua erilist. Vallavanem räägib kindlasti rohkem. Aga ta lihtsalt ongi armas koht kõigile inimestele ja lastele ka. (naine, 59 a)

Iga päev see kohalik inimene kõnnib mööda, ta ei teadvustagi, et see klooster seal kõrval on, see on nii igapäevane. Ma vahel räägin, et viisin oma külalised sinna ja kõik olid nii vaimustuses ja nii tore. Aga siis kolleeg ütleb, et aga see on ju nii igapäevane. Ta on nagu sündinud siin ja see on üks osa tema elust ja ta väärtustab seda väga, aga see on üks osa tema sellest igapäevasusest. (naine, 45 a)

Intervjuudest selgub, et kloostri tähendus ja funktsioonid kogukonnas on aja jooksul läbi teinud mitmeid muutusi - lisandunud on uued kasutusviisid. Kui varem oli klooster rohkem laste mängumaa ja teadlaste uurimisobjekt, siis vallavalitsuse eestvedamisel on varemetest arendatud Lääne-Harjumaa üks olulisemaid turismisihtpunkte. Kohalike sõnul käib Padisel iga aasta aina enam turiste, nii välismaalasi kui eestlasi. Klooster on üks vaatamisväärsusi kruiisilaevareisijatele pakutaval Harjumaa marsruudil, mille käigus tuuakse turistid suurte bussidega kohale ning tehakse võõrkeelne lühike giidituur. Lisaks külastavad kloostrit aasta läbi erinevaid transpordivahendeid kasutavad üksikreisijad. Kohalikud suhtuvad turistidesse rahulikult ning ootavad eelkõige turismiga kaasnevat majanduslikku kasu.

Suvel tööle tulles on parkla haagissuvilaid täis. Jalgratturid sõidavad ringi. Kergliiklusteed on meil Padisel. Isegi poemüüjad ütlesid, et suvi oli eriti turistirohke. Tähelepanek oli see, et Eesti turiste oli palju. /.../ Jalgrattureid on hästi palju. Palju saksa jalgrattureid. (naine, 59 a)

Kohalikud on harjunud sellega. (Turistid – autori märkus) Käivad keskusest läbi, lähevad linnamäele, tulevad ringile. Kauplusele on hea, ikka jäätist ostetakse. Aasta-aastalt on rohkem. Ka rahvas, eestlased rändavad rohkem. (naine, 45 a)

Samuti täidab klooster sotsiaalset funktsiooni. Varemed leiavad rakendust kokkukäimisekohana, ürituste- ja kontserdipaigana, mistõttu kloostri siseõue on paigaldatud lava ja istekohad ning kirikusse madal puidust lava. Valla toetusel korraldatakse varemetes mitmesuguseid kontserte. Kloostri arendamine üritustepaigana on valla arengukavaski välja toodud olulise projektina aastatel 2012-2016¹¹. Padise põhikool on kloostrivaremetes läbi viinud erinevaid üritusi, projektipäevi, ajalootunde ja lõpuaktusi. *Vanasti käisid lõpetajad päikesetõusu vaatamas kloostri tornis, aga see on nüüd soiku jäänud. (naine, 53 a)* Kloostri kirik on pruutpaaride seas populaarne laulatuste läbi viimise koht. Traditsiooniliselt korraldatakse iga aasta 23. aprilli paiku Padisel Jüriöö teatejooksu. 2013. aastal on näiteks kavas Jüriöö 670.

¹¹ Padise valla olulisemad projektid aastateks 2012-2016, lk 9.
http://padise.kovtp.ee/et/c/document_library/get_file?uuid=6aeffe8b-b4a7-41d3-a869-5d0c8dfabca0&groupId=141606, 14.04.2013

aastapäevale pühendatud tuleretk, toimuvad kontserdid, tuletseremoonia ning avatud on nn Tuletooja ning Sõnumitooja seiklusrajad¹².

Mõned intervjuud osutasid, et kloostril on ka inimeste jaoks sügavam, kloostri mienivkust ja kunagisest funktsioonist lähtuv tähendus.

Ma arvan, et kloostrit ei ehitatud kuhugi suvalisse kohta. Ma arvan, et see on mingi eriline koht siin... (naine, 43 a)

Oluline teemadering on ikkagi see ajastu üldiselt. Kogu see ristiisu tulek ja aeg, klooster iseenest, kloostrite süsteem. See on väga oluline, ma vaatan, et käis eriti sel aastal tohutult palju karavanibusse, vahel on siin 6-7 tükki korraga. See on oma spetsiifiliste huviliste ring ilmselt. Paljud on siin pikalt. See teema on oluline. (mees, 59 a)

2.2.2. Padise kloostri arheoloogiliste kaevamised ja kogukond

Vaadeldes arenguid kloostrivaremete funktsioonides ning tähendusväljas tekib partamatult küsimus, kuivõrd need arengud on seotud arheoloogiliste uurimistöödega kloostris ning kuivõrd arheoloogiaväliste teguritega. Samuti saab arutleda selle üle, kuivõrd teadlikult ja eesmärgipäraselt on kloostrivaremete kasutamist ja tähendust kujundatud ning milline on antud juhul olnud kohalikul aktiivi/kogukonna, milline arheoloogide roll.

Arheoloogiliste uurimistööde ning arheoloogide mõju kajastub kõige selgemalt protsessis, mille käigus on kohalik omavalitsus kujunenud varemete restaureerimistööde eestvedajaks ning kloostri uurimisalaste projektide juhtivpartneriks. Võrreldes 1990ndate algusega, kui vald restaureerimisega alustas, on vallaesindajate arusaam kloostrivaremete olemusest, tähendusest ning tulevikuvisionist teisenenud ning teadlikkus arheoloogiaküsimustes kasvanud eelkõige tänu pidevatele kontaktidele ning koostööle erinevate ehituspärandi ekspertide, arheoloogide ning muinsuskaitsega. Suur roll selles protsessis on olnud ainuüksi Villem Raamil, kes ärgitas kogukonna huvi kloostrivaremete vastu ning julgustas valda töid ette võtma.

Raam kamandas vägesid. /.../ Hiljem elus oli võimalus ka kokku saada kloostri teemadel 1980ndate lõpus, kui ta veel oli ja ise kõndis. Väga mures oli, kui ta siin käis. Käis mitu raksu ja püüdis ikka

¹² Padise vald. http://padise.kovtp.ee/et/uudised-ja-teated/-/asset_publisher/Agx6/content/jurioo-ulestous-670-jurioo-tuleretk-1, 16.04.2013.

ärgitada, et hakkame tegema. Tal oli mure see, et klooster seisab ja laguneb ja midagi ei tehta. Nõuka aja oli (klooster – autori märkus) riikliku kaitse all, kohalikust elust välja lülitatud. See aukartus ja see...see ei olnud kohalike asi eriti. Heino Ridbeck oli ja tema uuris jne, aga mingit niisugust tegevust ei olnud. Kohalikku algatust siis ei saanudki olla, aeg oli teistmoodi jälle. Ja mingi tegemise suhtes see aukartus oli ikka tohutult suur. Eks Villem ajas enne surma siin teistele ikka niipalju seda peale.

1991.aastal hakkasime liigutama. /.../ AGU EMS tegi esimese arengukava. See meeskond, kes tollal oli, kes visiooni ära kaardistas ja tööde vajadused, osa mehi on siinamaani selle juures. /.../ Tasapisi võtsime selle juhtimise rolli ja opereerimise rolli enda kätte. Algul katsusime siin mitmeid restaureerimisfirmasid. Aga noh siis oli ikkagi kõik õrn ja toores. Nõuka ajal poolakad restaureerisid. Oli meil muidugi see baas ja kogemused ja inimesed, aga selle pealt nagu... Algul meile oli kohutavalt võõras see asi ja nagu ei saanud pihta ka ikkagi kõigele. Asja olemusele ja tähtsusele ja vajadusele õigesti mõista, aga tasapisi läks edasi. 1994 tegime oma firma juba, vald tegi oma ettevõtte ja tööd tulid vaikselt meie kätte üle. (mees, 59 a)

Kogemustest ja kontaktidest kujunenud tänased valla seisukohad ja väärtushinnangud kajastuvad nii erinevates kloostri tulevikku puudutavates kavades kui kloostri kasutamist ja eksponeerimist puudutavates igapäevaotsutes. Ollakse seisukohal, et kloostri parema haldamise ja säilimise huvides tuleb ehitise territooriumile vaba ligipääsu piirata ning muuta ala külastajale turvalisemaks. Samuti soovitakse edendada teenustevõrku ning välja arendada kontserdipaik ja püsiekspositsiooniga muuseum, kus saaks välja panna ka arheoloogilised leiud. Mõndakse vajadust välja pakkuda tavaturistile rohkem tegevusi, kuid samas ei soovita minna nõ teemapargi teed, mille negatiivse näitena nimetati intervjuus Rakvere linnust.

Me ei ole kommertsis sisse lasknud nagu Rakvere linnuses, piinapingid ja ma ei tea, mis asjad. On mingi üritus olnud 90ndatel aastatel – Padise kloostri viimased päevad. Ma ei tea, mingi firma korraldas. Ta oli Interaktiivne, rahvast käis hästi palju. /.../ Seal olid ära kasutatud kõik need väiksed urkad, mis olemas olid. Ühes olid leeprahaigete tekid ja raamatukogud, olid kontserdid ja küpsetati põrsaid, ümber kloostri olid vaesed... Ei mäleta enam, mis firma oli. Mingisugune meelelahutusfirma./.../ Olid päris pikalt siin sügisesel ajal. /.../ Oli piletiga ja inimesed käisid väga kaugelt. Kõiksugused tegevused ja võitlused. Loodi nagu praegu töötaks Padise klooster. Aegajalt võib teha selliseid üritusi, aga püsivalt mingid piinapingid ja käerauad ... Meie rahvas on seisukohal, et ehe ja puhas selline nagu ta on, see on rohkem vaatamist väärt. Võib-olla lastel oleks huvitav, aga laste ekskursioone käib hästi palju. Kevadeti on bussiparkla täis. (naine, 59 a)

Vald on teadlikult võtnud kontrolli Padise kloostri avaliku kuvandi üle. Kõiki kloostri toimuvaid avalikke üritusi tuleb vallas kooskõlastada. Valla väärtushinnangutest lähtub ka

artistide valik, kelle kontserte kloostris korraldatakse. Lubatakse vaid esinejaid, kes sobiks *temaatikaga* ning püütakse vältida *tilu-lilu*.

Intervjuudest jääb mulje, et aktiivne koostöö arheoloogide ja ajaloolastega on suunanud valda vaatama keskkonda tervikuna ning päranditeadlikkus on kloostrielt kandunud üle ka teistele ajaloolistele objektidele. Kloostrit nähakse ühe osana ajalises-ruumilises plaanis palju ulatuslikumast kompleksist, kuhu kuuluvad veel Padise mõis, linnamägi ning endine kolhoosikeskus. Selline kloostri laiemasse konteksti asetamine on märk ümbritseva ruumi mõtestamisest ning väärtustamisest.

Padisel on võimalik ajalugu väikeselt territooriumil, suhteliselt konsentreeritult jälgida just läbi objektide, kus me oleme. Ma usun, et oluline on ka see viimane 50 aastat. See elutsükel siin – on linnus, klooster ja mõis. Edasi kõik on juba ehedalt tõesti hästi olemas. See on kolhoosi kontor ja keskus – oma ajastu märk jälle. Palju on Eestis ju jälle neid ... need kolhoosid olid Vene ajal ikkagi sihukesed teerajajad. Parimad arhitektid said tööd, jõukust oli ja tehti. Meil õnneks ei ole sihukest lagunemise märke. Iga aja märgid vajavad säilitamist. (mees, 59 a)

Resitaureerimis- ja heakorratööde tulemusena paranenud kloostri välisilme on omakorda mõjutanud kogukonnaliikmete üldist suhtumist. Kui veel paarkümmend aastat tagasi ei olnud kloostris võimalik üritusi korralda, siis tänaseks on kloostri ruumid pea täielikult vabastatud rusust, müürid on konserveeritud, erinevad hoonetiivad on kaetud katusega. Vald hoolitseb kloostri territooriumi heakorra eest. Kohaliku võimu tähelepanu on signaaliks kogukonnas, et tegemist on valla tasandil väärtusliku ja tähtsa objektiga.

Villem Raami panustas ka kogukonnaliikmetes ajaloohuvi äratamisele. Padise valla kodu-uurija Heino Ridbeck (2003) meenutab oma raamatu saatesõnas, kuidas Raam teda kui noort ajaloo huvilist innustas lugema erialakirjandust, koguma kohalikku pärimust ning teavitama erinevaid instantse kloostri restaureerimise ja uurimise vajadust. *Olin nende tööde ajal kloostri juures peaaegu igapäevane külaline /.../ V. Raami pommitasin sageli oma küsimustega, mis ei paistnud teda sugugi häirivat. Vastupidi, tundus, et talle hoopis meeldis, et keegi koha pealt huvi tunneb. /.../ Samas kutsus ta mind enamasti alati kohale, kui oli oodata kedagi, kellele ta kloostrist ja selle ehitamise ajaloost rääkis. (ibid., 5-6)*

Raami pingutused kandsid vilja, sest Ridbecki töö koduvalla minevikupärandiga on omakorda jätnud jälje kogukonna mällu. Enamik küsitletuid viitas intervjuus Ridbecki raamatule ning Heino Ridbeckile kui Padise ajaloopärandi populariseerimise *grand old man* 'ile.

Seni on kloostrit tutvustavate ning ajaloooteemaliste ürituste põhialgatajaks olnud kohalik omavalitsus. Suurimaks ettevõtmiseks on 2006. aastast korraldatav Padise keskajafestival, alates 2007. aastast nime all *Püha Bernardi päevad*, mille kahepäevases¹³ programmis on ajastuhõnguline käsitöölaad, ekskursioonid kloostrisse, teatrietendused, töötod, vibulaskmine, kontserdid jms. Traditsiooniliselt toimub hommikune palverännak Padise kloostrist Harju-Madise kirikusse. Kuigi kõlas erinevaid arvamusi ürituse korraldusliku poole osas, leidis enamik küsitletavaid, et festival on toonud Padise kloostri varemetesse inimesi, kes muidu ei oleks sinna sattunud ning tõstnud avalikkuses kloostrit rohkem esile.

Jääb mulje, et enamik küsitletuid on pigem skeptilised keskmise külaelaniku võimaliku ajaloohuvi osas. Kõlab arvamus, et väga palju rahvast, kes ajaloost huvituks koha peal ei ole ning kes teada tahavad, need teavad niigi. *Kohalik väärtustab seda, et ta on kohalik. Ajaloo ja kultuuriväärtused ei ole keskmiselt esimesel koha. Pigem valla tegutsemise seisukohalt nad on ettepoole tõstetud. See on see tegur, mis mõjub väljapoole jne, mis aitab vahendeid tuua. Eks keskmise kodaniku (hinnangute - autori märkus) alus on elukeskkond ja elukvaliteet, mis siin on. Hinnatakse ikka selle järgi.* (mees, 59 a)

Padise põhikool on kloostrit ja keskaja teemat jõudumööda õppekavasse integreerinud. 2012. aasta kevadel toimusid kloostri varemetes Padise põhikooli projektipäev „Keskaegsed kunstid“, mille korralduse impulss tuli kohalikult käsitööõpetajalt. Ettevalmistused vältasid terve aasta - kostüümide õmblemine, toidud, kunstide õppimine jne. Keskaja päeval esitasid õpilased kloostris näitemängu, tegid ettekandeid, maisesid keskajatoite jne.

Padise on küll hea näide sellest, kuidas omavalitsus on teadlikkuse kasvades ning kokkupuudetes ekspertidega kontrolli haaranud kohaliku pärandi üle, kuid sama entusiasm ning huvi ei tundu kajastuvat paljudes kogukonna liikmetes. Intervjuude põhjal on raske ütelda, kas põhjuseks on üldine huvipuudus või lihtsalt vähene teadlikkus ja infopuudus.

2.2.3. Projekt PAVAMAB ja kogukond

Viimased arheoloogilised kaevamised Padise kloostris toimusid projekti PAVAMAB raames aastatel 2010-2011. Kahel suvel osalesid arheoloogid, arheoloogiadengid ja vabatahtlikud Villu Kadaka juhatatud välitöödel, mille avastused ületasid mitmel korral üleriigilise meedia

¹³ Algusaegadel kestis festival 3 päeva. Praegu käivad arutelud festivaliprogrammi koondamise üle ainult ühele päevale.

uudisekännise. Seetõttu vaatlen eraldi alapeatükis, kas ja millise jälje jätsid nimetatud kaevamised kohalikule elule. Tuleb silmas pidada, et projekti fookuses olid teadus- ja restaureerimisalased küsimused, populariseerimine ega kohalike kaasamine ei olnud eraldi eesmärgid.

Intervjuusid analüüsid torkas esmalt silma asjaolu, et projekti PAVAMAB tulemusena on arheoloogia-alastes küsimustes Villem Raami asemel autoriteediks saanud Villu Kadakas. Kuna Kadakas juhatas kloostrivaremetes firma AGU EMS arheoloogina väljakaevamisi juba 2000ndate algul, siis on ta aja jooksul kujunenud mõnede inimeste silmis omamoodi kohalikuks arheoloogi arhetüübiks. Intervjuudes kiidetakse Kadaka rahulikkust, professionaalsust ja vastutulelikkust.

Mulle Villu Kadakas väga meeldib. Oma rahuliku moega. Tema teadmiste pagas on nii suur, kui tema käest midagi küsida, ega ta kunagi ei ole niisugune, et kuidas sa ometi ei tea. Alati räägib väga rahulikult ja toredalt. Sellepärast inimesed käivadki tema ekskursioonidel hea meelega. Ta räägib ilusas ja lihtsas keeles. (naine, 59 a)

Üldiselt intervjuueeritute suhtumine arheoloogidesse ja arheoloogiasse oli positiivne ning toetav. Vastustest aimdub austust arheoloogide kui ekspertuskustega ja -teadmistega teadlaste vastu. Olemasolevate andmete põhjal tervele kogukonnale seda arvamust laiendada ei saa, kuna keskmine elanik jälgis kahel suvel toimunud väljakaevamisi rohkem distantsilt ning vahetut kokkupuudet arheoloogidega ei omanud. Kaevamiste jooksul aktiivset suhtlust keskuse elanike ning arheoloogide vahel ei olnud, hoolimata sellest, et paljud kaevajad ööbisid Padise lasteaia ruumides, elasid päevade kaupa koha peal ning käisid lõunat söömas vallavalitsuse hoone kohvikus koos ümbritsevate asutuste töötajatega. Võib oletada, et vähese kommunikatsiooni põhjused seisnesid nii külaelanike leiges huvis, väheses avalikus teavitustöös, aukartuses kui ka arheoloogide tagasihoidlikkuses, tihedas ajagraafikus ja muude teemade prioriteetsuses.

Kuigi kaevamiste ajal lokaalsele teavitustööle eraldi aega ja ressursse ei kulutatud, levis info väljakaevamistel toimuvast üsna kiiresti. Uudised kandusid kohalikke suhtevõrgustikke pidi suuliselt. Uudistelevitajaks olid põhiliselt kaevandi ääres arheoloogidele küsimusi esitanud inimesed, tihti lapsed. Intervjuueeritute hinnangul olid arheoloogid sõbralikud ning valmis inimeste küsimustele vastama ja toimuvat lahti seletama. *Ma arvan, et need, kes on meil uudishimulikud inimesed, nemad siis suhtlesid ja teised vaatasid kõrvalt ja ootasid põnevusega, mida sealt välja kaevatakse. (naine, 45 a)*

(Arheoloogid – autori märkus) Ikka andsid infot. Eks nad on omaette nokitsejad, ega nad ei lasku niimoodi, kui küsid, siis nad vastavad. See ongi minu arust hästi tore. Nad sulanduvad sinna ja on nähtmatud. Teevad oma toimetusi ja töid ja nühiivad väikeste harjakastega. (naine, 53 a)

Kuna meil koolis õpetaja käis lastega, siis me kuulsime laste käest, mida oli räägitud ja mida õpetaja oli rääkinud. Õpetaja rääkis, mida tema kuulis kaevajate käest. Ja muidugi ajalehest. (naine, 45 a)

Kohalike jaoks teine oluline infoallikas oli ajakirjandus. Padise kloostri kaevamisi kajastasid nii trükimeedia kui televisioon. Ilmusid nii põhjalikumad ülevaated (Alas 2010) kui suviste kaevamiste kokkuvõtted (Viivik 2010). Enim tähelepanu pälvis 16. sajandi suurtüki leidmine kloostri lõunatorni juures 2011. aasta septembris (ERR 2011; Viivik 2010).

Panid ikka (kohalikud tähele – autori märkus). Kui lehes kirjutati, siis kohalikud ikka rääkisid Padise kloostrist, mis sealt kõik leitud on. Kui nad muidu ei teadnud, osad inimesed, kes ninapidi juures olid käinud. Kaevajatega, mõned käisid ju seal juures ja suhtlesid, siis jõudis info ka minuni seeläbi. Lehest loeti, mida seal... Küll oli Postimehes ja küll oli kohalikus Harjumaa lehes. (naine, 45 a)

Kommunikatsiooni ning infolevi edukust ja piisavust hinnates läksid küsitletute arvamused lahku. Osaliselt muidugi sõltusid inimeste hinnangud nende subjektiivsest huvist teema vastu ning positsioonist projekti suhtes. Oli inimesi, kes leidsid, et infot projekti ning uurimistööde kohta jagati piisavalt, sest *kellel on huvi, selle on huvi ja kellel ei ole, sellel ei ole.* (mees, 59 a) Samas esines arvamusi, mille kohaselt oleks võinud kohalikus vallalehes rohkem kaevamistulemusi kajastada ning avaldada Padise kloostri või valla Facebook'i lehel jooksvalt infot, et hoia keskusest väljas pool elavad inimesi arengutega rohkem kursis.

Infolehes ei olnud ühtegi artiklit selle kohta, kuidas kaevamised lähevad jne. Minu jaoks jäi infost puudu. Minu jaoks, kes nii tihti siia kloostrisse ei sattunud. /.../ Kui sa oled igapäevaselt tööl, sul ei ole aega koha peale tulla./.../ Kui on kogukonna kaasamine, siis ei pea alati kogukond ise otsima infot, tuleb ka anda infot. Just see ajalugu. /.../ Klooster on väga võimas sümbol siin Padisel. See infojagamine tooks ka neid inimesi lähemale sellele kloostrile mingil moel, et nad hoiaks seda rohkem. Need, kes siin lagastavad ei ole siit lähedalt, pigem on Rummult, räägitakse. Siis nad oskavad rääkida ka oma tuttavatele, kes külas käivad. (naine, 43 a)

Kas arheoloogide koha peal viibimist ning väljakaevamisi kasutati ka kohalike poolt mingil viisil ära? Võib-olla kõige ehedama jälje jätsid arheoloogiliste uuringute toimumised Padise kloostri kohaliku põhikooli õpilaste mällu, keda õpetajad kaevamisi vaatama viisid. Kuna koduloolugu on kooli õppeprogrammi tihedalt integreeritud, siis loodi õpilastele tunni ajast

võimalus suhelda arheoloogidega, küsida küsimusi nii kloostri ajaloo kui arheoloogia teemadel, näha vahetult kaevamisi ning tutvuda leidudega.

Kui väljakaevamised olid, käisime ka tundides uurimas, kes need arheoloogid olid. Seal olid päris vabatahtlikud ka. Siis seletati ja näidati meile klaasvitraaži, mis leiti, pinda ja kultuurkihti ja põnev oli./.../ Võtsin lapsed näppu ja kohe läksin ninapidi juurde. Ütlesin, et oleme Padise koolist ja kas tohib vaadata. Vaadata tohtis ja rääkisid. Küsisime ka, kus õppida saab. Ja noored rääkisid, kus õppida saab, et saada arheoloogiks. (Lapsed – autori märkus) Kuulasid kõrv kikkis. Et mis aineid peab eriti õppima, kus ülikoolis.(naine, 53 a)

Kas projekt PAVAMAB mõjutas kohalike ettekujutust arheoloogiast, arheoloogidest või suhtumist kloostriisse? Arvesse võttes, et välitööde aeg oli üsna lühike ning enamus projektitegevusi keskendus kitsamalt teadusteemadele mitte järjepidevale avalikule teavitustööle, ei saa eeldada fundamentaalseid muutusi inimeste ettekujutustes, väärtushinnangutes või kohatunnetuses. Ometi kaasnes kaevamistega üldine teadlikkuse tõus kogukonnas. Kaevamiste ajal pandi kloostrit, mis on külaelanike jaoks nii igapäevane, rohkem tähele, sellest räägiti omavahel ning oodati värskeid uudiseid. Omavalituse seisukohalt oli kahlemata tähtis seegi, et rahvusvahelise (teadus)projektiga saadeti kohalikele elanikele ning väljapoole valda signaal valla tegutsemisvõimekusest ning arengupotentsiaalist.

Ma usun, et üldiselt kogukonnale vähemat suurt osa inimesi sai teadvustatud ja selle kas ta nüüd väärtushinnanguid muutis, seda ma ei oska öelda, aga kindlasti halvemaks ei teinud, paremaks tegi ikka kindlasti. See on ikka oluline, et kogukond peab tunnetama seda vajadust ja tähtsust. Küsimus kas või mingis rahajagamises. Kui ei räägita ja kui ei toimi midagi, siis ka kõik jääb sinna paika. (mees, 59 a)

Kuna enamik minu küsitletavaid omas varasemat kokkupuudet või teadmist arheoloogiast, siis suuri üllatusi nende jaoks väljakaevamistel nähtud tehnilise poole osas ei olnud. Küll aga mainiti üldise ajaloohuvi kasvu ning soovi ise tulevikus mõnel arheoloogilisel välitööl osaleda. Tundub, et vahetu kokkupuude arheoloogiaga oli kõige viljakam ja mõjusam noorema generatsiooni seas, kes isikliku kogemuse järel suurema tõenäosusega hoiavad kloostrit ning ümbritsevat keskkonda.

Lapsed ka ikka vabal ajal – lähme kloostriisse! Koht, mis oli esialgu mängumaa. Nüüd enam ei ole sedasi. Kui rohkem enne jooksid, hullasid, nüüd nagu teadlikumalt, et sinna restaureeritakse, ehitatakse, tehakse, et seda tuleb hoida, et see on ikkagi meie klooster. Ei ole nii, et lammutada ja hullad. Kui tehakse ilusamaks, paremaks, siis tal tekib ka see tahtmine hoida, uurib, puurib, saab

ajalugu teada. Teevad referaate, esitavad neid seal oma töid... rohkem nagu läheb sinnapoole, et meie klooster.(naine, 53)

2.2.4. Kokkuvõte

Arheoloogid ja arheoloogia jätnud üsna sügava jälje Padise kogukonna kohatunnetusse, igapäevaellu ning minevikukuvandisse. Vastavaid märke leiab nii kohalike elanike mälestustes, ajalooteadmistes, väärtushinnangutes kui omavalitsuse arengukavades, projektitegevustes ning igapäevatöös. Padise kloostri motiiv kaunistab nii kohalike käsitöölise loomingut kui vallavalituses kohviku seina.

Padise vald on hea näide, kuidas teadlikkuse kasvades on omavalitsus huvitunud ajaloopärandist, võtnud initsiatiivi arendus- ja uurimistegevuses. Kindlasti ei motiveeri valda tegutsema vaid ajaloolised- kultuurilised väärtused ja kodukandi armastus, vaid potentsiaalne turismiga kaasnev tähelepanu, piirkonna atraktiivsuse ning majanduse tõus, mis on loomulik. Oluline on leida põhiväärtustega kooskõlas olevad kaasaegsed vahendid ning viisid, mis olemasolevat pärandit ei kahjustaks, vaid tõstaks üldsusele arusaadavalt esile muistise/mälestise karakterit ja tähendust.

Arvan, et valla tulevikuprojekte silmas pidades tuleks rohkem planeerida tegevusi, mis tooksid kloostri seotud teemasid kogukonna lihtliikmele lähemale, hoiaksid neid toimuva kursis, paneksid neid rohkem ajaloopärandi teemadest huvituma, rääkima ja hoolima.

3. Juhtum 2: Salme laevamatustete kaevamised

3.1. Salme vald, kogukond ja arheoloogiapärand

3.1.1. Salme valla üldiseloostus

Salme vald asub Saaremaa edelaosas, Sõrve sääre ühel kitsamal alal, Lümada, Kaarma, Torgu, Kärla valdade naabruses. 115,07 km² pindalaga vallas elab 1261 elanikku (seisuga 01.01.2013). Salme vallas on säilinud 24 küla (neist 2 püsielaniketa), neist suuremad on Läätsa (133), Tehumardi (89) ja Tiirimetsa (56). Valla ja ümbruskonna suurimaks keskuseks on 564 elanikuga Salme alevik. Lähim linn Kuressaare asub Salme keskusest 17 km kaugusel.¹⁴

Salme asub elava liiklusega punktis – alevikku läbib Kuressaare-Sääre tugimaantee, mis on üks peamisi ühendusi Kuressaare ja Sõrve poolsaare vahel. Alevikust voolab läbi endise väina kohal asuv Salme jõgi, mis ühendab Ariste lahe ja Suure Katlaga ning eraldab poolsaare ülejäänud Saaremaast. Pärimuse kohaselt tekkinud Salme jõgi omal ajal, kui Vanapagan kannaga kraavi tõmmanud, et sõrulasi ülejäänud saarest ära lõigata ja merre uputada. Salme valla üheks looduslikuks eripäraks on pikk rannajoon, mis meelitab kohale turiste ning annab tööd nii kalatööstusele kui mitmesugustele puhke- ja majutusteenuseid pakkuvatele ettevõtetele.

Anseküla kihelkonda kuulunud valla eelkäijaks oli 19. sajandi algul moodustatud Abruka vald. Mitmesuguse administratiivsete muudatuste järel nimetati Abruka vald 1936. aastal ümber Salme vallaks. Nõukogudeaegsed külanõukogude vahelised maa-alade ja piiride ümberjagamised lõppesid 1972. aastal Salme külanõukogu loomisega. 1993. aastal sai Salme külanõukogust omakorda Salme vald, mille keskus on Salme alevik.¹⁵

Kuigi Salme vallavalitsus on asunud Salme keskuses juba alates 19. sajandist, on ajaloolisteks kultuurilisteks ja sotsiaalseteks keskusteks pigem olnud Salme aleviku naabruses asuvad Anseküla ja Tiirimetsa külad. Salme on suuremalt jaolt uusasundus. Kehvadel liivamaadel asuv paari taluga kaluriküla hakkas kiiresti kasvama alles 1960ndatel, kui Salmest sai Sõrve

¹⁴ Salme Vald. <http://www.salmevald.ee/index.php?sisu=info>, 18.01.2013

¹⁵ Salme valla ajalugu. <http://www.salmevald.ee/index.php?sisu=info&teema=ajalugu>, 18.01.2013

sovhoosi keskus. Töölisi meelitati piirkonda uute kortermajadega, mis moodustavad tänase vallakeskuse tuumiku.

Kohalikke Salmel, kes on siin sündinud ja kasvanud, on vähe. Need on kõik sisse tulnud. Mikspärast siia tuldi sovhoosi ajal? Neil oli võimalus siin korter saada. Sellepärast tuli mandrilt palju nii endisi saarlasi kui mandriinimesi, tihti olid ka need, kes olid lahku läinud ja uued pered loonud. Kes loomakasvatusele tuli tööle, sellele me ka tagasime korteri. Selles osas meil probleeme ei olnud, mujal Saaremaal olid sellega suured probleemid. (naine, 69 a)

Mitmed intervjuueritavad iseloomustavad Salmet kui „sovhoosiaegset küla“, kus on „palju sissetulnud võõrast rahvast, erilist suurt läbikäimist ei ole“. Paljude keskuse elanike juured on ümbruskonna põliskülades, kus kogukondlik identiteet on tugevam. Salme uusasunduslik iseloom kajastub ka kohalike keeles.

Tagapool Sõrves, Ansekülas ja need ajaloolised kohad, seal on identiteet ja kohatunnetus, me kasutame sõna kanditunnetus. Et kust kandist sa oled? Näiteks Anseküla kandist, aga ma ei ole kuulnud, et keegi oleks öelnud, et Salme kandist. Öeldakse kas Salmest või Salmelt. Kant on ju laiem mõiste, kui küla. /.../ Kandil on oma majanduslik ja kultuuriline tagapõhi. Salme on niivõrd uus asula, konkreetne punktasula, et tal ei ole tagamaad. Näiteks Anseküla kant, küla keskus on ühes kohas, aga maad ja metsad... Seal on sotsiaalne tunnetus sees, mis see kant on, aga meil öeldakse, et olen Salmelt. (mees, 60ndates)

Enamus valla asustusest on koondunud idapoolsele rannikule ning poolsaare kannale põhjaosas.¹⁶ Alevik on valla suurim asula ning peamine teenindus- ja majanduskeskus. Salmele tullakse poodi, juuksurisse, postkontorisse, perearsti juurde, lasteaeda, kooli, huviringidesse. Lisaks püsielanikele on piirkonnas hooajalisi elanikke, kes omavad Salme vallas suvilat.

Sõrve asustusele ja inimeste elusaatustele jättis tugeva pitseri II maailmasõda. Otsesest sõjategevusest ei jäänud puutumata ka Salme, kust jooksis läbi sakslaste kaitseliin. Salme külje all Tehumardil toimus 8.oktoobril 1944 verine öölahing, kus kummalgi pool hukkus ligi 200 meest. Täna on Tehumardi lahinguväljale paigutatud ausambast kujunenud üks piirkonna peamisi vaatamisväärsusi.

Enne 1944. aasta kaitselahinguid põgenevate sakslaste ja pealetungivate punaarmeeelaste vahel oli tegemist Saaremaa ühe tihedamini asustatud alaga. Suureks löögiks kohalikule elule

¹⁶ Statistikaamet, 14.03.2013

oli sõrulaste evakueerimine Saksamaale, kui vahemikus 25. okt – 18. nov sunniti kodust lahkuma erinevatel andmetel 2400–3000 inimest (Maripuu 2007). II maailmasõja mõju kohalikule elule on tänagi teravalt tajutav. Enamus intervjueerituid viitavad vestluses sõjasündmustele ning sõja tagajärgedele – tühjaks jäänud küladele ja hukkunutele.

Sõrve oli ju kunagi väga asustatud enne II maailmasõda. Kunagi järgmised arheoloogide põlvkonnad leiavad inimasustuse jälgi sellistest kohtadest, mida ei oska asustatud kohaks pidadagi. Praegugi on nii, et kui kevadel sõidad Sõrvemaal ringi, siis männimetsas õitsevad kirsipuud, sirelid, isegi pojengid. Seal on kunagi inimeste kodud olnud. (mees, 68 a)

Sõjahauad ja -leiud on piirkonnas tavapärane nähtus. Poolsaarel tegutseb mitmeid militaarhuvilisi-detektoriste. Torgu vallas Säärel on avatud Sõrve militaarmuuseum. Seetõttu arvati esmalt ka Salme I muinaslaevast pärinevad inimluud kuuluvat II maailmasõjas hukkunutele.

3.1.2. Kogukond ja seltsielu

Eesti Statistikaameti andmete põhjal järgib valla demograafiline koosseis üldjoontes samu tendentse, mis iseloomustavad Eesti maapiirkondade rahvastikku suurtest tõmbekeskustest eemal. Kuigi elussündide ja surmade arv on olnud viimastel aastatel üsna võrdsed, seisab ka Salme vald silmitsi elanikkonna kahanemise ja vananemisega. Ilmselt on see seotud paljude tööealiste noorte lahkumisega mandrile või linna õppima ja tööle. Kuigi 20ndates noorte osakaal vallas on üle Eesti keskmise, on 30–44 aastasi inimesi vallas alla Eesti keskmise.

Vallas tegutseb lasteaed, kus 1. sept 2011 seisuga käis 42 last¹⁷. Samuti asub alevikus piirkonna ainus kool, Salme põhikool, kus 2012/2013 õppeaastal õppis 120 õpilast ning töötas 20 õpetajat.¹⁸ Lähim keskkool asub Kuressaares, kuhu enamus noori peale põhikooli õppima suundub. Paljud lähevad sealt edasi juba mandrile.

Piirkonna tööhõivele avaldab positiivset mõju Kuressaare lähedus, kuhu paljud valla elanikud igapäevaselt tööle käivad. Kohapealseid suurimaid tööandjaid on Läätsa kalatööstus.

Intervjueeritute hinnangud Salme kogukonna aktiivsusele ja kokkuhoidmisele on erinevad. Ühest küljest rõhutatakse, et Salme on kunstlikult tekitatud küla sisserännanud rahvaga, kus

¹⁷ Salme lasteaed. <http://www.salmevald.ee/index.php?sisu=haridus&teema=lasteaed>, 12.03.2013

¹⁸ Salme Põhikool. <http://www.salme.edu.ee/koolist/ueldandmed>, 12.03.2013

võrreldes ümbritsevate põlisküladega on kogukonnatunnet vähem. Teisalt kiidetakse salmelaste aktiivset seltsitegevust. Rõhutatakse pikki isetegemise traditsioone ning kultuuriajaloolisi suurkujusid. Juba 19. saj II pooles tegeldi Anseküla pastor Martin Körberi ning köster Peeter Süda eestvedamisel koorilauluga ning toimus Sõrvemaa esimene laulupidu.

Ka vald toetab isetegevust ning sporti. Salme keskuses ning ümbritsevates külates toimivad mitmed hobiringid ja seltsingud, seal hulgas Pensionäride Keskpäevaklubi, Tiirimetsa Kodukultuuriselts, Anseküla Põllumeeste Selts, jne.

Keskne kokkukäimise koht on Salme Rahvamaja. Oluliseks seltsielu eestvedajaks on valla kultuurijuht, kes ühtlasi juhib kohalikku vallateatrit – *fenomenaalne inimene, kes toob karud ka lavale ja paneb tantsima*.

Üheks kogukonna liitjaks on Salme Vallateater, mis koondab üle 30 kohaliku harrastusnäitleja. Iga aasta tuuakse oma jõududega välja mõni suurem etendus. 2010. aastal esietendus Salme muinaslaevaleiust inspireerituna August Mälgu „Läänemereisandad“, 2012. aastal lavastati vabaõhuetendusena muusikal „Puujala ja Ükssilma sõda“.¹⁹

Kogukonna juhtfiguur on vallavanem, kelle sõnadega arvestatakse mitmesugustes küsimustes. Pikaajaline vallavanem osaleb mitmetes taidlusringides ning on olnud paljude ka muinaslaevaga seotud projektide algatajaks.

Kogukonnatunne suureneb aasta aastalt järjest enam. Mulle tundub, et meie vallavanem ja tema vallateater, sellised asjad liidavad rahvast. Jah, suhteliselt palju on vallavanem liitja, tuleb tema kiituseks öelda. (naine, 30ndates)

Kogukonna huvi kodukandi vastu ning ajalooteadlikkus on minevikus pigem olnud keskpärane ning sõltunud inimese taustast. Suur osa elanikkonnast on olnud sovhoosi või kalakombinaadi töölised, kelle huvidering on olnud mõnevõrra teistsuguse suunitlusega. *Õpetajaskond ja haritumad inimesed tundsid rohkem asja vastu huvi, aga üldine kandepind oli küllalt väike, nüüd on ilmselt paranenud. (mees, 60ndates)*

Küll aga on paljud kohalikud kursis pärimuslike lugudega, mis puudutavad Saaremaa vägilase Suure Tõllu tegusid Salme kandis. Teatakse rääkida, et Salme kandis toimunud Tõllu viimane suur lahing, Salme jõgi tekkinud Vanapagana kannaga kraavikaevamisest ning Tõll tulevat tagasi, kui kadakas lehte läheb.

¹⁹ Salme Vallateater. <http://vallateater.salmevald.ee/avalehekulg/>, 11.03.2013

Vald on 19. sajandil Peeter Süda (Südda) poolt kogutud ja kirja pandud Suure Tõllu legende (Südda 1883)²⁰ püüdnud ära kasutada ka turistide meelitamiseks. 2009. aastal avati Salme rannapargi alal nn Tõllu raiesmaa – terviserada, kus on võimalik jõudu ja osavust proovida erinevatel Suure Tõllu legendidega seotud atraktsioonidel. Ronida mööda kõitest „Pireti põllepaelu“ või turnida „Tõllu kerisekividel“. Raiesmaad valvavad puidust tahutud muinasõdalased ning vanapagan.

Üks valla propageeritavaid turismimärke on Salme kui Sõrvemaa värav. Enamus turiste külastab Salmet eelkõige pikema Sõrvemaa ekskursiooni osana. Salme jõge peetakse omamoodi piiriks Saaremaa ja poolsaare vahel. *Sõrulased on need, kes siinpool Salme jõge elavad, siin poolsaarel. (mees, 68 a).*

Tunnuslauset „Salme - Sõrvemaa värav“ kannab ka Salme valla ametlik infoleht, mis ilmub üks kord kuus nii paberkandjal kui virtuaalselt valla koduleheküljel.²¹ Vald on välja töötanud ja rahastust taotlenud „Sõrve Värava“-nimelisele projektile, mille eesmärgiks on rajada Salmele koduloomuuseum-külastuskeskus. Koostöös MTÜ Sõrvemaa Väravaga planeeriti peale muinaslaeva leidmist 2009. aastal Salmel asuvasse endisesse magasiata rajada muuseum, mille keskseks eksponaadiks oluks Salme laeva rekonstruktsioon.

Oluline osa, pigem isegi alateadlik kui teadvustatud osa salmelaste identiteedist on keel. Kuigi Sõrve murret võib pidada aktiivsest kasutusest kadunuks, on keeles jätkuvalt kasutusel paljud murdesõnad. Iseloomulik on ka saarlastele omane Ö-hääliku kasutamine Õ asemel. Kohalikke elanikke mandrilt tulnutest eristab kohanime Salme käänamine – kohalikud ei lähe mitte „Salmesse“ vaid ikka „Salmele“.

3.1.3. Arheoloogiapärand

Piirkonna vanemast asustusest annavad tunnistust mitmed kivilalmed. Arheoloogiamälestisena on vallas kaitse alla võetud üks ning ajaloomälestisena on kaitse all 10 kinnisobjekti, suurema osa nendest moodustavad II maailmasõja ühishauad (MKA). Enne Salme muinaslaeva leidu oligi Salme pigem tuntud sõja-ajalooliste kui arheoloogiliste objektide poolest.

²⁰ Südda, Peeter. Väikene wana waranduse wakk ehk Saaremaa wägimees Suur Tõll: Eestlaste ennemuistne jutt / Saaremaa-rahwa suust 20-ne aasta jooksul kokkukorjanud P. Süda. Kuressaare, 1883.

²¹ Vallaleht. <http://www.salmevald.ee/index.php?sisu=uudised&teema=vallaleht>, 17.03.2013.

Salme I muinaslaev leiti juhuslikult 2008. aasta septembris kergliiklustee ehitamisel, kui kaablikraavi kaevamisel tulid küla piirilt välja inimluud. Lisaks luudele leidsid töömehed noa, mõõgatera, odaotsa, mängunuppe, 2 täringut ning mitu laevaneeti. Esialgu II maailmasõjas hukkunute säilmeteks arvatud luud sattusid muinsuskaitse huviorbiiti.

Ehitustööd peatati ning Jüri Peetsi juhatamisel algasid arheoloogilised päästekaevamised, mida jätkati hiljem Marge Konsa juhatamisel. Maapõues paljastusid muinaslaeva jäänused, millest teedehituse tõttu oli alles vaid vööripoolne kereosa 7 x 1,3 m ulatuses ning 35 cm pikkune osa ahtertäävi. Laeva kere oli säilinud keskelt umbes 50 cm kõrguselt. Suurem osa puitu oli kõdunenud v.a. väikesed katkendid plangulaudadest ja laevakaare tugitalast. Laeva piirjooned joonistusid välja neediridadena. Vello Mässi hinnangul oli laev algselt 11,5 m pikkune, maksimaalselt 2 m laiune ning keskel 75 cm pardakõrgusega. Laeva klinkertehnikas plangutus oli neljarealine, kaari oli alusel kaheksa ning aerupaare kokku kuus. Suurem osa esemeid ning inimluid pärines laeva ahtriosast. Osteoloog Raili Allmäe tuvastas laevas 7 mehe luustikud. Lisaks tuli laevast välja looma- ja linnuluid. Surnud laevameestele kaasa pandud hauapanused olid skandinaaviapäraseid. Esemete seas oli 2 odaotsa, 6 nooleotsa, mitme mõõga katked, 18 nuga, 8 luisku, sarvest kamm ning 75 vaalaluust mängunuppu. Radiosüsinik ja leiumaterjali dateeringute põhjal pärineb Salme muinaslaev ajavahemikust 650-780 pKr. (Konsa jt 2009; Allmäe jt 2011)

Salme II muinaslaev leiti samuti kaablikraavi kaevamisel 2008. aasta oktoobris, I laevast u 40 m kauguselt, koolimaja külje alt. Väljakaevamistega alustati 2010. aasta juulis Jüri Peetsi juhatamisel. II laevast oli säilinud veidi kõdunenud puitu ning 10 needirida 16 m pikkusel alal. Laev oli ilmselt 17,5 m pikkune, 2,5 m laiune ning pardakõrgusega 1,1 m. Neljateistkaarelise aluse ilmselt kuuerealine plangutus oli I laevale sarnaselt klinkertehnikas. Erinevalt I laevast osutavad mitmed ehitustehnilised detailid, et tegemist võis olla varase purjelaevaga. Arutelu selle üle veel kestab. Laeva keskosast u 4 m² suuruselt alalt leiti neljas kihis 33 mehe luustikud. Ränkade vägivalla tundemärkidega skeletid osutavad meeste langemisele võitluses. Pealmised surnud olid kaetud kilpidega, millest olid säilinud kuplad, needid ja kõdukiht. Hauapanustena kaasa pandud II laeva esemed olid uhkemad kui I laeva materjal – pea igale mehele oli kaasa pandud mõõk. Lisaks leiti veel oda – ja nooleotsi, nuge, luiske, kamme, käärid ning arvukalt vaalaluust mängunuppe, helmeid, laevaneete jms. Loomaluude seas leiti ka koeraluid. (Peets 2012; Peets, J., Allmäe, R. & Maldre, L. 2011; Mäss 2012; Peets, J. 2013)

3.2. Intervjuude analüüs

Järgnevalt võtan vaatluse alla Salme muinaslaevade kaevamised ning nende mõju kohalikule elule ning kogukonnale. Suurem osa Salme intervjuudest on tehtud 2012. aasta augusti algul, pool kuud peale viimaste väljakaevamiste lõppu, kus Ragnar Saage ja Jüri Peetsi juhatusel kaevati läbi II laeva viimase sõja ajal tabanud pommi lehter. Arheoloogiateema oli endiselt õhus ning inimeste mälu neis küsimustes värske, mis kajastub ka mälestuste ja kirjelduste detailsuses.

Salme juhtumiga on mul kõige isiklikum side, kuna võtsin osa II laeva väljakaevamistest aastatel 2011–12. Paljuskki just Salmel kohal viibimine ja vahetult kogetud inimeste huvi ja osavõtlikkus, mida arheoloogide ja kaevamiste suhtes ilmutati, suunasid mind praeguse uurimistöö juurde. Kaks esimest Salme intervjuud viisin läbi veel II laeva kaevamiste ajal. Kaevandi ääres uudistavate inimeste hulgast leidsin ka oma kolmanda informandi. Olen püüdnud materjali analüüsides jääda siiski neutraalseks ning vajadusel oma kogemusele toetudes reflekteerida materjali arheoloogi positsioonist.

3.2.1. Salme laevade tähendus ja funktsioonid

Salme kaevamised ja selle tagajärjed on mitmes mõttes erakordne juhtum. Esiteks arvestades laevaleidude teaduslikku kaalukust. Teiseks, arvestades tähelepanu ja tähendusi, mille muinaslaevad on saavutanud kohalikus kogukonnas. Salme laevad on jätnud jälje kohalike inimeste identiteeti, minevikukuvandisse ning argiellu. Analüüsin neid jälgi lähemalt, kuid esmalt vaatlen laevade tähendusi kogukonnas ning nende tähenduste tagamaid.

Salme valla jaoks on laevad olnud eelkõige positiivse reklaami allikas ning populaarne turismimagnet alates I laeva leidmise hetkest 2008. aastal. Laevade potentsiaali turismiattraksioonina püütakse maksimaalselt arendada, sest *kui vallast on selline asi leitud, siis Salme vald peab selle ära kasutama (mees, 50ndates)*. Sel eesmärgil on vald varustanud I laeva asukoha infostendiga. 2012. aasta talvel alustas vald I laeva leiukohta originaalleiust inspireeritud betoonskulptuuri paigaldamist, mille kaheksa tammepuust kattega istepinki tulenevad laeva kaheksast kaarest ning mille valgustus hakkab tähistama matuste paiknemist laevas (Veldre, 2012). Salme jõe äärde lasi vald 2011. aastal valmistada kolm puust muinassõdalast, kelle *pilk on suunatud üle jõe, muinaslaeva leiukoha poole, kuhu teised*

sõdalased on maha maetud (Salme infoleht). Rahastust taotleti I laevaleiu eksponeerimiseks välja töötatud muuseumiprojektile „Sõrve värav“.

Meediakaja ühe tagajärjena kinnistus paljude mandriinimeste teadvuses esmakordselt Salme kohanimi. Intervjueeritud mainisid, kuidas peavad tihti mandrilt tulnud sugulasi laevade leiukohti vaatama viima ning ekslevaid turiste sinna juhatama.

Salme laevamatused on teaduslikus mõttes ainulaadsed. Laevade leiumaterjal –hauapanustena meestele kaasa pandud skandinaaviapäraseid mõõgad, vaalaluust mängunupud, kilbijäänused, nooleotsad jms, on Eesti ja lähiümbruse kontekstis erakordsed. Veelgi enam – lisaks teaduslikule väärtusele on Salme leidudel nn turunduslik väärtus, sest nad on arusaadavad ja põnevad ka arheoloogiakaugetele inimestele. Leiumaterjal oli üks faktoreid, mis inimesi kaevandi äärde meelitas.

Mul väike lapselaps, kolme ja poole aastane, käis emmega ka seal. „Kas kuningakroon on välja tulnud?“ Kogu aeg käisid vaatamas. Seal oli juttu, et ülikud on ja kilbikuplad ja mis seal olid... Tema jäi ootama, et millal kuningakroon välja tuleb. (naine, 60ndates)

Salme leidude potentsiaali suveniiridena on mõistnud ettevõtjad nii koha peal kui kaugemal. Tallinna Tehnikaülikooli Kuressaare kolledži tudengid arendasid 2011. aastal Salmelt leitud mängunuppude ainetel ning skandinaavia lauamängu Hnefatafl põhjal välja Saaremaa keske, peamiselt turistidele suunatud lauamängu (Kalmus 2011).

Salme muinaslaevadel on paljude Salme inimeste jaoks oluline emotsionaalne tähendus. Intervjuudest joonistuvad välja kaks põhilist tegurit, mis on inimeste isiklikku suhet laevadesse kujundanud. Esiteks laevade asukoht – laevad tulid välja maapinna lähedalt Salme külakeskusest, koolimaja külje alt, suure maantee äärest – kohast, kust põlised kohalikud on elu aeg üle käinud. Ükski informant ei jätnud imestust avaldamata laevade leiukoha üle.

Hämmastav leid. Raske uskuda, et millised madinad siit on üle käinud. Siin on maanteed nihutatud siia-sinna, et ega maantee ei ole sama koha peal, kus ta varem on olnud. Enamvähem, aga ikkagi väheke õgvendatud ja töid on tehtud masinatega. Ehitati kunagi tänase koolimaja asemel rahvamaja 1950ndate alguses, 80ndate lõpus tehti see koolimaja. Lõpuks jõuti kergliiklustee rajamiseni ja selle käigus tulid välja sellised ootamatud asjad, mis esialgu tundusid...Eks me nende inimluude ja kontide leidmisega oleme harjunud. Kahjuks on siin viimase sõjaga on kõvasti tapeldud. Eks neid peeti ka viimase sõja ajast pärit olevateks esimese asjatundmatu pilguga. (mees, 60ndates)

Teiseks kõitsid avalikkust maetud meeste luustikud, mille inimfaktor ja lugu erutasid inimeste meeli ja fantaasiat. Inimesed suhestusid isiklikult hukkunud meeste verise saatuse ning nende maiste jäänustega. Nii intervjuudes kui kaevandi ääres kordusid kommentaarid luustike hea säilivuse, laevameeste pikkuse ning tervete hammaste üle.

Mind hämmastas see kui pikad luud olid, see tähendab, et pidid väga pikad mehed olema. No jumal, sääreлуу pikkus selline! Ja kui terved hambad olid. Kadestamisväärsed. (naine, 60ndates)

1.80 – 1.90 meeter pikad mehed olid. Ja kõige imelikum oli see, ükskõik kui pikad ja suured need inimesed olid, ikka peeti vajalikuks sõdida ja üksteist maha nootida. (mees, 68 a)

Toreda seigana rääkis üks intervjuueritu loo, kuidas I laeva luustike juures antropoloog Raili Allmäe avaldanud kahtlust, et kaks meest võisid omavahel olla vennad, kuna neil on mõlemal silmahamba kõrvalt hammas puudu. Koju minnes tulnud talle pähe võimalik seos oma pojaga, kel on samuti üks hammas puudu.

Kuivõrd Salme laev kohalikele korda läks, näitab seegi, kuidas intervjuude käigus leidsin korduvalt end olukorrast, kust minust oli küsitaja asemel saanud küsitletav. Inimesed soovisid minu kui kaevamistel osalenu käest uurimisseisu kohta infot.

3.2.2. Salme kaevamiste sotsiaalsed aspektid: arheoloogid ja kogukond

Salme kaevamised toimusid kokku neli aastat (I laev 2008, II laev 2010-2012), mis on piisavalt pikk aeg, et arheoloogid ja kogukond jõuaksid üksteisega harjuda ning sisse seada sõbralikud ja stabiilsed suhted. Ajafaktori tähtsust suhtes kogukonnaga näitab seegi, kuidas inimesed mäletavad paremini kokku kolm kaevamishooaega väldanud II laeva kaevamisi kui ligi kolm nädalat kestnud I laeva kaevamisi. Kogukonna suhtumine arheoloogidesse oli valdavalt väga sõbralik ning kommunikatsioon toimus suuremate tõrgeteta. Kohalikud elanikud tundsid pidevat muret arheoloogide heaolu ja olme pärast, varustades ekspeditsiooni meeskonda aegajalt värskete aiasaaduste, moosipurkidega vms.

Tütar oli nii huvitatud, et küpsetas isegi pannkooke suure kausitäie ju viis sinna arheoloogidele. Peets ütles siis, et neil olid eile ka olnud pannkoogid, et poisid juhendasid ja tüdrukud küpsetasid... Aga maasikamoosipurk ka ja pannkooki, et nad peavad kogu aeg siin välitingimustes olemas. (naine, 60ndates)

Arheoloogide omaks võtmist ja lugupidamist kogukonnas näitab seegi, et kaevamiste jooksul ei läinud pea midagi varustusest kaduma, kuigi mõlemad kaevandid ning välilaager asusid käidavas kohas, vahetult suure maantee ääres koolihoone külje all. Samuti ei käidud kaevandit rüüstamas ega omavoliliselt uurimas, välja arvatud ühekordne juhtum koolipoistega, kes kaevandi servi märkivad tikud välja lükkasid.²²

Päris kahepoolsest dialoogist ja partnerlusest kõnelda ei saa, kuna arheoloogid paigutusid intervjuude põhjal selgelt ülemale positsioonile kui spetsialistid, kelle *professionaalsust* käidi kaevandi ääres vaatamas ja imetlemas. Väljendati kartust, et kohalikud segasid arheoloogide tööd, *tüütasid ja küsisid palju lolle küsimusi*. Korduvalt jagati imetlust osteoloogide (Liina Maldre, Raili Allmäe – autori märkus) vastu, kelle luude tundmise oskus avaldas pealtvaatajatele muljet.

Üks teie luudetundja, see kes loomaluid tundis /.../ kui ma teda esimest korda nägin, mul lihtsalt vajus suu lahti. Kui seal esimeses laevas oli, ta üsna kohe saabus kohale, kui esimene kiht oli ära võetud, siis ta läks laeva sisse ja võttis luusid. „See on noore veise mingi see luu, see on lamba see luu“. Võttis neid sealt niimoodi. Ma ausalt öeldes käisin seal niimoodi vaatamas, professionaalsust imetlemas. Ja kui ma olen teistega rääkinud, kohalikega, siis neil oli samasugune tunne. Ja lapsed istusid seal /.../ eriti teise laeva kaevamise juures ja vaatasid nagu filmi. (naine, 30ndates)

Salme elanike ja arheoloogide omavahelistele suhetele avaldas positiivset mõju kohalike inimeste kaasamine välitöödele ning kohalike abi/teenuste kasutamine mitmesugustes küsimustes. Näiteks oli II laeva kaevamiste meeskonda inkorporeeritud kohalik mees Tiit, kes hoidis kaevamiste igapäevasel olmel ja varustusel silma peal. Tänu Tiidu laialdastele sidemetele kogukonnas ning pealehakkamisele said mitmed arheoloogide probleemid kiire lahenduse. Samuti oli ta igapäevaste kaevandiuudiste vahendajaks küla peal, võttes tihti kaevandi ääreski nn giidi rolli enda kanda. Sellisest korraldusest võitsid kõik kaevamistega seotud osapooled sh ka Tiit, kes arheoloogidega seotud positsiooni tõttu kogus paljude kohalike silmis tublisti nõ sotsiaalset krediiti.

Samuti liitus II laeva kaevamiste meeskonnaga kahel viimasel hooajal omal initsiatiivil Tartu koolipoiss, kes naabruses suvitamas oli. Oma kaevamistele sattumise lugu on ta kirjeldanud järgnevalt: *Sattusin siia niimoodi, et nägin uudiseid, tulin, küsisin kas tööd on. Kuna mulle ise ajalugu meeldib väga koolis. Siis loomulikult öeldi algul, et ei ole tööd./.../Ma ei andnud alla. Läksin kaeviku äärde ja küsisin, kas saab aidata natukenegi . Öeldi, et midagi saab ikka, võid liivapangesid*

²² R. Saage suuline teade. Vallavanema teatel said poisid noomituse ning käisid arheoloogide ees hiljem vabandamas.

vedada. Siis ma rassisin päev otsa. Siis ma tulin homme hommikul ka ilusti tööajaks kohale, siis hakkasingi käima. Lõpuks öeldi, et oled tööle võetud. Tehti väike katseproov. Suvalisi ei võeta ka päris tööle. (mees, 17 a)

Kuigi kohalikega töösuhete sisse seadmine oli osaliselt tingitud praktilisest vajadusest ning välitööde pikast kestusest, saatis see kogukonnale sõnumi, et ka nemad on osalised kaevamisprotsessis. Intervjuudest selgub, et seda pandi tähele ning hinnati. *See tekitas juba seose, et ei olnud mitte üks kaugelt tulnud võõraste punt ja teisel pool meie kohalikud, vaid oli väike kokkupuude ka ikkagi. (mees, 68 a)*

Üldiselt nähakse arheoloogides autoriteete, kelle seisukohtade järgi joonduda oma arvamustes. Seejuures on inimesed üllatavalt kannatlikud teadustöö tempo osas. Kuigi vallavalitsus oleks valmis juba tähistama II laeva leiukohta ning arendama erinevaid teemaprojekte, mööndakse vajadust „tõe huvides“ ära oodata ametlik aruanne ja tulemused, mida II laeva kaevamistest siiani ei ole publitseeritud. *Mul on kindlalt tarvis, et nüüd on teaduslikult tõestatud, et siin oli see ja see. Ja siis on vaja viia see sellisesse vormi, mis on rahvale. Nagu selgitada. (mees, 50ndates) Vaja on targemate tarkust, et see sõnum nüüd õige saab olema. (mees, 60ndates)*

Igasugune kommunikatsioon on alati mitmesuunaline ning eeldab panust kõigilt asjaosalistelt. Kogukonna ja arheoloogide headele suhetele Salmel aitas kaasa kaevamismeeskondade ja juhatajate suhtlemisvalmidus ning inimeste huvidele vastu tulemine. Arheoloogid on koostööd teinud erinevate kohalike institutsioonidega – Salme valla omavalituse, põhikooli, erinevate huviringide ja ühingutega, rääkinud värskematest avastustest, hüpoteesidest ning abistanud laevade tulevikku puudutavate projektide välja töötamisel.

3.2.3. Info levik

Salme kaevamistega kaasnenud infovoo analüüsimine on mahukas ettevõtmine, kuna mõlemad muinaspaadid olid meedia huvisfääris leidmise hetkest alates ning pakkusid kõneainet nii kohalikes kui üleriigilistes meediakanalites. Ainuüksi I laeva kaevamiste ajal ulatus meediakajastuste arv tipphetkedel kahekümne ringi (Konsa 2012). Uudised Salme laevmatustest jõudsid ka välismeediasse (vt Independent 2011), teemat on käsitlenud kohalikud televisiooni- ja raadiosaated. Laevade leidmise lugu meedias algab kriitilise uudisega, kuidas tee-ehitusel välja tulnud II maailmasõjas hukkunute luud on jäetud Salme

külas põõsa alla vedelema (vt Postimees 2008a). Just ajakirjanduse tähelepanu oli üheks tõukeks muinsuskaitse sekkumisele ning edasistele arengutele. Intervjuudest selgus, et kaevamisi ja selle tulemusi puudutavaid uudiseid jälgiti hoolega ning kõik Salme laevade kohta ilmuv loeti läbi või vaadati, kuulati üle ning hiljem arutati seltskonnas.

Kenasti kajastati. Üks ajakirjanik siit samast Salme külast, iga hommik viskas pilgu peale, kas midagi uut tulnud. Meedia tegi küll head tööd. Kajastus laiale ringkonnale. (mees, 60ndates)

Avalikkuse suurest huvist, meediakajastusest ning kaevandite asukoha ligipääsetavusest tulenevalt oli kaevandite juures pidevalt uudistajaid. Kaevamisi käisid vaatamas nii Salmelt läbi sõitvaid turistikuid kui kohalikud elanikud. Isiklike tähelepanekute järgi olid II laeva kaevamistel rahvarohkeimad päevad just nädalavahetused, kui tee ääres peatusid suured turismibussid (joon. 2).

Joon. 2 Turismigrupp Salme II laevamatuse kaevamisi uudistamas 2011. aastal. Väljavõte videost *The Tale of Salme II Ship Burial* (video R. Saage eravalduses).

Peamiselt levis info väljakaevamistest suulisel teel inimeselt inimesele. Kes ise koha peal vaatamas ei käinud, kuulis teiste käest. Väga paljud kohalikud said infot sündmuspaigalt ja otseallikast. Valitseva arvamuse kohaselt olid arheoloogid vastutulelikud ning valmis toimuva kohta selgitusi jagama. Leidus inimesi, kellel igapäevasest kaevandi külastamisest kujunes

rutiin, kui auto või ratas teeservas korraks kinni peeti, kaevand üle vaadati ning jälle edasi sõideti. Tihti veetsid kaevandi juures aega kohalikud lapsed. Informantidest vaid üks ei olnud kaevamisi külastanud, ülejäänud tõid külastamise põhjendusena kõige sagedamini välja huvi ja põnevust. Korra mainiti ka igavust, sest muud külas ei toimuvat.

Eelmine aasta oli väga hea, sõitsin rattaga siia, pidasin ratta kinni ja kohe hakati rääkima, öeldi, et jah, need on tõelised skandinaavia viikingid ja need läksid omavahel lihtsalt kiskuma. Nii oli selline jutt lihtsalt, aga eks seda ajalugu näitab. (mees, 40ndates)

Kohalikud olid väga elevil. Ikka väga elevil. Siin oli ikka nii, et inimesed, kes Kuressaarde tööle käisid, käisid ikka hommikul kaevamistelt läbi ja õhtul tulid ikka jälle läbi, et mis huvitavat on leitud. (naine, 30ndates)

Intervjuud osutavad ühtlasi asjaolule, et inimeste eelistus jääda passiivseks vaatlejaks ei tähenda veel nendepoolse huvi puudumist. Kogesin Salmel korduvalt olukorda, kui teeserval kinni peetud autost väljunud perekond viis minutit vaikides kaevandi ääres seisis ning sõnagi lausumata lahkus. Ilmselt on suuresti arheoloogi tunnetuse küsimus, kas astuda sellisel juhul ise kontakti või mitte. Sellises olukorras on hea paigaldada näiteks ajutine stend kaevandi äärde, kust tagasihoidlikumad inimesed esmase info kätte saaksid.

Otse arheoloogidega ei ole vestelnud. Käisin nagu õhtul hiljem (kaevandi juures – autori märkus). Seal oli võõrast rahvast vaatamas ja ma lihtsalt jälgisin. Mitte ma ei ole nendega rääkinud. Üks kord juhtusin raamatukokku minema, kui Peets ise oli seal ja keegi noorem teadur veel oli seal, kui ma nime ütlen, siis ma valetan. Siis rääkisid sellest (laevast – autori märkus). Lihtsalt kasutasid arvutit ja siis tuli jutuks. (naine, 68 a)

Samuti jälgisid kohalikud veebikeskkonnas arheoloogide algatatud Salme I laeva blogi (www.salmepaat.blogspot.com), mis vahendas regulaarselt avalikkusele uuemaid uurimistulemusi.

Kas intervjuueritud tundsid, et infot muinaslaevade ja arheoloogiliste tööde kohta oli piisavalt? See sõltus informandi arheoloogia-teadlikkusest ning kokkupuutest väljakaevamistega. Üldiselt leiti, et meedia tähelepanu oli küllaldane. Arheoloogide suhtlemisvalmidust hinnati kõrgelt, kuigi see eeldas tihti inimese poolt esimese sammu astumist. Mitu inimest oli külastanud teabepäeva, kus Jüri Peets kaevamistest rääkis. Korduvalt avaldati soovi, et värskemad uurimistulemused samuti kohalikenä jõuaks. Samuti kõlas mõte, et inimesed sooviksid infot lihtsamalt kätte saada.

Kes küsis, see sai. Kui inimene ise oskab suhelda, siis küll see arheoloog ka oskab suhelda. (mees, 60ndates)

Huvi on, niivõrd põnev on. Ja ka mida edasi seda infot rohkem tulema hakkab, igatahes kohalikus ajalehes tuleb iga infokild välja tuua... (naine, 30ndates)

3.2.4. Laevamatuste arheoloogiliste kaevamisete mõju kogukonnas

3.2.4.1 Muinsuskaitse- ja arheoloogiateadlikkus

Salme laevamatuste uurimine on elavdanud kohalike huvi piirkonna vanema ajaloo vastu ning tõstnud inimeste arheoloogia- ning muinsuskaitseteadlikkust. Teadlikkuse kasv väljendub nii arheoloogiliste leidude väärtustamises kui tõepärasemas arheoloogia-kuvandis.

Salme rahvas on rohkem hakanud teadvustama arheoloogiliste leidude väärtust ajalooallikana ning teatama leidudest arheoloogidele ning muinsuskaitseametile. Küsitletud meenutasid juhtumeid, kui Salme kaevamiste ajal toodi eravalduses olevaid kultuuriväärtuse kahtlusega esemeid arheoloogidele näha või informeeriti neid võimalikest leiukohtadest. Lisaks leidude väärtustamisele näitab selline käitumine inimeste usaldust arheoloogide vastu.

Laevaleid äratas huvi juba sellepärast, et meie omad said palju informatsiooni. /.../ Siis hakati rääkima, et siin üle jõe oli kunagi olnud üks asula. Inimesed käisid ise Jüri Peetsi juures. Siis oli Roukli tammik Rahustes, seal olid mingid rahad leitud, Jüri käis seal ka uurimas. Käisid erinevaid kohti vaatamas kohalike info peale. /.../ Ma tean, et esimene aasta, kui nad kaevasid seal siis tuli üks mees ja ütles, et mul on üks mõõk, mis on leitud. See oli sihuke kõvera otsaga, Jüri ja need käisid vaatamas, aga see oli vist järele tehtud. Kõik hakkasid midagi avastama. Kui siit leiti midagi, järelikult siin maatüki peal elu oli sel ajal. See äratas huvi. (KP)

Neli aastat väldanud kaevamised andsid salmelastele võimaluse jälgida arheoloogilisi väljakaevamisi kui protsessi ning saada infot otseallikast, mistõttu on inimestel kujunenud üsna konkreetsed ja värvikad arvamused arheoloogidest ning arheoloogiast. Üldist teadlikkuse kasvu ja seisukohti on mõjutanud omakorda inimeste eelnevad taustateadmised ning huvi valdkonna vastu.

Suurem osa minu küsitletutest ei omanud varasemaid kokkupuuteid arheoloogide või arheoloogiaga. Samuti puudusid vallavalitsusel enne 2008. aastat otsesed kogemused arheoloogiaga, kaudsed kontaktid piirdusid militaarhuviliste ning sõjahaudade otsijatega.

Siiski sattusin juhuse läbi intervjuuerima vanemat prouat, kes oli kunagi Sõrves arheoloogidele kivikalme asukoha kätte näidanud, keskealist meest, kes noorena oli kaevamistel käinud ning ajaloo huvilisi isa ja tütart, kes meenutasid sooja sõnaga peretuttav Vello Lõugas. Saaremaal viibiv arheoloog Lõugas kutsunud neid 1990ndate algul kaasa inspeksioonidele, näidanud muistiseid, õpetanud maastiku arheoloogi pilguga vaatama ning julgustanud huvi tundma kaugema mineviku vastu. Lõugas olla ka ette ennustanud võimalikku muinasleidu Salmel:

Minu jaoks ei olnudki see üllatus, kui sealt midagi sellist välja tuli. Ma olen alati mõlgutanud mõtteid, selle teemal, et kuna Salme väin oli, siis siit pidid ju läbi käima. Minu jaoks oli nagu aja küsimus, millal siit midagi leitakse. /.../ Kunagi Vello Lõugasega rääkides ka Vello ütles, et oi, siin kindlasti oli, siin midagi toimus, aga et see on aja küsimus, kui midagi välja tuleb. /.../ Vello Lõugas nagu vana kala, et intuitsioon ei vedanud alt. (naine, 30ndates)

Intervjuueritud inimeste mälestused kaevamistest olid üsna detailised. Võis aimata, et laevaleide oli arutatud seltskonnas ning seisukohti omavahel kooskõlastatud – järjekordne näide laevaleidude olulisusest kohalike jaoks. Valitseva arvamuse kohaselt on arheoloogia aega ja kannatust nõudev kaevandikeskne tegevus, kus põhilisteks töövahenditeks on lusikad ja pintslid – kuvand, mis ilmselt on osaliselt mõjutatud ka muinaslaevade välja puhastamisest, kus pinnast just nimetatud vahenditega luustikelt eemaldati. Inimeste tähelepanekud puudutasid ka kaevamiste olme poolt ning töökorraldust, meeskonnasisest hierarhiat ning erinevusi meeskonnaliikmete rollides.

Seal kraapijad olid omaette ja jutustajad olid omaette. Seal olid ju filmimehed, raadiomehed käisid, Peets ja sihukesed suuremate pagunitega mehed jutustasid. Tüdrukud ja poisid pidid pintseldama. (mees, 68)

Peets istus rohkem seal kaldal ja juhatas. Peets vist ise kraapimas ei käinud. Segukiht oli vist tõsine pätkel möödunud aastal läbi raiuda? Kas mingit tehnikat ei julgenud kasutada, et midagi ära rikub... (naine, 60ndates)

Enamik minu küsitletuid oli lisaks kaevamisprotsessile hästi kursis laevaleiu ametlike interpretatsioonide ning dateeringutega, koguni niivõrd, et pahandasid meedias tehtud faktivigade või inimeste vähese teadlikkuse üle. Ühest küljest on see tunnistus inimeste huvist teema vastu, teisalt info levikust ning kättesaadavusest. Säärast teadlikkust ei saa laiendada kogukonnale tervikuna, kuid siiski näitab teemast huvitatud inimeste hulk, kuivõrd oluline on arheoloogide avatus tõsiste huvilistega suhtlemisel.

Minule see ei pakkunud, aga osale pakkus nalja, kui tüdrukud ja poisid nende lusikatega liiva tõstsid, et võtku kühvel kätte ja tehku. Ma püüdsin siis seletada mispärast. ././ Siis ma rääkisin, mis põhimõttel. Filmides on ka ju näidatud seda arheoloogiat. Ma olen huvitatud nendest ajaloo-filmidest ja seal on ka näidatud arheoloogiat. (naine, 69 a)

Praegu kõik tuttavad, et kui me mandril käime, seostavad seda, et viikingid ja viikingid, aga tegelikult viikingiaeg ei olnud siis veel ju. Et need olid mingid muinasskandinaavlased, kes siia tulid. Viikingiga ei olnud midagi seotud. Aga kõik – teilt leiti see viikingilaev...(mees, 60ndates)

Salme põhikoolis on toimunud mitmeid muinaslaevadest lähtuvaid projekte, samuti on arheoloogiat integreeritud kooli õppekavasse. Projektide algatajateks ja läbi viijateks on olnud Salme kooliõpetajad, seega initsiatiiv on tulnud kogukonnast. Projekti „Sõrve – minu kodukoht“ raames on toimunud töötoad lauamängu Hnefatafl valmistamiseks ning muistse mängu reeglite õppimiseks. Lisaks sepistati II maailmasõja padrunikestadest viikingipäraseid ehteid ning kirjutati Salme laevadest muistendeid. Enne 2011. aasta väljakaevamisi käis Jüri Peets koolis tutvustamas seniseid uurimistulemusi ning uue aasta kaevamiste plaane.²³

Samuti külastasid koolilapsed ajalootundides kaevandit, kus tutvustati muinaslaeva, selle ajaloolist tausta ning arheoloogi tööd. Erialasid tuleb tutvustada inimestele ja see oli väga hea võimalus. Kus sa räägid, no sa ainult räägid arheoloogitööst? Seal ta nägi silmaga, mis see tegelikkuses on. (naine, 60ndates)

Muinaslaevade väljakaevamised mürdsid vähemalt ühe küsitletu eelarvamuse arheoloogiast kui müüride puhastamisest, kus leitakse ainult keraamikakatkeid.

Muidu on tavaliselt kaevamised mulle ikka sellised tundunud, et kraabitaksegi müüri äärt ja potikild on juba väga väga võimas leid juba. Siin on potikild üsna mõttetu. Siit leitakse enamasti mõõku ja muid olulisi asju. Et jah, väga oluline, et leiud on ikka mitu korda suuremad kui mujal kaevamistel. (mees, 17 a)

3.2.4.2. Alternatiivsed minevikutõlgendused.

Salme laevamatused on kohalike seas andnud alust mitmesugusteks tõlgendusteks, miks ja kuidas laevad randa sattusid ning kes olid laevamehed. Korduvalt kuulsin erinevatest allikatest teooriat, mis seob omavahel muinaslaevad ning juba olemasoleva

²³ Sõrve – minu kodukoht. <https://sites.google.com/a/salme.edu.ee/kodu/>, 23.04.2013.

folklooritraditsiooni ehk Sõrve kandi suurima kangelase, müütilise Suure Tõllu vägiteod. 19. sajandil kirja pandud legendide järgi pidanud Tõll Salme lähistel sõrulaste kaitseks oma viimase suure lahingu, kus tema ainsateks relvadeks vaenlase vastu olid vankrirattad²⁴. Nüüd arvatakse, et Tõllu muistendite prototüübiks võis olla mõni kohalik muinasülik, kes vaenlasega Salme väina ääres vastastikku sattus. Salme laevad arvatakse kuuluvat lahingus langenud vaenlastele.

Tõllu muistendis on ju see, et siin oli Tõllu viimane suur lahing ja Tõll sai surma. Et siin selline suurmattmispaik on – see on selle aja kontekstis väga oluline lahing olnud. Võib-olla see Tõllu muistend kajastubki kasvõi sellest ajast? Aga see on siis väga palju aga tagasi. Kas nüüd Tõllu muistendid nii vanad on, aga ta võib peegeldada seda tähtsust, sest miks on Tõllu muistendis see pealahing olnud just siin? (mees, 60ndates)

Suur Tõll on ka .. mingi iva on seal sees. See taplus näiteks, Körber kirjutas selle üles. Taplus Salme jõe ääres on kirjas. Körber pani ju kirja mingite juttude järgi. See näitab, et midagi siin jõe ääres toimus. (mees, 50ndates)

Henriku Liivimaa kroonikast lähtuvat teooriat tutvustas intervjueritu, kes sidus Salme laevad kroonikas mainitud sadamakohaga Saaremaal – *portus novus in Osilia*. Kroonika andmetel otsisid 1215. aastal üheksa kogega Ojamaale teel olevad ristsõdijad (sh Eestimaa piiskop Theoderich) Saaremaal nn „uues sadamas“ tormivarju, kuid sattusid seal saarlastega lahingusse. Alles peale kaht nädalat kestnud piiramist pääsesid koged sadamasulust minema. (HCL, 162-165) Saaremaa „uue sadama“ võimaliku asukoha otsimisega on tegelenud erinevad uurijad (vt Mäss 1996), kuid seni on kõik pakkumised jäänud oletusteks. Intervjueritu arvates võis sadamakoht paikneda Salmelt 1,5 km loode poole jäävas Raka järves, toetudes oma väites eelkõige järve nime toponüümikale. Idee kohaselt võib Raka järve sadamakoht 12. sajandil viidata sellest perioodist veelgi vanematele kontaktidele skandinaavlastega ning muistsele laevaliiklusele Salme väinas.

Oleme kodus arutanud, et Portus Novus... Mida Liivimaa kroonika kirjutab, et saarlased kimbutasid neid kogesid siis. Meie teooria järgi toimus see tegelikult siin Raka lahes. Siin lähevad need asjad kõik

²⁴ „Muud ei olnud seal õue peäl kätte saada, kui vanad puurattad, neid tõmbas ta sõrmede otsa ja ruttas üle karjamaa välja Massi nõmme poole, kus praego Sõrve õigeusuliste surnoaed seisab, puuvalliga ümberringi müüritud. Kui ta senna oli saanud, nägi ta seda koledat lugu, mis vaenlane Salme ja Üüdibe meestega oli teinud, mis meie aga siin laiemalt seletama ei hakka. Ja see sündis, kui Tõllo silmapilgul seda verist tööd oli üle vaatnud, et tema viha põlema läks ja ta jooksis suure rutuga kesk vaenlaste hulga sekka ja hakkas seal nende ratastega ümber ööritama. Vaenlasi jäi nago heinu maha puperdama.“

(E 7/10 (2) < Kärla — P. Süda (1874) =p H II 41, 509/12 (I) < Kärla khk. ja v., Mönnuste k. — M. Maante (1878). Tõllu surm ja haud. <http://www.folklore.ee/ri/folkte/myte/olev/42.html>, 20.04.2013.)

kokku tegelikult, ainuke küsimus, et kas meri on tõesti nii palju tõusnud? /.../ Siin ka see nimetus on huvitav – „raka“. /.../ „Raka“ tähendab rootsi keeles „habet ajama“. Kes on merd sõitnud, teab, et laevadel tekib meres seistes habe alla, vesikasvud jäävad. See võis olla nüüd see koht, kus kohas tõmmati laevu välja ja aeti habet. /.../ Selline kokkusattumus võib olla. Siin lähevad mitu asja kokku. (mees, 60ndates)

Enamus intervjuude käigus kuuldud laevameeste hukkumise ning matuste versioone põhinevad osaliselt arheoloogide välja pakutud hüpoteesidel ning osaliselt inimeste fantaasilennul. Tõlgendustes kordusid järgnevad märksõnad: *viikingid, meie mehed, saarlased*. On tunda, et salmelased sooviksid uskuda muistsete saarlaste nn meie meeste seotust laevadega. Laevade tõlgendused paeluvad ka küla nooremast generatsioonist. Salme põhikooli õpilased on õpetaja eestvedamisel ise loonud muistendeid, kus lõpuks ometi *"lahenes ka saladus"*, kuidas need viikingite hauad siia Salmele said²⁵.

Eks ma arvan ikka niimoodi, et viikingid tulid talupoegadelt maksu küsima ja talupojad näitasid rusikaid selle vastu. Siis said talupojad peksa selle eest, siis said viikingid ka peksa ja korraldasid matused. Ega ma midagi rohkem ei oska öelda. (mees, 17 a)

Koolipoisid mõtlesid kõik, kuidas nad seal laevas oleks olnud ja kõik mis nad oleks teinud. Nad mõtlesid, et saarlased ise on ka olnud viikingiteks ja sõitnud, ikka saarlased ise. Meie mehed ikka. Selle pärast Salmel ongi nii vähe (inimesi – autori märkus). Nad ei mõelnud sellele, et sõda hävitas palju, II maailmasõja ajal olid siin suured lahingud. Nema mõtlesid ikka seda, et saarlased ise käisid seal ja ikka pikad mehed olnud. (naine, 69)

Ma kuulsin kui kaks poissi omavahel. Teine ütles, et ah need pole ikka saarlased olnud, need olid ikka norralased või rootslased, kes käisid siit meie tüdrukuid viimas ära. Arutasid ja mängisid. (naine, 69)

Kokkuvõttes jäi intervjuudest kõlama inimeste ootus, et arheoloogid annaksid autoriteetse ja ühese tõlgenduse, kuidas muinaslaevad Salmele sattusid ning kas hukkunud olid „meie mehed“ või „vaenlased“, et siis ametlikust versioonist lähtuvalt oma arvamust ning tegevusi ka valla tasandil edasi kavandada.

²⁵vt Sörve- minu kodukoht. <https://sites.google.com/a/salme.edu.ee/kodu/toeoetuba---jututuba>, 22.04.2013.

3.2.4.3. Meie-tunne ja paigaidentiteet

Kuna Salme on noor keskusküla, kuhu suurem osa elanikke on kolinud peale 1950ndaid kas mujalt Saaremaalt või mandrilt, siis tugevat ühisidentiteeti ning minevikupärandil põhinevat kohatunnetust elanikel seni ei ole tekkinud. Samuti ei asu Salme keskuses ühtegi tuntud ajaloolist maamärki. Muinaslaevaleiud avasid seega Salme minevikust täiesti uue peatüki ning panid inimesi mõtlema oma juurtele. Salamisi on osadel inimestel tekkinud usk oma viikingipäritolusse.

Üsna palju kohalikke, kes päris tõsimeeli tahavad uskuda või loodavad, et neis ka see kõva viikingiveri on. Ega varem, enne laevade leidmist ei ole seda juttu varem olnud, aga nüüd on viikingid. (naine, 30ndates)

Salmelaste viikingi-identiteeti propageerib ka Salme põhikooli tunnuslause, mis valiti 2010. aastal avalikule konkursile laekunud ettepanekute seast: *Tõllu tugevus, viikingite visadus ja esiisade tarkus kahe mere vahel (Saarte Hääl 2010)*. Samas osatakse viikingite-teema üle nalja heita. Populaarseks sai ajakirjanduses ilmunud foto II laeva kaevandis ilusti reas asetsevatest luustikest, mida saatis pildiallkiri „Salme meeskoor“ (joon. 3).

Kohati on Salme kaevamised muutunud inimeste kohatunnetust ning kaasa aidanud kohalike elanike paigaidentiteedi tugevnemisele. Intervjuudest selgub, et inimeste silmis on muinaslaevad nende maapiirkonna väärtust tõstnud. Esiteks on maapõuest paljastunud arheoloogilised leiud pannud inimesi juurdlema, mida põnevat või väärtuslikku nende maa all veel võiks leida? Teiseks on muinaspärand loonud aluse uuele identiteedile – ollakse uhked, et elatakse kohas, mille ajalugu ulatub nii kaugesse minevikku. *Just, et sellise koha peal elatakse - ju see on väärtuslik maa olnud kunagi ka, et selle pärast tapeldi. (mees, 50ndates)*

Salme laevast on kujunemas kohalik bränd, mida kasutavad vald ja ettevõtjad. 2012. aasta suvel avati Salme keskuses kiirsöögikoht Viikingburger. Mitu intervjuueeritut avaldasid rahuolu ka selle üle, et Salme valla tunnusvapi on paadikujutis. Veel enne Salme muinaslaevade avastamist kinnitatud ametlik vapp rõhutavat laevanduse tähtsust ning Salme kandi iidset seotust meresõiduga.

Alateadlik intuitsioon Salme valla vapi kujundi kinnitamiseks. See leidis 2008. aastal nii efektset tõestamist, et see on ainuõige kujund. Salme vapil on paat tüüriaga. Kui siis leiti see paat, Salme muinaslaev ja Salme vapi kujund. No näed, poisid teadsid juba 15 aastat enne seda, et see laev siit leitakse. (mees, 68 a)

Joon. 3. Ajakirjanduses ilmunud „Salme meeskooriks“ ristitud foto II laeva luustikest. (Eesti Ekspress)

3.2.5. Kokkuvõte

Salme on ainulaadne juhtum mitmete õnnelike juhuste kokku sattumise tulemusena. Salme arheoloogiline materjal oli unikaalne ja põnev nii avalikkusele kui arheoloogidele. Meedia noppis teema üles ning hoidis järjepidevalt pildis laevade leidmise hetkest viimaste kaevamiste lõpuni. Salme muinaslaevad paiknesid Sõrve säärele viiva maantee kõrval, valla keskses, koolimaja külje all, kohas, kust aastaid kohalikud inimesed üle käisid. Arheoloogilised väljakaevamised toimusid mitu hooaega järjest, nii et kohalikel oli aega harjuda ja jälgida arheoloogide tööprotsessi. Kuna vallal puudusid eelnevad negatiivsed kokkupuuted muinsuskaitseametiga või arheoloogidega, siis kujundasid valla suhtumist arheoloogiasse käesolevate kaevamiste valdavalt positiivsed tulemused – turistide arvu kasv ning üleriigiline tähelepanu. Lisaks oli Salme noore asula ja kogukonnana motiveeritud piirkonna kultuuripärandit arendama ning uut ajalooteadmist rakendama.

Silmas tuleb siiski pidada, et viimastest kaevamistest Salmel on möödas napilt aasta ning II laeva kaevamiste lõppjärgeldused ei ole veel publitseeritud. Ainsateks märkideks muinaslaevadest on hetkel I laeva leiukohta paigaldatud infostend ja betoonskulptuur, II laeva leiukoht on tähistamata. Kui püsiv on Salme inimeste huvi muinaslaevade ja arheoloogia vastu ning millise jälje jätsid 4 aastat kestnud kaevamised kogukonnas näitavad lähiaastad.

4. Juhtum 3: Rõuge eksperimentaalarheoloogia projekt

4.1. Rõuge vald, kogukond ja arheoloogia

4.1.1. Rõuge valla üldiseloostus

Rõuge vald asub Võru maakonna kesk- ja lõunaosas Läti piiri ääres. Rõuge naabervaldadeks on Varstu, Antsla, Sõmerpalu, Võru ja Haanja. 263 km² pindalaga Rõuge vallas elab 2253 elanikku (seisuga 1.01.2013). Vallas on 108 küla, neist suurimad on Viitina, Nursi ja Sänna. Piirkonna administratiivseks keskuseks on Rõuge alevik. Lähim suurem asula on 16 km kaugusel maakonnakeskus Võru linn.²⁶

Rõuge vald on üsna ühtlase ja tiheda asustusega – 7,3 inimest km² kohta. Mõnevõrra hõredamalt on asustatud valla edela- ja loodepoolsed äärealad.²⁷

Rõuge kihelkonna südaalale jääva Rõuge valla peamiseks rikkuseks ja turismiattraksiooniks on piirkonna loodus ning vaheldusrikas maastik. Valla territooriumist üle poole (15 235 ha) on kaetud metsaga²⁸. Veerand Rõuge vallast jääb Haanja Looduspargi²⁹ sihtkaitse- ja piiranguvööndisse, Haanja kõrgustiku loodealale. Rõuge alevik paikneb Rõuge ürgorus seitsmest järvest (Suurjärv, Liinjärv, Valgjärv, Kaussjärv, Tõugjärv, Kaussjärv, Kahrila) koosneva aheljärvestiku vahel. Järvestiku veekogudest tuntuim on 38 m sügavune Rõuge Suurjärv, Eesti sügavaim järv. Ürgorgu suubuvad mitmed väiksemad lisaorud, seal hulgas turistide seas populaarsed Ööbikuorg ning Hinnaja org. Rõuge on populaarne siseturismi sihtpunkt, kuigi rohkem sesoonse iseloomuga – suvi on külastajate osas kõrghetk. Populaarsemad vaatamisväärsused on Eesti Ema monument, Ööbikuorg ja vesioinas. Aleviku keskel asub 18. sajandil uuesti üles ehitatud kihelkonnakirik, mis on pühendatud Püha Neitsi Maarjale.

²⁶ Rõuge vald. <http://rouge.kovtp.ee/et/uldinfo>, 26.03.2013

²⁷ Rõuge valla rahvastikutiheduse ruutkaart, <http://www.stat.ee/ppe-54946>, 27.03.2013.

²⁸ Rõuge vald. <https://rouge.kovtp.ee/et/tutvustus-ja-asukoht>, 26.03.2013.

²⁹ Haanja Looduspark, <http://www.keskkonnaamet.ee/?lang=haanja>, 26.03.2013.

4.1.2. Kogukond ja seltsielu

Rõuge valla rahvaarv on püsinud läbi aastate üsna stabiilne. Kui 2008. aastal elas Rõuges 2113 inimest, siis 1. jaanuar 2013 seisuga oli elanikuks registreerunud 2253 inimest. Rõuge valla rahvastikupüramiidis ilmnevad suurimad kõrvalekalded Eesti keskmistes näitajatest 30-44 aastaste vanusegrupis – selles vanusevahemikus inimeste osakaal valla rahvastikus on kõige madalam. Ilmselt on see tingitud paljuski selles vanuses tööealiste elanike liikumisest piirkondadesse, kus on rohkem võimalusi tööd leida. Samas elab Rõuge vallas Eesti keskmisest rohkem 20-29 aastasi noori.

Kahekümnendates eluaastates elanike suur osakaal toetab Rõuge kuvandit nooruslikust ja elujõulisest vallast. Rõuge valla arengukavas on valla eesmärgiks luua atraktiivne elukeskkond, mis madala sündivuse tasakaalustamiseks meelitaks kohalikke elanikke piirkonda jääma ning tööealisi ning töövõimelisi inimesi Rõugesse sisse rändama.³⁰ Sel eesmärgil on vald liitunud ka 2013. aastal algatud kodanikualgatuskampaaniaga „Maale elama“, mis kutsub inimesi ümber asuma linnast maapiirkondadesse. Kampaania koduleheküljel tutvustab *moodne maakoht Rõuge* end kui lähedat lapsepõlvemaad, uusmaakate kogukonda ning kõigi mugavustega maakohta.³¹

Juba praegu on Rõuge maalekolijate hulgas populaarne sihtpunkt. Statistikaameti andmetel on aastatel 2008-2011 Rõugesse sisse­rännanute arv olnud üsna võrdne väljarändajate arvuga, kohati ka seda ületanud.³² Paljud tulijad on noored pered lastega. Elanikeregistrisse on kandnud end mitmed hooajalised elanikud, kel Rõuge vallas suvekodu. Aktiivsest sisse­rändest annab tunnistust ka olukord Rõuge kinnisvaraturul – tihe nõudlus vabade elupindade järele. Keskuse teabetulbal on sagedased kuulutused, kus soovitakse üürida korterit või otsitakse Rõuge lähedal talukohta.

Noortel on raskusi, kui oma elu peale tahetakse minna ja leida mingit üüripinda - kõik korterid on täis. Kui müüakse, siis müüakse marukallilt. Minnakse ulmehindadesse. Emotsionaalset väärtust on hästi palju võib-olla siin nendel müüjatel, kui nad kinnisvara müüvad. Minnakse, kuhu saab minna, aga pigem keskusesse. Taludest loobutakse veel harvem.(mees, 28 a)

³⁰ Rõuge valla arengukava 2010-2017. <https://rouge.kovtp.ee/et/arengukavad>, 28.03.2013.

³¹ Maale elama. Rõuge. <http://maale-elama.ee/kogukonnad/rouge#.UVWGuhemiAg>, 28.03.2013.

Põhjuseid miks Rõugesse tullakse on mitmesuguseid – tihti tullakse linnast eemale rahu ja vaikust otsima, samas on neid, kes otsivad uusi väljakutseid. Rõuge üheks eeliseks on asukoht. Võru linn on tööl käimiseks piisavalt lähedal, samas Tartu piisavalt kaugel, et mitte mõjuda suure tõmbekeskusena. Olulisel kohal on turismiettevõtlus, majutus- ja/või aktiivpuhkuse teenuseid pakuvad Rõuges mitmed turismitalud, seal hulgas kohe linnamäe vahetusse jäävad Tindioru ja Ööbikuoru turismitalud.

Ma ei tea, kas see on õnn või õnnetus, et see Tallinna või Tartu mõju on väiksem ja Võru ei avalda erilist mõju. Avaldab ikka, aga pigem positiivselt. Et kui ma olen juba Võrus, siis võiksin sama hästi olla ka Rõuges. Mis vahet seal enam on? Pigem tulen juba maale. (mees, 28 a)

Mitmed intervjueeritud nimetavad ühe plussina Rõuges hästi toimivat infrastruktuuri ning noorte väärtustamist valla tasandil. Alusharidust pakub Rõuges vastrenoveeritud neljarühmaline lasteaed, lisaks on avatud lisarühm Viitinas. Põhiharidust saab omandada Rõuge Põhikoolis, kus 2012/2013 õppeaastal oli nimekirjas 166 õpilast³³.

Infrastruktuur on paigas. Kool ja lasteaed. Minu meelest meie vald arendab seda olustikku ja ümbruskonda. Kõik need teed ja veevargid ja kanalisatsioonid. Mida veel sa oskad tahta ühest keskusest? Meie vallavalitsus on ju selline edasipürgiv. Jäähokiväljak. Kõike on! Noorteklubi on. Nad käivad, teevad - ööfilmid, jalgrattatuurid, suusamatkad, mis iganes. Hästi palju võimalusi on. Keskealistele ka. (naine, ...)

Valla uhkuseks on heal järjel noorsootöö, mida on sihikindlalt arendatud 1990ndate lõpust saadik. Alevikus asub noortekeskus, mille ruumides tegutsevad ka mitmed huviringid, seal hulgas veebipõhine kohalikke uudiseid vahendav Rõuge Televisioon. Lisaks asuvad noortetoad Viitinas, Sännas ning Nursis. Tegutseb ligi 80-liikmeline Rõuge Noorteklubi, mis korraldab noortekeskuse tegevust ning on olnud mitmete noorteprojektide initsiaatoriks. Suurimaks noorteklubi eest veetavaks projektiks on suvine Rõuge paadiralli.³⁴

Vald panustab väga palju noorsootöösse ja ma arvan, et see raha tuleb tagasi. Ma arvan, et enamuse Rõuges valla noori on saanud maailma näha ja tasuta, Euroopa noorteprojektidega. Sel nädalal läheb kaks gruppi Slovakkiasse /.../ Tänu sellele, et meie noored, kus käidud,

³³ Rõuge põhikool. <http://www.rouge.edu.ee>, 30.03.2013.

³⁴ Rõuge Noorteklubi. <http://noorteklubi.ee/>, 30.03.2013.

sinna nad enam minna ei taha, siis saavad ka maakonna noored sellest osa. Toimime ka maakonna vedurina. (mees, 34 a)

Nooruslik oma suhtumises ja koosseisus tundub olevat ka Rõuge vallavalitsus eesotsas vallavanemaga. Intervjuudest jääb mulje, et teadliku tegutsemisega ning erinevate vabatahtlike toetamisega on suudetud luua Rõugele positiivne tervise- ja spordilembese kogukonna imidž. Korduvalt pidasid intervjuueeritavad oluliseks rõhutada, et vastupidiselt eelarvamustele ei ole tegemist piiriäärse mahajäänud alaga.

Rõuge elanike üldist aktiivsust ja seltsitegevust hinnatakse elavaks. Valla rahvale on loodud mitmesugused sportimisvõimalused, seal hulgas tasuta bussitransport Väinela ujulasse. Hooajaliselt toimib Rõuges normaalmõõtmetes jäähokiväljak ning tegutseb hokiklubi „Rõuge snaibrid“. Koos käivad huviringid noortekeskuses, rahvamajas, noortetubades ning koolimajas.

Vallas tegutsevad erinevad mitmed vabatahtlused. Sänna mõisa on kodanikualgatusena loodud kultuuri- ja loomekeskus Sänna Kultuurimõis.³⁵ Tegutsetavad Rõuge vabatahtlikud pritsimehed, Noorteklubi, Rõuge Maanaiste Selts, Viitina külaselts jne³⁶. Vallavanema sõnul on nende eesmärgiks alati head algatused ära tunda ja toetada. *Mõned on käima läinud, mõned mitte. Mis on käima läinud, töötavad väga hästi.* (mees, 34 a)

Kogukond on päris aktiivne, kui vaadata kõiki neid MTÜsid ja seltse ja ringe, siis on hästi palju. Inimesed on aktiivsed, kirjutavad igasugu projekte ja üritusi korraldavad. Suvel on palju tegemisi. Hästi toimekad inimesed on küll. Raske on võrrelda, eestlane on igal poole selline. Aga jääb mulje, et pealehakkajaid on küll. (mees, 28 a)

Meie tugevus on väga tublid inimesed, kes lisaks palgatööle toimetavad MTÜ-sektoris, on selleks kas sport, kultuur. Pritsumehed on meil tugevad, 30 meest. On jahiseltsid. Väga tublid inimesed. (mees, 34 a)

Samas esines intervjuudes ka arvamust, et elanikud on neile pakutavate vaba aja veetmise võimaluste rohkuse tõttu hõivatud ning neil puudub huvi osa võtta muudel üritustel. Ollakse pigem passiivsed ning huvitegevusvälistele üritustele osalejate meelitamiseks tuleb vaeva näha.

³⁵ Sänna kultuurimõis. <http://www.kultuurimois.kultuuritehas.ee/>, 06.04.2013

³⁶ Rõuge vald. <https://rouge.kovtp.ee/et/mtud>, 30.03.2013.

Uusasunike kõrval elab vallas palju inimesi, kelle juured on piirkonnas ning kelle identiteet on seotud võro kultuuri ja keelega, mida vallas jätkuvalt räägitakse. Põlist elanikku kirjeldatakse *kui lahket ja sõbralikku, aga hea meelega kohe võõrast omaks ei võta*. Samas rõhutatakse, et kõik sõltuvat tulijast ja tema suhtlemisvalmidusest.

Omaette arutlusteema on aktiivse sisserände mõju kohalikule kultuurile ja kultuurikandjatele. Paraku minu läbi viidud intervjuude põhjal on raske hinnata uusasunike kohalikku kultuuriruumi integreerumise edukust. Üldiselt jääb intervjuudest mulje, et Rõugesse kolivad inimesed, kelle jaoks kohalik kultuuriomapära on pigem positiivne lisaväärtus, millest soovitakse osa saada ja edasi kanda.

4.1.3. Arheoloogiapärand

Rõuge vallas on arheoloogiamälestisena kaitse all 22 kinnismuistist, millest enamuse moodustavad kivikalmed.

Rõuge *Liinamägi* (reg. nr 13642) on 850 m² õuepindalaga neemiklinnus Liinjärve põhjakaldal Ööbikuoru 9-12 m kõrgusel nõlval. Linnuse siseõu on täielikult läbi kaevatud. Kaevamised toimusid linnusel ja asulal 1951-1952 aastal Harri Moora ning 1953-1955 Marta Schmiedehelmi poolt. Kaevamistel paljastunud intensiivne kultuurikiht sisaldas ohtralt käsitsi keraamikat ning mitmete hoonete jäänuseid, mis olid tuvastatavad savipõrandate, tukkide ja savitihendite järgi. Linnuses võis elada 3-4 peret. Leiud on dateeritud 8.-11. sajandisse. (Tõnisson & Valk 2008)

Viimased arheoloogilised kaevamised Rõuge linnusel viidi läbi 2008. aasta suvel Anti Lillaku ja Heiki Valgu juhatamisel. Väljakaevamiste eesmärgiks oli koguda linnuse idapoolsest otsavalli põlengukihtidest sõeproove, et täpsustada linnuse kasutusetappide dateeriguid. Samuti püüti selgitada kas ja kuidas võimaldab valli stratigraafia leiumaterjali senisest täpsemalt dateerida. Avati 3 kaevandit, millest suurim (4x1,1 m) paiknes idapoolse otsavalli lael. Kaevamistega saadi uut infot põlengukihtide iseloomu ja dateeringute osas. Linnuse algusaega nihutati süsinikdateeringute põhjal rooma rauaaja II poolde. (Lillak & Valk 2010)

Viimastel aastatel on linnusest rohkem tähelepanu pälvinud Rõuge muinasmaja projekt, mille täpsemad eesmärgid, käik ja tulemused on kokku võetud projekti autori Viire Pajuste magistritöös (2012). 2010. aasta suvel alustatud eksperimentaalarheoloogia projekti

eesmärgiks oli võimalikult autentseid töövõtteid ja töövahendeid kasutades rekonstrueerida rauaaegne täismõõtmetes ristnurkadega rõhtpalkehitis. Ehitise eeskujuks võeti Rõuge linnamäel asunud savipõrandaga hoonepõhi, millest lähtuva hoone suuruseks on oletatud 6x5 m. (*ibid.*)

Maja ehitamisel toetuti eelkõige etnoloogilistele ja arheoloogilistele allikatele ning kasutati vabatahtlike abi. Rekonstruktsioon valmis 2011. aasta suvel. Projekti ühe osana toimus majas 2012. aasta talvel elamiseksperiment, kus 5 arheoloogiatudengit püüdsid nädal aega rauaaja elu- ja olmetingimustes hakkama saada. Elamiseksperimentiga sooviti testida maja elamiskõlbulikkust ja tehnilisi omadusi, kuid ühtlasi aimu saada tollastest elutingimustest. Autentsuse huvides kandsid eksperimendiosalised ajastutruid rõivaid, kasutasid rauaajale kohaseid majapidamisriistu ning valmistasid toitu kerisahju esisel leel. (*ibid*, 71-73)

Eksperimendi sotsiaalseid aspektid on kokku võetud samuti Pajuste magistritöös (*ibid*, ...). Kuna muinasmaja projekti üheks sihiks oli algusest peale tutvustada projekti ning populariseerida arheoloogiat laiemale avalikkusele, siis avaldati regulaarselt uudiseid eksperimendi käigust kolmekeelsel veebilehel (www.muinasmaja.edicypages.com) ning suheldi aktiivselt ajakirjandusega.

4.2. Intervjuude analüüs

Järgnevas alapeatükis analüüsin Rõuges läbi viidud intervjuusid, et välja selgitada millisel määral on arheoloogilised kaevamised ning muinasmaja eksperiment mõjutanud kohalikku elu. Kuidas mõistavad kogukonnaliikmed arheoloogiat, milline on nende side muinasaegse linnusega ning kas see on muutunud tänu eksperimentaalarheoloogia projektile ning intensiivsele meediakajastusele?

Rõuges käisin intervjuusid tegemas 2012. aasta hilissügisel ning 2013. aasta varakevadel, peaaegu aasta peale muinasmaja eksperimendi lõppu. Esimesed tulemused üllatasid mind, kuna olin eeldanud kogukonna suuremat arheoloogia- ja muinasteadlikkust ning huvi, lisaks lootnud seda kajastuvat ka intervjuudes. Rõuge oli valitud näidisjuhtumitest kõige arheoloogiakaugem ning kõige keerulisem analüüsida, kuna selle kohta kogunes kõige vähem infot ning mul puudus isiklik kokkupuude linnamäe kaevamiste või muinasmaja projektiga. Isikliku kogemuse puudumine tagas küll distantse uuritava materjaliga ning objektiivsuse, samas suurema sõltuvuse informantidest.

Tinglikult nimetan kõiki Rõuge eksperimentaalarheoloogia projekti osalisi arheoloogideks, kuigi erialalt seda paljud muinasmaja ehitajad ei olnud (vt Pajuste 2012, 69). Samas see nimetus õigustab ennast, kuna nad täitsid projektis neile etteantud taustarolli võrdselt arheoloogia eriala esindajatega ning projekti avalik kõneisik oli projektijuht Viire Pajuste.

4.2.1. Rõuge linnuse ja muinasmaja tähendus ning funktsioonid

Kui palusin intervjuueeritutel välja tuua nende jaoks olulisi kohti ning nähtusi Rõuges, mida oma külalistele tutvustavad, siis Rõuge linnamägi ei olnud esimeste valikute hulgas. Pigem mainiti Rõuge järve, kaunist loodust, Rõuge kirikut, Viitina ja Sanna mõisaid, Ööbikuorgu, vesioinast või Eesti Ema monumenti. Linnamägi ja muinasmaja nimetati, kuid jäi mulje, et rohkem lähtuvalt küsitluse arheoloogiakesksest raamistusest, kuivõrd isiklikest sidemetest linnusega.

Rõuge elanike mälumaastikul tundub linnamägi paigutuvat kuhugi äärealale. Linnust teatakse, kuid sellega igapäevaselt kokku ei puututa ega esile ei tõsteta. Osaliselt on see tingitud linnamäe füüsilisest asukohast maastikul - linnus jääb kohalike inimeste argistelt

liikumistrajektoridelt ning eluruumist välja. Alevikust linnusele minek on eraldi ettevõtmine. Otse keskusest linnamäele ei vii ükski (auto)tee. Turistidele mõeldud autoparkla asub keskusest väljapool, teisel pool linnamäge. Ala-Rõugest linnusele liikumine tähendab füüsiliselt paari kilomeetrist jalutuskäiku kahest „mäest“ üles.

Samas ei ole linnamägi alevikust alati nii eraldatud olnud. Varem käidud kaugemalt külast rohkem otse üle linnamäe keskusesse poodi, sovhoosi või tööle ning üldist liikumist linnamäe ümbruses olnud rohkem. *Siis kohalikke liikus rohkem, kuna nad tegid heina. Inimestele anti selline lodu heinamaaks, siis käidi siit niimoodi. Nüüd käivad enamvähem ainult turistid. Kõik sõidavad autoga, naaber tuleb ATV-ga külla. (naine, 61 a)*

Osaliselt on linnamäe vaikelu seotud selle hääbuva sotsiaalse funktsiooniga. Intervjuudes meenutatakse linnusel peetud sovhoosi jaanitulesid, kus mäe terava nuki peal olla tuld tehtud ning keset linnamäge tantsitud ja pilli mängitud. Mäe alt lastud ilutulestikku. Praeguseks on traditsioon katkenud ning küla jaanituled on kandunud Rõuge keskusesse ja parki. Vald on küll proovinud mäele rohkem kasutust leida, ehitanud linnamäe ette uue kiige ning laululava, kuid väljaspool planeeritud üritusi käivad kohalikud linnamäel harva. Talvel on mäe nõlvad kelgutavate laste päralt.

Nad (kohalikud – autori märkus) üldse ei taju seda (linnust – autori märkus). Siin majandite ajal olid veel mingit sovhoosipeod, jaanituled peeti siin linnamäel, aga järjest kaldus sinna keskusesse ära ja mõisaparki, siia oli palju maad, peaaegu 2 km. Kõik inimesed olid ju sinna keskuse korruselamutesse kokku kogunenud. Siis jäi rohkem kõrvale. Ja siis tehti veel see suur rumalus, et istutati tammed siia vana linnuse asula koha peale. /.../ Tammed on suureks kasvanud ja linnusekoht on ka ära rikutud. Praegu nüüd uuesti, kui vald hakkas laululava ja vaatetorni... nüüd hakatakse rahvast siia tagasi tooma. Vahepeal oli vaikus. Siin oli peedipõld ja maisipõld ja kellelgi siia asja ei olnud, linnamäele asja ei olnud. Noorte suvepäevad all orus oli ainuke üritus. (mees,)

Aastatega on nõuded läinud karmimaks läinud. See aasta renoveerimisime kiiku, peaaegu oleks trahvi saanud. Viimasel ajal ei ole väga aktiivselt kasutusel olnu, tulenevalt muinsuskaitsepiirangutest. Me oleme heina niitnud ja võsa võtnud sealt. Otsest aktiivtegevust ei ole toimunud. (mees, 34 a)

Eelkõige on Rõuge linnamägi valla ja kogukonna jaoks vaatamisväärsus, kus käivad turistid. Linnamägi ning asulakoht on kohalike vaatamisväärsuste nimekirjas ära toodud ka valla ametlikul veebilehel³⁷. Linnusele on paigaldatud eesti- ja inglisekeelne infostend, mis räägib muistise ajaloost, uurimisest ning esitab linnuse rekonstruktsiooni. Vahetult Rõuge linnamäe

³⁷ vt <http://rouge.kovtp.ee/et/vaatamisvaarsused>

autoparkla lähisel asub hooajaliselt avatud Rõuge Ööbikuoru Külustuskeskus, mis juhatab inimesi Ööbikuorgu ning linnamäest mööduvale matkarajale. Omaette arutlusteema on küsimus, kuidas teadlikult inimesed külastavad linnamäge kui ajaloolise väärtusega muistset linnusekohta? Linnamäe lähisel asub teisigi atraktsioone - tuulegeneraator, külakiik, vaateplatvorm maalilisele Ööbikuorule, laululava, 2011. aastal valminud muinasmaja ning mäelt alla orgu viiv trepp. Neemiku tipus asuv linnusekoht on tähistatud vaid stendiga. Mitmed küsitletud on skeptilised linnamäe atraktiivsuse ning külastajate huvi osas võrreldes naabervaatomisväärsustega.

Aga ta oligi nüüd viimased 20 aastat võssa kasvanud ka järvepoolne külg, rajad olid laokile jäetud. Nüüd on saanud uuesti rajad sisse, aga see nagu inimest eriti ei huvita. Huvitasid ikkagi rohkem vesioinas. Siis kui see jalgrada sai 80ndate algul seal alt valmis, siis see fantastiline vetevulin...Ma ei teagi Eestimaal teist sellist kohta, kus nii väikse maa peal, 370 m peal on nii palju allikaid või suvisel ajal, kui toomingad õitsevad.... Vat see on see vaatamisväärsus, mida mujal ei ole kui Rõuge!(mees, 61 a)

Linnamäest räägitakse väga vähe võrreldes Ööbikuoruga. Ööbikuorg on ikkagi nagu ületähtsustatud. /.../ Kui sa Ööbikuorgu lähed, siis sa näed see on tähistatud ja sa leiad selle üles, kui vähegi viitsid jalutada. Aga tänapäeva inimene on niimoodi, et ega ta orgu ka ei viitsi minna. Paneb auto parklasse, läheb laululavast mööda, heal juhul käib muinasmajast mööda, aida eest kiiguni, energiatornini ja keskuse juurde tagasi. Tavaliselt ta ei viitsi sinna alla ka trepist minna, see võtab ju jalad läbi./.../ Aga ma ei usu, et ta läheb linnamäele ja teadvustab, et see on see koht. (naine, 46 a)

Vald on samuti otsinud võimalusi Ööbikuorgu rohkem elu tuua ning pidanud turismi edendamiseks ning linnamäe paremaks eksponeerimiseks plaani üles ehitada muinaslinnus. Rõuge valla arengukavasega on sisse kirjutatud ühe eesmärgina aastatel 2011–2017 vahendite leidmine endisaegse linnuse rajamiseks ja näidistegevusteks.³⁸ Kogukonnast on vallale välja pakutud üsna lennukaid ideed. Üks turismiettevõtja on kogu aeg rääkinud sellest, et Ööbikuorg on vaja ellu tuua, ehitame linnuse üles ja põletame performance'i käigus maha. Selles mõttes, et nagu tsüklit tekitada. (mees, 34 a) Valla projektiplaanidele pani punkti muinsuskaitse linnusele ehitamise keeld.

Tundub, et mõnes mõttes tähendab linnamägi vallale ning piirkonna turismiettevõtjatele probleemide ja tüli allikat. Vald ja agaramad turismiedendajad sooviksid turistide meelitamiseks linnamäe ala arendada, kuid rangetest muinsus- ja looduskaitsepiirangutest (linnamägi jääb Haanja looduspargi alale, servapidi Rõuge ürgoru sihtkaitsevööndisse)

³⁸ Rõuge valla arengukava 2010-2017, lk 17.

tulenevalt ei ole võimalik linnamäel suuremat osa tegevusi sh mitmesugused kaeve- ja raietöid, ehitamisi läbi viia. Kohati aimdub kogukonnas pettumust, kahtlust ning mõistmatust rangete ettekirjutuste vajalikkuse osas. Küsitakse retooriliselt, kelle eest seda linnamäge nii hirmsasti kaitstakse.

Pigem ongi kohalikud turismiettevõtjad natuke negatiivsed selle linnamäe kohta. Ta on meil olemas, aga midagi sinna teha ei saa. Ainus põhjus on see, et ta on läbi uurimata. Meil olid plaanid olemas. Taastame esialgsel kujul linnuse, mis toetab ka muinasmaja projekti, aga paraku oleme saanud negatiivset tagasisidet. (mees, 34 a)

See (linnuse taastamine – autori märkus) oleks vahva, aga ma ei tea, kui teostatav see on? See on nagu muinsuskaitse all. Tegevused on kõik keelatud, hea, et seal üldse kõndida võib. Kaevamised ja asjad ei ole väga teretulnud. Seal ongi see vastuolo – ühelt poolt tahetakse seda promoda, teiselt poolt säilitada. (mees, 28 a)

Samuti tundub linnamäel olevat mõnede inimeste silmis esoteeriline või müstiline funktsioon. Suulises vestluses vihjati võimalikele linnusega seotud üleloomulikele nähtustele, kahjuks ei õnnestunud inimese isiklikku kogemust diktofonile talletada. Leidub inimesi, kelle tunnetuses on linnamägi teistsuguse energiaga paik. Vähemalt üks küsitletu ütles end käivat linnamäel jalutamas hea energia pärast, kuna mäel on rahustav mõju.

Seal on (linnamäel – autori märkus) mingid energiasambad ja väe kohad. Mina isiklikult neid hästi ei tunne, aga räägivad, et nad on olemas. (naine, 50 a)

Mul elab üks töökaaslane Ööbikuroru kõrval, ostsid maja ja ei saanud magada seal. Ikka räägitakse nendest vaimudest. Ta ütles, et ta ei saanud seal üldse... Küll keegi käis kogu aeg trepist üles-alla teise korruse vahet, trepid nagisesid... Siis ta ütles, et linnamäelt need vanad vaimud käisid tema majja. Siis ta kutsus ühe inimese, kes puhastas tema elamise ära nendest... Ma ei tea, kuidas ta seda tegi. Ütles, et nüüd on palju rahulikum olla. Ta isegi pihlakaoksi riputas, kadakasuitsu tegi – kuidas vanarahvas puhastas oma elamist? Ütles, et tegi kõik, aga ta (see inimene – autori märkus) ütles – käis toast tuppa ja jälle pesi käsi, jälle tegi ja jälle pesi käsi – ütles, et sul on siin nii palju võõrast vaimu, et see kõik tuleb sealt linnamäelt. (naine, 46 a)

4.2.2. Arheoloogia ja kogukonna suhted

Vallavalitsuse kokkupuuted arheoloogiaga ning arheoloogidega oli enne eksperimentaalarheoloogia projekti algust minimaalsed. Pigem oli kogemusi erinevate

kultuuriväärtuslike objektide muinsuskaitseliste piirangutega. Viimased suured arheoloogilised väljakaevamised Rõuges leidsid aset linnamäel ning asulakohas 1950ndatel, kui kaevamisi juhatasid Harri Moora ja Marta Schmiedehelm. Vanemad põlised kohalikud mäletavad siiani neid kui välitöid, millel põhineb nende ettekujutus arheoloogilistest kaevamistest. Juhuse läbi sattusin küsitlenema ka inimest, kelle lapsepõlvkodus arheoloogid 60 aastat tagasi välitööde ajal ööbisid.

Mis mina mäletan - kõigepealt võeti maakoos, mätas ära, siis mullakiht. Siis seal, kus midagi võis väga väärtuslikku olla, siis labidatega visati kanderaamide peale ja seal naised väikeste jahukühvlitega, lastekühvlitega otsisid ja vaatasid. Ja kui leiti väike luutükikene-potitükikene, siis hakati kohe pintseldama. Ja välja kaevati nii linnamägi kui ka see muinasmaja ümbrus, see asulakoht. Kaevajad elasid meil, Schmiedehelm elas meil. Siit oli hea minna. Kohalikud tegid mustema töö ära nagu pinnasekoorimine ja pinna võtmine. (naine, 61 a)

Mul on pilt silme ees, kuidas olid kaevatud, nõõrid tõmmatud, kuidas kühvlite ja luuakestega inimesed istusid. Astangute kaupa oli muld võetud ja siis nad sorisid kühvlitega seda mulda läbi. (mees, 61 a)

Viimased, 2008. aasta suvel toimunud kaevamised kestsid vaid 2 nädalat (Lillak, Valk 2010). Siiski pandi arheoloogide tegevust kogukonnas tähele. Mõned linnamäele lähemal elavad inimesed käisid ise kaevandi ääres uudistamas. *Üks kaevamine oli veel hiljaaegu siin, paar aastat tagasi. (mees, 77) See oli linnamäel. Noored poisid olid, rauaaga võtsid välja. Kihiviisi oli veel näha ka seda, et värviline oli. (naine, 61 a)* Väheste kogemuste tõttu arheoloogiaga on kogukonna üldine teadmine arheoloogiast ning arheoloogidest tagasihoidlik.

Rõuge muinasmaja eksperimendi sotsiaalseid aspekte on magistritöös lahanud ka Viire Pajuste, kes võtab arheoloogide suhted kogukonnaga kokku arheoloogide/projektiosaliste vaatevinklist. Pajuste kommentaarid on täienduseks minu kogutud materjalidele, milles väljendub kogukonnaliikmete vaatenurk. Püüan siinkohal välja tuua mõned nüansid ning vaatan, kuidas kahe osapoole arvamused kattuvad.

Pajuste sõnul oluks ilma kogukonna toetuseta Rõuge muinasmaja projekti läbi viimine võimatu, hinnates kõrgelt nii vallapoolset koostöövalmidust kui külaelanike huvi ja abi (Pajuste 2012, 76). Kogukonna positiivne meelestatus Rõuge muinasmaja ning projektiosaliste suhtes jääb kõlama ka intervjuudest, mis kinnitavad, et projektiaegne kommunikatsioon kogukonnaliikmete ja arheoloogide vahel toimus sujuvalt ja konfliktivabalt. Kohalikud elasid arheoloogide tegemistele kaasa, ilmutades huvi nii maja ehitamise kui elamiskspereimendi vastu ning väljendades oma toetust tegudes. Toetus oli eriti tuntav talvise

eksperimenti ajal, kui muinasmaja elanikke varustati nii toidu, heinte kui küttepuudega ning näiteks elanike sissekolimise päeval ootas neid majas juures perekond sooja supiga (*ibid.*, 79). Seda seika meenutavad intervjuus ka supitoojad ise: *Kui rahvas sisse kolis, siis me viisime Ilmega sinna neile sooja suppi kohe esimesel päeval, kui nad sisse kolisid. Siis ei olnud veel projekt alanud. (mees, 77 a)*

Kohaliku omavalitsuse esindajad kinnitavad samuti oma huvi ning toetust projektile. Ehitamise ning elamueksperimenti ajal võimaldas vald projektiosalistele majutuse Rõuge rahvamajas ning aitas projekti bürokratlikku poolt ette valmistada.

Meile suureks abiks ja ma ka Ööbikuorule ja turismile on see, et Viire alustas oma arheoloogiaprojekti. Oleme igati üritanud abiks olla. See majaehitamine. Läbirääkimised keskkonna ametiga, et sinna seda maja üldse teha, olid üsna keerukad. Nüüd oleme algatanud detailplaneeringu, et eksperimenti edasi viia, et juurde ehitada maju. Selle ühe hoone põhjal oli see meediakajastus ja inimeste huvi niivõrd suur üle Eesti. Ühest küljest saama Ööbikuorgu elu, teisest küljest saame vallast väljapoole signaali saata, et siin toimub midagi, inimesed tulevad vaatama, elavdavad kohalikku ettevõtlust. (mees, 34 a)

Kogukonna huvi muinasmaja vastu näitab ka muinasmaja ehitamise ning elamiseksperimenti aegne külastatavus. Viire Pajuste magistritööst ei selgu, kui palju oli tema hinnangul külalisi lähipiirkonnast, kui palju väljastpoolt. Küsitletud käisid kõik ise maja kerkimist uudistamas ning jagasid intervjuus muljeid majaehitusest. Samas olid nad kahtlevad kogukonnast pärinevate uudistajate hulga osas.

See nagu kohalikke eriti ei puudutanud. Ma ei tea, palju sealt käidi seda maja vaatamas või ehitamist. Kui mingi üritus samal ajal oli, siis mindi sealt üle ja vaadati. (naine, 61 a)

Võib-olla see kohalik inimene nagu ei lähegi oma nina nagu torkima, enne kui asi on lubatud ja avatuks kuulutatud. Mitte nii, et lähen ja uurin, et mis nad teevad seal? Ma ei kujuta ette, et meie inimene läheks tuhnima sinna. (naine, 45 a)

Kogukonna ja arheoloogide headele suhetele viitab ka otsus muinasmaja projekti jätkata ja laiendada.

4.2.3. Info levik

Järgnevalt analüüsin Rõuge muinasmaja projektiga seotud info levikut ning kohalike hinnanguid projekti meediakajastusele. Intervjuudel põhinevat materjali kõrvutan siinjuures Viire Pajuste tähelepanekutega, mis on esitatud tema magistritöö 3. peatükis. Kuna muinasmaja projekti üks eesmärke oli arheoloogia populariseerimine läbi eksperimendi, pöörati suurt tähelepanu ajakirjanduse ja avalikkusega suhtlemisele. Projekti algusest peale vahendati infot jooksvalt muinasmaja ametlikul koduleheküljel. Muinasmaja uudised jagunevad laias laastus kahte: ehitamisteemalised suvel 2010 ja 2011 ning elamiskspereimendi kajastused veebruaris 2012. Paljude kohaliken joudis info samuti meedia vahendusel. Kohal olid kõik Eesti juhtivad telekanalid ning enamus suuremaid väljaandeid.

Mina esimest korda kuulsin (muinasmajast – autori märkus) uudistest, ERR uudistest, kuigi olen vallamajas ja kõigega seotud. Viire teeb päris head promotööd. Ta on jutukas, oskab inimesi ennast kuulama panna ja võirtsitada oma juttu nagu võimsalt. Kuulad teda ja see on nagu kõvasti aidanud seda asja ellu viia. (mees, 28 a)

Kõige rohkem tähelepanu pälvis talvine elamiskspereiment, millest kujunes omaette meediasündmus. Üheks infovahendajaks oli ka noorteklubi juures tegutsev veebipõhine RõugeTV, mis filmis muinaselanike eksperimendinädalast uudiseid Kanal 2-le.

Peamine infoallikas kohalikele oligi ajakirjandus. Kuna linnamägi ei jää elanike liikumistrajektoorige, pidid uudistajad tulema kohale kindla eesmärgiga näha oma silmaga muinasmaja, mida näidati televisioonis ja millest räägiti ajalehes. Intervjuudest ei tule ka välja, kui palju kogukonnas info levis suuliselt ning kas sel teemal omavahel arutati, millest oletan, et üldine huvi ja infovahetus ei olnud väga intensiivne ning uudised saadi pigem kätte meediakanaleid pidi. Linnamäe jalamil elavad inimesed küll meenutasid, et naabrid olla paaril korral küsinud, mis teil seal kõrval toimub. Samuti ei osanud küsitletud öelda, kas infot oli piisavalt. Igal juhul leiti meediakajastus olevat positiivne reklaam Rõugele ning eksperimendile, see tekitanud huvi ning põnevust.

Eks ta ikka positiivne oli. Huvi tekitas samamoodi, kuna meedias tuli läbi, siis igas kolkakülas inimene mõtles, et ei tea, „miä sinna nüüd tettes, kuiss seal tuu asi olema nakkas“. Ja siis kui nad talvel olid, siis inimesed ikka muretsesid, et peaks äkki puid viima ja „kas neil ikka seal süvva om neil latsekeisil“ jne, kes mida. Eks ikka, elati kaasa neile. Vanaaegne värk uuesti elustada, see on põnev. (naine, 50 a)

4.2.4. Muinasmaja projekti mõjud

Rõuge muinasmaja projekt oli paljudele Rõuge elanikele esimene kokkupuude arheoloogidega, mistõttu projektijuht ja kõneisik Viire Pajuste koos meeskonnaga on oma tegemiste, suhtumiste ja olemusega paratamatult on kujundanud kohalike ettekujutust arheoloogidest. Projektiga lähemalt kokkupuutunud inimesed meenutasid korduvalt Viire entusiasmi ja visadust, mis veensid ka omavalitsust julget ja uudset projekti toetama.

Tal silmad särasid, ta soovis seda teha. Kaalukeeleks oli, et Ööbikuorus ei toimunud midagi. Meie jaoks ka uus ja natuke utoopiline tundus see, et tulevad ja hakkavad kivikirvestega (maja ehitama – autori märkus), meie kes me oleme harjunud tööriistadega. Kaalukeeleks saigi see, et silmad särasid. Ta rääkis õhinaga seda. /.../ Keskkonnaametnikud ka ikkagi mõtlesid kaasa. Sisse astus ja tunned ära, et asi läheb käima. (mees, 34 a)

Väga isiklikke või detailseid arheoloogide ja nende tegevuse kirjeldusi intervjuudes ei esinenud, mis näitab, et kontaktid muinasmaja meeskonnaga olid siiski põgusad ning ebaregulaarsed, üldiselt pikemalt koha peal hoone kerkimist ei jälgitud ning tegijatega pikemasse vestlusesse ei laskutud. Muinasmaja inimeste toimetamistega hoiti end kursis rohkem pressi vahendusel. Siiski kõlasid mõned muljed külapildis silma torkavatest eksperimendiosalistest.

Nad olid nagu sihukesed nii nagu noored on. Natuke boheemlaslikult riides ja mõnel olid sellised pikad juuksed, niimoodi lumpadi-lumpadi, kui nad staadioni tagant jälle läksid hommikul ja jälle tagasi ehituse ajal. Nad rahvamajas ööbisid. Juba teadsid – meil on köök sinna poole – nägid, tsip-tsip-tsip lähevad, tsip-tsip-tsip tagasi. Vahel türukud läksid söögiga, vahel tegid koha peal. See oli huvitav. (naine, 50 a)

Iga päev näidati telekast. Peaaegu. Siis oli mingi võistlus Rõuges (kalapüügi võistlus – autori märkus), nad läksid siit meist mööda. Kaelad paljad, pead paljad. Nad olid vana moodi riides ka, nii et ikka nägid neid. (naine, 61 a)

Vallavalitsuse seisukohalt oli oluline projekti saatnud pidev meediahuvi, mis ühest küljest tõi positiivset tähelepanu Rõugele ning teisalt saatis avalikkusele sõnumi vallast kui avatud, kultuuripärandisõbralikust ning ettevõtlikkust omavalitsusest. Samuti peavad vald ja kogukonnaliikmed oluliseks projekti mõju turismile – Rõuge linnamägi on ühe atraktsiooni võrra rikkam. Pajuste sõnul tulnud meedias promotud muinasmaja kaugemalt spetsiaalselt kohale vaatama juba ehitamise ajal ning maja ehitamise edenedes astunud järjest julgemini

ligi ka turistid, kes lihtsalt olid Ööbikuorgu imetlemas (Pajuste 2012, 77). Linnamäe vahetus läheduses asuvad turismitalude peremehed suunavad oma külalisi läbi minema ka muinasmajast ning räägivad juurde legendi elamiseksperimendist.

Käijaid on kogu aeg. Isegi talvel tulevad. See oli nii põnev, kui nad tulid oma kelkude ja saanidega ja pampudega ja sisse kolisid, see kütmine ja kuidas see suits sealt välja... Korstent ei ole ju. Kuidas nad askeldasid. Külm oli. Pärast on rahvas kogu aeg käinud. Juba huvi pärast. Meedia on kajastanud. Kui ta tuleb põnevusest vaatama, siis on ka kohalikul ettevõtjal või kauplusel ka teenistus. Midagi ikka. (naine, 50 a)

Küll on hea turistidele öelda, et minge vaadake ka seda ilma akendeta muinasmaja ja sa tead, et see on täiendav atraktsioon. Inimesed lähevad grupiga ja vaatavad üle ukse sisse, ise olen propageerinud seda – seal uks on tavaliselt praakil, et ta kopitama ei läheks – et istuge sinna nari peale ja te tunnete, kuidas mõnus rahu voolab teist läbi. Hästi mõnus keskkond on ja natuke suitsulõhna, köetud on. Mulle tõesti mõjub see hästi, mulle meeldib seal sees istuda. Igati positiivne. (mees, 61 a)

Kas tänu muinasmajaprojektile on muutnud kogukonna minevikukuvand ning arheoloogia- ja muinsuskaitseteadlikkus? Kuigi Rõuge vald on põhimõtteliselt kolme aastaga saanud endale nõ ihuarheoloogi Viire Pajuste isikus ei täheldanud ma intervjuudes viiteid kohalike arheoloogia-alase teadlikkuse märkimisväärsele tõusule. Lõviosa vastanute teadmised linnuse ajaloost põhinesid jätkuvalt linnamäel asuval stendil. Vald oleks peaaegu trahvi saanud, kui uut kiike paigaldades mälestise alal loata kaevetöid tegi.

Silt on üleval. Olen näinud skeemi või vanu pilte väljakaevamistest, kus on müürid tulnud sealt välja. Mingi makett on olnud. Sama ettekujutus on kogu aeg olnud, ei olegi vahepeal muutunud. Palgist oli vist. (mees, 28 a)

Osaliselt on vähene teadlikkuse kasv seotud muinasmaja projekti eksperimentaararheoloogilise olemusega, kus traditsioonilisi destruktiivseid arheoloogiameetodeid ei rakendatud. Projekti teavitustöö keskendus rauaaja elu, olme ja ehituse tutvustamisele ning arheoloogilised aspektid jäid kõrvale. Vahetu kaevamiste kogemuse puudumise tõttu ei hooma inimesed linnuse kui arheoloogilise infoallika väärtust ega sisu. Küll on aga tänu elamiseksperimendile paranenud ettekujutus rauaaja inimeste eluviisist ning materiaalsest kultuurist. Sellele on kaasa aidanud mitmed muinasmaja tutvustavad üritused. 2012. aasta suvel toimus Rõuge muinasmajas MTÜ Arheopolise egiidi all muinaskäsitöö seminar noortele, kus nädala jooksul arheoloogilisel materjalil põhinevad

esemeid järgi teha prooviti – nõeltehnikat, kõlapaela punumist, pronkstraadist käevõru keerutamist jms.³⁹

Tegelt oli see selle aasta laager ka, me ju ise nägime, kuidas need lapsed meisterdasid neid asju. Uskumatu, et mingi laps viitsib! Järelikult on see asi nii huvitav. Viitsiks jalkat taguda või rattaga sõita... Suvisel ajal. Mul on kool just lõppenud, tahaks nagu vabalt olla, aga ta keerab seda traati ketiks ja õmbleb mingeid asju. Ja just poisid! Tüdrukutel on veel kannatlikku meelt. (naine, 45 a)

Kultuuripärandikaitse ning arheoloogia seisukohast võib muinasmajas projekti suurimaks võiduks pidada Rõuge kogukonna positiivsemat häälestatust kaugema mineviku uurimise ning arheoloogia suhtes, mis loob viljaka pinnase edasiseks koostööks ning arendusteks. Küsitlustes korduvad arvamused, et kogukonna huvi on suurenenud ning *asi alles kogub populaarsust*. Üldise arvamuse kohaselt vajaks hetkel tühjana seisev maja rohkem sisu ja elu – korduvalt pakuti välja ideed korrata elamiskspereimendi suvel pikema perioodi vältel.

Laiendus muudab asja atraktiivsemaks. Kui seal keegi sees ei ela, siis nad vaatavad üle ukse ja mis nad ikka arvavad. See, et nad seal talvel elasid, see oli vaid üks väike eksperiment. (mees, 77 a)

Võib-olla peaks seda (eksperimenti – autori märkus) tegema ka suvisel ajal. Ma arvan, et siis oleks rohkem külalisi. Talvel oli ikka 20 kraadi külma väljas. Et pannakse riided selga ja imiteeritakse seda elu. Võib-olla saab siis kutsuda (vabatahtlikke – autori märkus), tookord oli suletud seltskond. Võib-olla kaasata kohalikke osalema ja elama nendes tingimustes? Võib-olla on huvilisi? Eriti kui need (tingimused – autori märkus) ei ole nii ekstreemsed. Kõik see ellujäämine ja toiduhankimine. (mees, 28 a)

³⁹ <http://www.muinasmaja.edicypages.com/blog/muinasmaja-voorustab-kasitoohuvilisi>,

4.2.5. Kokkuvõte

Kokkuvõttes on Rõuge hea näide katsest üks kogukonna teadvuse äärealal asuv muistis taas kohaliku kultuuri- ja ajalooäärtuse ning vaatamisväärsusena au sisse tõsta. Samuti osutab projekt, kuidas arheoloogid ja kogukond peavad heade suhete ning tulemusliku koostöö nimel leidma kompromisse ja arvestama üksteise huvidega.

Arheoloogid peavad aru andma, et keskmine linnamägi on arheoloogiaobjekt, mis tavainimese meeli väga ei eruta, kui just tegemist ei ole rekonstruktsiooniga. Kohalikelt elanikelt ei saa oodata arheoloogiateadlikkust, kui neile pole võimaldatud kogemust või teadmist, kuidas ja milleks arheoloogid muistist uurivad. Rõuge juhtum illustreerib inimeste vajadust abstraktsete nähtuste asemel ise käega katsuda ja silmaga näha „päris asja“, mistõttu Rõuge muinasmaja ehitamine ning elamiseksperiment tõid Rõuge linnamäele uudistajaid, kes muidu sinna ei oleks sattunud.

Rõuge muinasmaja projekti võib igal juhul lugeda õnnestunuks. Kogukond on arheoloogide suhtes positiivselt meelestatud ning vald on huvitatud muinasküla laiendamisest. Küll aga tasuks edaspidi projektitegevustes rohkem tähelepanu pöörata arheoloogiateemalisele teavitustööle ning kohalike elanike kaasamisele.

5. Kogukond ja arheoloogia – arutlus Salme, Rõuge ja Padise juhtumite näitel

Salme, Rõuge ja Padise juhtumid on oma olemuselt ning tulemuste poolest eripalgelised. Ometi joonistuvad kõigis juhtumites välja teatud seaduspärad ning ühisosad. Selles peatükis võrdlen kolme näidisjuhtumit, toon välja sarnasused ja erisused.

Samuti kõrvutan materjali I peatükis tutvustatud kogukonna-arheoloogia mudeliga. Otsides vastust küsimusele, kuivõrd rakendati (alateadlikult) nende kolme juhtumi puhul kogukonna arheoloogia printsiipe ning kuivõrd need printsiibid oleks olnud rakendatavad?

5.1. Stereotüübid arheoloogiast

Salme, Rõuge ja Padise juhtumite keskmes olevad muistised on erinevad nii oma olemuselt kui ajaloolt. Arheoloogilises mõttes on keskaegse Padise kloostri varemed ning Rõuge muinaslinnus pika uurimistraditsiooniga muistised, mis on mälestisena riikliku kaitse all ning esindatud erialakirjanduses, samas kui eelviikingiaegsed Salme laevad (eriti II laev) on suhteliselt värske arheoloogiline sensatsioon, mille materjali uurijad alles läbi töötavad ning mille tõlgenduste üle juurdlevad.

Padise klooster ja Rõuge linnus on füüsiliselt olemas ja tuntud olnud kauem, kui elavad inimesed mäletavad. Nad on olemas maastikul, rahvapärimates, teaduskirjanduses ja kodulooraamatutes, muuseumides, turismibrošüürides, kohalike lapsepõlvemälestustes jne. Salme laevad avastati mõni aasta tagasi (I laev 2008, II laev 2010) ning põhimõtteliselt tänaseks, peale väljakaevamisi, arheoloogilise info kogumist ja dokumenteerimist, neid enam füüsiliselt ei eksisteeri. Ometi selgub intervjuudest, et Salme laevad on saanud kolmest näidisjuhtumist suurima avalikkuse ja kogukonna tähelepanu osaliseks, kohalikud endiselt räägivad kaevamistest ning turistid külastavad leiupaika.

Arutledes selle üle, miks ja millised kaevamised ja muistised lähevad inimestele rohkem korda kui teised, tuleb minu arust pöörduda fundamentaalse küsimuse juurde, miks inimestele üldse arheoloogia huvi pakub? Liia Vijandi poolt Eesti kooliõpilaste seas läbi viidud küsitlus näitas noorte üllatavalt suurt huvi osaleda arheoloogilistel kaevamistel (76,1%), mida põhjendati põnevuse, seikluse ning millegi uue avastamisega (Vijand 2009, 29).

Cornelius Holtorf (2007b) seostab seda fenomeni (nn *archaeo-appeal*) ühiskonnas levinud arheoloogia positiivse kuvandiga ning valitsevate stereotüüpidega, mille kohaselt arheoloogia on eksootiline seiklus, väikeste vihjete põhjal müsteeriumide lahendamine, inimkonna jaoks oluliste avastuste tegemine ning iidsete artefaktide ja objektide päästmine (vt *ibid.* 133-134). Arheoloogia põhifunktsioon seisneb eelkõige lugude rääkimises, mis on ühteage põnevad ning täis tähenduslikke metafoore (*ibid.*, 141).

Salme kaevamiste populaarsus seisneb osaliselt nende vastavuses eelpool toodud stereotüüpidele. Juba laevade avastamine oli põnev ja ootamatu. Stereotüüpe võimendasid ajakirjandus avaldatud artiklid, mis teavitasid uutest avastusest: *Saaremaal avastatud inimluud võivad olla tuhat aastat vanad* (Eesti Päevaleht 2008a), *Maapõu paljastas viikingiaegse "mängupõrgu"* (Eesti Päevaleht 2008b), *Salme küla andis välja erakordse leiu – paatmatuse paiga* (Kanal 2 2008), *Uus avastus: Salme muinaslaevast leiti säilinud puitu* (Oma Saar 2008) jne. Kinnitust leidis kuvand, et arheoloogid päästavad muistist, esmalt tee-ehituse eest, siis illegaalsete detektoriste eest – *Arheoloogid paluvad inimeste abi haruldase leiu kaitsmisel* (Postimees 2008b). Inimestel oli võimalus pealt näha nõ arheoloogide detektiivitööd – üksikute infokildude põhjal teaduslike järelduste tegemist. *See, kuidas need asjad hakkasid sealt välja tulema ja kui hästi need oli säilinud. See oli uudne, kuidas arheoloogid oskasid pilti luua ja seletada, mis sealt välja tuli (mees, 60ndates).*

Rõuges läbi viidud eksperimentaararheoloogia projekti juures köitis inimesi kõige rohkem projekti seikluslik pool – elamiskspereiment, mis sattus veebruarikuu krõbekülmale nädalale. Seetõttu kaldus ka ajakirjanduse fookus arheoloogiast kõrvale ning keskendus külmakraadidest tingituna rohkem eksperimendiosaliste ellujäämisele (Pajuste 2012 82). Ajalehe pealkirjades ja kohalikega tehtud intervjuudes kordus seikluslugu muinasmaja elanike külmatrotsimisest. *Muinasmaja eksperiment Rõuges – loomadele ohtlik, inimestele paras!* (Uustalu, 2012), *Rõuge muinasmaja elanikud: külma asemel kiusab ving.* (Päärt 2012,), *Rõuge muinasmaja elanikud veetsid öö kümnekraadises toas* (DELFI, 2.02.2012).

Padise kloostri projekti PAVAMAB raames läbi viidud kaevamisi ei saatnud Salme kaevamistele või Rõuge eksperimendile sarnane publikumenu. Osaliselt on see tingitud projekti tellijate/läbiviijate vähesest avalikkusele suunatud teavitustööst, võrreldes Salme (nt I laeva blogi) ja Rõugega (muinasmaja koduleht). Kuid määravam oli asjaolu, et Padise välitööd ja leiumaterjal arheoloogilises mõttes olid traditsioonilisemad ja ootuspärasemad. Vastuseid otsiti konkreetsetele ehitisarheoloogilistele küsimustele. Kaevamised ei toonud

kaasa tavainimeste jaoks põnevaid üllatusi v.a suurtükileid ning üks luustik. Kaevamistel puudus avalikkuse stereotüüpidele vastav seikluslik ning otsene muistise päästmise või avastamise element.

Ometi pikas perspektiivis ja sisuliselt tundub Padise näide kõige jätkusuutlikum mitmete teiste tema kasuks rääkivate tegurite tõttu, mis mõjutavad kogukonna arheoloogiateadlikkust ning suhtumist muistisesse – muistise füüsiline olemus, kogukonna huvi, eelnev arheoloogiakogemus ning aeg.

5.2. Muistise füüsiline olemus

Uurimisalused juhtumid näitavad, kui oluline on inimeste jaoks arheoloogia visuaalne ning materiaalne pool. Inimesed tahavad abstraktsete nähtuse asemel näha ja katsuda „päris asja“ minevikust. William D. Lipe (2002) on põhjendanud seda asjaoluga, et vaid minevikust pärinevad autentsed asjad, olles osalised nii minevikus kui olevikus, pakuvad vahetut sidet kahe aja vahel ning võimaldavad inimestel isikliku kogemuse kaudu suhestuda paiga või eseme looga, mõista ajalugu ning mineviku ja tänapäeva seoseid (ibid., 20-21).

Füüsiliste jäänuste osas on konkurentsitu eelis Padise kloostri, mille varemed on läbi aja kunstnikke inspireerinud maamärk, ajalooõpikute illustratsioon ning kohalike elanike lapsepõlve meelis turnimispaik. Padise omavalitsus on haaranud juhtohjad valla peamise vaatamisväärsuse restaureerimisel.

Rõuge linnamägi nagu lõviosa arheoloogilistest muististest, ei ole visuaalselt nii muljetavaldav ja informatiivne kui Padise klooster, mistõttu jääb ta inimestele kaugeks ja tähenduselt ebaselgeks. Kohalik omavalitsus on nõutu, sest sooviks linnust turismiobjektina arendada, kuid erinevad seadusepiirangud ei luba. Muinasmaja ehitamist toetas vald kui võimalust luua mäele käegakatsutav lisaväärtus. Pilootprojekti edust innustatuna kavandatakse 2013. aastal alustada muinasküla laiendusega.

Tõenäoliselt oleks seda teadmist rohkem olnud, kui oleks linnus rohkem säilinud, et oleks kivilinnus olnud. Võtame või Vastseliina näite, kus vald ikkagi on võtnud selge suuna linnuse arendamisse ja sinna väga palju panustanud. /.../ Meil ei ole midagi taastada ega arendada ka midagi ei saa, siis ei ole kokkupuuteid (arheoloogiaga – autori märkus) ka olnud. (mees, 34 a)

Salme on Rõugest ja Padisest ebasoodsamas olukorras, kuna nagu eelpool välja tõin, konkreetset muistist enam ei eksisteeri – kaevandite kinni ajamisega suleti Salme populaarseim turismiobjekt. Seetõttu on Salme vald ilmutanud pidevat motivatsiooni ja initsiatiivi laevade leiukohtade tähistamise, muuseumi avamise ja viikingi-temaatika juurutamise osas. Juhul kui muuseumi avada ei õnnestu ning laevasid või leiumaterjali mingil viisil koha peal ei eksponeerita, vaibub nii kogukonna kui turistide huvi kiiresti. Salme juhtumi puhul on seega vara teha lõplikke järeldusi. Aeg näitab, kui püsiva jälje arheoloogilised kaevamised kogukonnas jätsid.

5.3. Ajafaktor

Aeg on kogukonna-arheoloogia seisukohast määrav võtmetegur. Üheks minu näidisjuhtumite valiku kriteeriumiks oli välitööde kestus. Lähtusin oletusest, et pikemaajalisemad välitööd ning arheoloogide kohal viibimine soodustavad arheoloogide ja kogukonna suhteid, võimaldades vastastikku uue olukorraga kohaneda, üksteist tundma õppida, jälgida ja analüüsida tööde protsessi ning teha koostööd. Mitu hooaega kestvate kaevamistega tekkiv järjepidevus soodustab püsivate kontaktide (sh töösuhete) sisseseadmist ning üldist arheoloogiateadlikkuse kasvu.

Salme välitööd kestsid kokku 4 aastat. I laeva kaevamised ligikaudu 3 nädalat 2008. aasta oktoobris. II laeva kaevamised mitu suvekuud 2010.- 2011. aastal ning 3 nädalat aastal 2012. Villu Kadaka juhitud väljakaevamised Padise kloostriis toimusid 2010 ja 2011 aasta suvel ja varasügisel. Rõuge muinasmaja ehitamine vältas kaks suve 2010-2011 ning elamiseksperiment toimus nädala jooksul veebruari algul 2012.

Ajafaktori määrav roll on kõige silmatorkavam Salme juhtumis. Esiteks mäletavad kohalikud detailsemalt mitu suvehooaega väldanud II laeva kaevamisi kui sügisesi lühiajalisi I laeva kaevamisi. Teiseks võimaldasid pikad välitööd palgata kohapealset tööjõudu ja luua püsivaid kontakte kogukonnas. Järjepidevus pakkus ekspeditsioonimeeskonnale ja kogukonnale turvatunnet ja äratundmisrõõmu. *Kui nad igal järgmisel aastal jälle tulid, siis kohalikud ikka rõõmustasid, et arheoloogid on kohal. Küllast käis kohe kahin läbi, et arheoloogid on kohal (naine, 30ndates).* Eriliselt esile tõstaksin aga kogukonnale osaks saanud kogemust – jälgida ja kaasa elada aastate pikkusele teadustööprotsessile – mis on andnud arusaama arheoloogiast kui

ajamahukast, kannatust ja süvenemist nõudvast tegevusest, kus järeldusteni jõudmine võib võtta aastaid.

5.4. Arheoloogiateadlikkus

Kolme juhtumi analüüsist selgub, et kogukonna suhtumine ning inimeste arheoloogiateadlikkus sõltuvad suuresti eelnevatest kokkupuudetest arheoloogiaga. Padise vallas oli pikaaegne koostöökogemus muinsuskaitseameti ja pärandivaldkonna spetsialistidega, millest on tingitud ka valla päranditeadlik ja läbimõeldud lähenemine kloostrivaremete restaureerimisele ja arendamisele. Viimastest suurtest kaevamistest Rõuges oli möödas üle poole sajandi ning kaasaegsed kokkupuuted arheoloogiaga piirdusid rangete muinsuskaitseliste piirangutega linnusel – valla suhtumine linnusesse oli seadusekuulekas, kuid arheoloogiakauge. Salmel ei olnud varem arheoloogilisi uurimistöid läbi viidud, puudusid eelarvamused ja ootused, samas kui kaevamised tervikuna lõppesid kogukonna jaoks positiivsete tulemustega.

Samuti osutavad intervjuud, et vahetu arheoloogia protsessi jälgimine/kogemine jätab jälje inimeste teadvusesse ja arheoloogiakuvandisse. Ainuüksi arheoloogide kohalolek ja uurimistegevus tõstavad kohalike elanike päranditeadlikkust, tuletades meelde, et “siin” on midagi, mis on veel avastamata ja “päris” (Birt 2004, 164-165). Avalikkusele seostub arheoloogia eelkõige kaevamistega (Holtorf 2007b, 54). Seetõttu Salmel ja Padisel, kus toimusid traditsioonilised arheoloogilised väljakaevamised ning inimestel oli võimalus näha kaevandit ja kaevamisprotsessi, tundub arusaam arheoloogia eesmärkidest, meetoditest ning tulemustest olevat mõnevõrra selgem. Korduvalt töid Salme informandid välja, et väljakaevamised avardasid nende silmaringi. *Nüüd tead, kuidas asi käib ja kui ikka midagi leitakse siis tead, mis töö seal taga on. Silmaring on laienenud selles osas. (naine Salmel, 60ndates)*

Omaette küsimus on see, kuivõrd adekvaatse pildi arheoloogiast saavad inimesed, kelle kogemus piirdub välitööde vaatlusega, hoomamata kameraaltööde mahtu, mis eelnevad ja järgnevad väljakaevamistele? Kuidas vältida arvamuse tekkimist, et arheoloogia võrdub mehaaniliste kaevetöödega?

Arheoloogia ei ole minu arust üldse keeruline, kui siis see, et püsida nulli peal, et ei lähe miinustesse ja plussi. Ega jah, muud keerulist ei olegi. Muidu olen ainult kokku puutunud kaevamisega, tasandamise ja värkidega. Muud erilist ei olegi olnud. (mees Salmel, 17 a)

Lahendus peitub arheoloogiliste uurimistööde protsessi laiemas avalikustamises ning erinevate meetodiliste otsuste tausta avamises ja põhjendamises. Avalikkusele ei tuleks esitada ainult valmis fakte, vaid ka lähteandmeid ja uurimislugu, kuidas järeldusteni jõuti. Lähtun seisukohast, et arheoloogilise uurimistööde protsessil on dünaamilise iseloomu tõttu suur potentsiaal tõsta avalikkuse huvi arheoloogia vastu ning teadmiste otsimise protsess võib olla inimestele sama huvitav kui uurimistöö ette antud tulemused (Lipe 2012, 24). Arheoloogia räägib lugusid ning inimesed tahavad kuulda lugu „arheoloogia tegemisest“. Salme näitel julgustab kokkupuude allikmaterjali ja uurimistöö protsessiga inimesi kriitiliselt kaasa mõtlema ning välja pakkuma omapoolseid tõlgendusi, mis omakorda elavdab üldist diskussiooni. Info rohkus ning kättesaadavus on üheks põhjuseks, miks Salme laevamatused on alust andnud nii erinevateks kogukonnast lähtuvateks tõlgendusteks.

Kui vahetult näed, siis üks asi on pildi peal näha, teine asi on füüsiliselt oma silmaga näha. Muidugi saad aru, kui täpne töö see on. Samas järelduste tegemise osas... Vahel oleme siin ka meestega vestelnud, et oleneb ka sellest, kuidas arheoloogi fantaasia töötab. Leitakse kaks potikildu ja selle põhjal räägitakse siuke va pikk jutt ära. No kui absoluutse tõena seda saab võtta? No absoluutne tõde ta muidugi pole, aga millise tõenäosusprotsendiga saab seda võtta? Aga muidugi seal on koolitus ja varasemad leiud ja seostamisoskus ja kõik see, mida tavainimene ei tea. Tema vaatab lihtsalt kaks potikildu...ja selle sama potikillu peal on mingid ornamendid, mis arheoloogile ütlevad, et need ei ole mitte siit pärit vaid hoopis sealt ja vaata, millised sidemed on olnud... (mees, Salmel 68 a)

Kogukonnas läbi viidud intervjuud aitavad ühtlasi mõista miks inimesed peavad arheoloogiat oluliseks. Salme intervjuudes kordus mõte, et arheoloogia on tähtis eestlaste ajaloo ja identiteedi seisukohast. Arheoloogia puudutab paljude inimeste rahvustundeid, seda nähakse ideoloogilise vahendina, mis põlistab rahvuse minevikku ning sidet konkreetse maa-alaga. Siinkohal ei soovi ma sellele suhtumisele hinnangut anda vaid lihtsalt illustreerida vaatenurkade paljusust.

Isegi ei tea miks, aga mulle tundub, et see (arheoloogia – autori märkus) on õige. Mis sa ikka teed nende leidudega? Näitad kogu maailmale, mis on kunagi olnud. Et inimesed saaksid aru, milline on olnud meie minevik. (mees Salmel, 17 a)

See (arheoloogia – autori märkus) on vajalik. Selleks, et sealt veel hakkab tulema see meie ajalugu. Selleks me olemegi eestlased, et näidata, mida me oleme teinud ja kuhu me oleme jõudnud. See on peamine. Vähemalt minu meelest. See, et mind lubati kunagi ammu, kui olin 17 või 18 sellisele asjal

(arheoloogilistele väljakaevamistele – autori märkus), minu jaoks oli see „fun“, aga nüüd ma vaatan, et see on vajalik ja selliseid asju peaks rohkem ja rohkem olema. Kus on vähegi midagi olemas, andke minna. Tuleb teha selleks, et eestlaste ajalugu on ainult meie oma kätes. (mees Salmel, 40ndates)

5.5. Arheoloogi positsioon

Salme, Rõuge ja Padise intervjuud annavad ettekujutuse omadustest, mida inimesed arheoloogis hindavad. Arheoloog on autoriteet, kellelt oodatakse professionaalsust, spetsiifilisi oskusi ja laia teadmistepagasit. Inimesed on tänulikud, kui arheoloog vastab küsimustele ning räägib asjadest lihtsalt, huvitavalt ja kuulaja asjatundmatust halvaks panemata. Tihti kardetakse teadlast töö juures segada, mistõttu kaevandi ääres eelistatakse jääda vaikivaks vaatlejaks. Kogukonnaga kontakti saavutanud arheoloogi mäletatakse veel aastakümneid (nt Villem Raam Padisel, Vello Lõugas Saaremaal).

Arheoloogi positsioon võimaldab suunata inimeste arusaamu minevikust ja suhtumist kultuuripärandisse, kuid sellega kaasneb sotsiaalne vastutus (vt Livin 2010, 4).⁴⁰ Tuleb teadvustada, et väljakaevamistel ei esinda arheoloog vaid ennast ja oma teaduslikke huvisid, vaid tervet eriala ning sellega seotud väärtustesüsteemi. Ühiskond on arheoloogidele omistanud nõ tõemonopoli mineviku materiaalse kultuuri põhjal uute faktide ja ajalooteadmise loomisel. Mistõttu näiteks Salme rahvas ootab kannatlikult enne järgmiste sammude astumist ja seisukohtade võtmist, millal teadlased esitavad oma uurimistulemused ja „ametliku“ versiooni laevamatustest.

Mis edasi saab? Siin oleks vaja rahulikku ja pikka süvendatud arutelu, kus ka teadlased ja arheoloogid osalevad, et see sõnum, mida võimendatakse hakatakse, oleks võimalikud hea ja õige. /.../ Teinekord mehed isegi vaidlesid seal (kaevandi – autori märkus) ääres, et kummad nad nüüd olid - kas nad olid röövlid, kaitsjad või olid nad hädalised? Saab arvamust kujundama hakata. Kui nad olid röövleid, siis paras nendele, pole neil midagi vaja. Kui nad olid kaitsjaid, siis on juba teine hoiak kohe. Sellest hakkab ka arenema nüüd, kas hakkame võimendama röövleid või kaitsjaid või kaupmehi. (mees, 60ndates)

Sarnane lugupidav suhtumine teadlastesse ilmneb ka Padisel, kus arheoloogid on koostööpartnerid, kellega on sisse seatud tööde tellija/täitja suhe. Rõuge intervjuudes ma nii tugevat arheoloogi/teadlase positsiooni esile tõstmist ei tajunud tulenevalt muinasajaja

⁴⁰ Livin, L. 2010. Eesti arheoloogide väärtusmaailm ja -konfliktid. Magistritöö. (TÜ arheoloogia raamatukogu)

projekti eksperimentaalarheoloogilisest sisust. Inimestel oli lihtsam projektiosalistega suhestuda, kuna palkmaja ehitus on paljudele tuttav valdkond. Kohati imestati ja heideti nalja töövõtete ja vahendite üle (vt Pajuste 2012, 78).

5.6. Kogukonna positsioon

Esimesi intervjuusid tehes sai selgeks, et valla juhtkonna huvi valdkonna vastu määrab valla üldise kursi kultuuripärandi- ja arheoloogia-alastes küsimustes. Rõuge, Padise ja Salme valdasid eesotsas aktiivsete vallavanematega ühendab ettevõtlikkus ning tahe kultuuripärandit vaatamisväärsusena presenteerida ja arendada. Tuntakse vastutust ja kohustust olemasolevaid võimalusi valla huvides ära kasutada, kuigi rõhuasetused põhjendustes mõnevõrra varieeruvad. Kui pärandihoiu valdkonnaga lähemalt kokku puutunud Padise vallavanem tõstab esile kloostri väärtust valla pika ajaloo allikana, siis tundub, et Rõuges tajutakse linnamäe väärtust rohkem lähtuvalt oleviku kasuteguritest nagu turism. Siinkohal ei soovi ma anda hinnangut erinevatele lähenemistele, vaid lihtsalt näidata vaatenurkade paljusust, mis arheoloogia ja muinsuskaitse seisukohalt võivad, kuigi ei pruugi kokkuvõttes anda sama resultaadi – muistis on hoitud ning arheoloogidega toimib koostöö. Lihtsalt teisel juhul võib üksteise motiivide mõistmine ja ühise keele leidmine olla aja-ja energiakulukam. Igatahes eeldab edukas kommunikatsioon mõlema osapoolle tahet suhelda ning teist osapoolt ära kuulata.

5.7. Info levik

Erinevad rahvusvahelised uuringud on näidanud, et inimeste jaoks on televisioon kõige olulisem arheoloogia-alane infoallikas (vt Holtorf 2007b, 52-54). Sama selgub nelja Eesti keskkooli õpilaste seas läbi viidud küsitlusest – 51% noorte arheoloogia-alased teadmised pärinevad televisioonist ja filmidest (Vijand 2009, 16). Nii Salme kaevamistest kui Rõuge muinasmaja eksperimendist (peamiselt elamiseksperimendist 2012. aasta veebruaris) sai meediasündmus, mida kajastasid jooksvalt kõik põhilised Eesti telekanalid. Tänu televisioonile levis info toimuvast üle Eesti ning meelitas Rõugesse ja Salmele kohale uudistajaid nii lähikonnast kui kaugemalt. Erinev olukord oli Padise kloostri kaevamistel, mille vastu telekanalite huvi jäi vaoshoituks. Mistõttu kohalikke käis ka kaevandi ääres vähem

ning üldine kogukonna huvi oli tagasihoidlikum. Televisiooni tähelepanu tõstab asjade väärtust inimeste silmis. Valitseb arusaam, et kui juba telekas näidatakse, siis peab millegi tähtsaga tegemist olema.

Inimeste peamine infoallikas lähikonnas toimuvatest arheoloogilistest kaevamistest on kohalik ajakirjandus (Holtorf 2007b, 45). Trükimeedia osatähtsust ei saa alahinnata ka minu näidisjuhtumite puhul. Kõik intervjuueeritud olid lugenud arheoloogide tegemistest nii üleriigilistest kui kohalikest ajalehtedest ning tõid välja konkreetseid artikleid, mis eriti korda läksid või vastupidi – mille sisu sooviti vaidlustada. Kuigi säärast huvi ei saa laiendada tervele kogukonnale, näitab lugejate hulk, et kodukoha uudistega hoitakse end kursis ning kaevamistulemuste ja -arengute avaldamine külalehes ei ole arheoloogia seisukohalt maha visatud vaev.

Internet kaasaja suurima infovõrgustikuna võimaldab arheoloogidel edastada oma sõnumit laiemale auditooriumile kui ükski teine traditsiooniline teavitusviis (McDavid 2004, 164) omades erinevaid väärtusi nii uurimistöö, pärandikaitse, kui arheoloogiateadlikkuse aspektist (vt Terry Childs 2002, 228-238). Järjest rohkem arheolooge pooldades nõ arheoloogia demokratiseerimist näeb interneti tehnoloogilise platvormina, mille abil julgustada ja võimaldada avalikku ja mitmehäälset diskussiooni arheoloogias (McDavid 2002). Veebist leiab üldharivaid või uurimisprojekti põhiseid keskkondi ja foorume, blogisid, kodulehekülgi⁴¹.

Interneti potentsiaali arheoloogia-teemalise info vahendaja ja interaktiivse suhtluskeskkonnana näitab ka Eesti koolinoorte hulgas läbi viidud küsitlus, kus 90,6% õpilastest nimetasid põhilise infoallikana interneti (Vijand 2009, 18). Kuigi Eesti arheoloogias on sotsiaalmeedia ja teiste veebivõimaluste rakendamine teavitustöös veel marginaalne, kasutasid Rõuges ja Salmel arheoloogid avalikkuse huvile vastu tulles info edastamiseks erinevaid kanaleid: Salme I laeva uudiseid vahendas blogi, kaevamistel leitud mängunuppe võib vaadelda leheküljel <http://muinsuskaitse.ee/salme/salmenupud.htm>, Rõuge muinasmaja esindasid veebileht ja Facebooki lehekülg. Salme ja Rõuge blogide kodulehe statistika näitas inimeste suurt huvi toimuva vastu (Konsa 2010; Pajuste 2012, 78).

⁴¹nt <http://archaeology.about.com/>, The CBA's Community Archaeology Forum <http://www.britarch.ac.uk/caf/wikka.php?wakka=HomePage>, Catalhöyük <http://www.catalhoyuk.com/history.html>.

Salmel mainisid mitmed inforamandid blogi lugemist. Samas avaldas üks küsitletu arvamust, et pigem loeti bogi vähem ning põhiinfo levis külas suust suhu. Igal juhul on blogi kanal, mis võimaldab koondada ja edastada ametlikku infot. Rõuges olid inimesed samuti kodulehe olemasoluga kursis, kuigi rohkem jälgiti ajalehti ja televisiooni. Internetikanalita Padisel seevastu avaldas informant soovi, et kaevamisuudiseid oleks võinud veebis nt *Facebookis* üleval olla.

5.8. Asukoht

Inimeste huvi uuritava objekti ning arheoloogia vastu on suurem, kui neil on võimalus vahetult kogeda ja näha arheoloogide tegevust ning kaevandit. Paraku tihti asuvad arheoloogidele huvi pakkuvad muistised (nt linnamäed, asulakohad) tihedast inimasustusest eemal. Salme laevade, Padise kloostri ning Rõuge linnamäe eeliseks oli paiknemine valla keskustes, kuigi ka siin tulevad mängu väiksed nüansid.

Salme laevade leiukoht keset tiheasustust tekitas kogukonnas algusest peale elavat vastukaja. Just laevade paiknemine maantee ääres, kergliiklustee kõrval, koolimaja külje all tegi objektile ligipääsu mugavaks ning võimaldas inimestel iga päev avatud kaevandi juurest läbi jalutada ning seda võimalust ka kasutati. Kõige keerulisemas asukohas kogukonna vaatepunktist on Rõuge linnamägi, mis jääb Rõuge aleviku äärealale, looduslikus ja logilistilises mõttes keskusest ära lõigatud punkti, kus peamiselt käivad turistid. Kuna linnamäele minek keskusest on tülikas, oli ka kohalikke uudistajaid maja ehitamise ja elamiseksperimendi ajal vähem kui näiteks Salmel.

5.9. Identiteet ja kogukonnatunne

Iga juhtumi analüüsi alustasin valla ja kogukonna kirjeldusega, lähtudes mõttest, et kogukonna iseloom, kujunemislugu ja elukeskkond aitavad mõista kogukonna mentaliteeti ning väärtushinnanguid. Rõuge, Padise ja Salme vald asuvad Eesti eri otsades, eemal suurematest tõmbekeskustest. Kõik kolm looduslikult silmapaistvalt kaunist valda meelitavad turiste erinevate rekreatsioonivõimaluste ja vaatamisväärsustega. Kui Padise ja Salme on uhked oma rannajoone üle, siis Rõuge märgiks on seitsmest järvest koosnev järvestik.

Kogukonna seltsielu hindavad intervjuueeritud kõigis valdades aktiivseks. Samas kolme valla kogukonnad on väga erinevad ning see on osaliselt mõjutanud ka arheoloogiliste uurimistööde kajastumist kogukonna elus.

Võrreldes pika ajalooga Padise ja Rõugega on Salme keskus uusasustus, mis hakkas jõudsamalt kasvama alles 1950ndatel. Salme elanikud on suures osas mujalt kokku tulnud rahvas, mistõttu jagatud ajaloo- ja kultuuritunnetusel põhinev paigaidentiteet on alles välja kujunemas. Seetõttu leidsid kahe 8. sajandisse dateeritud laevamatuse arheoloogilised kaevamised Salmel nii elavat vastukaja – kohalikud elanikud said kinnituse, et nende kodukandis on inimesed tegutsenud juba sajandeid ning hakkasid mõtlema oma kaugematele juurtele. Pidev meediahuvi ning pikaajalised arheoloogilised välitööd aitasid omakorda kaasa Salmel viikingite müüdi ja identiteedi tekkimisele. Salme kooli tunnuslause, vallateatri näitemäng ning viikingiküla arendus ranna-alal on vaid mõned näited, kuidas kogukond on muinaslaevad kohalikku ellu integreerinud. Intervjuudes kõlas mitu korda informandi soov aru saada, kas need on „meie mehed“ või võõrad, kellega hukkunud lahingut pidasid.

Sarnaseid nähtusi ma pika ajalooga Padise ja Rõuge keskuste puhul ei täheldanud. Ühest küljest oli mõlema juhtumi keskne arheoloogiaprojekt lühiajalisem ning ei toonud kaasa elanike identiteediküsimusi puudutavaid avastusi. Teisalt on Rõuge ja Padise põlise kogukonnaga piirkonnad.

5.10. Kuivõrd rakendati kogukonna arheoloogia põhimõtteid Salmel, Padisel ja Rõuges?

Järgnevalt vaatlen Rõuge, Salme ja Padise juhtumeid lühidalt sissejuhatuses kirjeldatud kogukonna-arheoloogia võtmeprintsipidest lähtuvalt (vt Moser et al. 2002; Tully 2007). Otsin vastust küsimusele, mil määral nimetatud juhtumid vastasid kogukonna arheoloogia põhimõtetele? Arutluse aluseks olevad intervjuud esitavad kogukonna perspektiivi, kuid ei anna paraku ammendavat infot kõigis punktides. Samas just läbi kogukonnaliikmete arvamuste joonistuvad välja aspektid, mis puudutasid kogukonda kõige rohkem. Meeles tuleb pidada, et arheoloogia ideede rakendamine ei olnud Salmel, Rõuges ega Padisel eraldi teadvustatud eesmärk. Kolme juhtumi näitel soovin aimu saada, kui palju pööratakse Eesti

arheoloogias tähelepanu arheoloogia sotsiaalsetele aspektidele ning mil viisil on arheoloogiasse kaasatud kohalikud elanikud?

Kogukonna arheoloogia projekti iseloomustab kahepoolsele dialoogile põhinev kommunikatsioon ja koostöö projekti igas etapis ning osalise vastutuse ja kontrolli jätmine kogukonnale (vt 1. ptk). Salmel, Rõuges ja Padisel arheoloogide ja kogukonna omavaheline kommunikatsioon oli üldiselt sujuv, sõbralik ning tulemuslik. Kohalikud võtsid arheoloogid omaks, tundsid tegemiste vastu huvi ning töid mõnel pool arheoloogidele väikseid kingitusi küttepudest aiasaadusteni. Arheoloogid tulid inimeste uudishimule vastu, jagasid selgitusi ning tegid koostööd kohalike organisatsioonidega. Samas küivõrd saab nende juhtumite puhul rääkida osalise vastutuse jätmisest kogukonnale? Kõige rohkem vastab neile kriteeriumidele Padise juhtum, kus vald oli kloostri uurimisprojekti algataja ning arheoloogide ametlik koostööpartner. Samas tundus laiem Padise üldsus olevat projektist üsna distantseerunud, vähe informeeritud ning passiivne.

Kolmest juhtumist teadaolevalt palgati kohalikke elanikke projekti juurde tööle vaid Salmel. Intervjuud näitavad, et liigutus õigustas end nii tööandja kui töövõtja silmis. Samuti saatis kogukonna liikme ühinemine kaevamismeeskonnaga kohalikele sõnumi, et nad on kaasatud protsessi ning arheoloogid ei ole vaid väljast tulnud võõrad. Samuti toimus kohalik mees infokanalina, mis hoidis kursis külaelanikke viimaste arengutega. Küll ei kaasnenud tööle palkamisega mingit väljaõpet.

Kõik juhtumid täidavad mingil määral avalikkusele uurimistulemuste esitlemise ning haridusürituste toimumise nõuet. Kõige rohkem panustati avalikkusega suhtlemisele ning projekti tutvustamisele Salme I laeva kaevamistel ning Rõuge muinasmaja projektis. Projektidele pühendatud blogisid täiendati regulaarselt värske infoga. Salme I laeva kaevandi ääres oli väljas ajutine leide ja muistist tutvustav stend, hilisemate kaevamistulemuste põhjal koostati Saaremaa Muuseumis näitus. Samuti osalesid arheoloogid Salmel valla algatatud muuseumi projektis *Sõrve Värav*, mis küll taotletud rahastust ei saanud. Rõuge muinasmaja avamisel korraldas Viire Pajuste tänuürituse ja kontserdi, kus tutvustati ka eksperimentaalprojekti tausta ja tulemusi. Salme II laeva kaevamistel käis Jüri Peets koolilastele rääkima uue välitööde hooaja plaanidest ning infot jagamas erinevatel kohalikel üritustel. Vähem tähelepanu avalikkusega suhtlemisele pöörati Padisel, kus siiski leidsid aset paar konverentsi ning koostati Padise kloostri ajalugu ja projekti PAVAMAB tulemusi tutvustav näitus. Need on vaid mõned näited rakendatud meetmetest. Siit järeldub, et

kogukonna teavitamisele pööratakse tähelepanu, kuid see ei ole järjepidev ning kogukonda ettevalmistusprotsessi kaasav tegevus.

Mitte ükski vaatlusalustest juhtumitest ei vasta kogukonna arheoloogia punktile, mis puudutab projekti planeeritud intervjuude läbi viimist kogukonnas. Samas ei välista see suulisi vestlusi kohalikega taustainfo kogumiseks, mis on tavapärane praktika välitöödel. Samuti ei ole ühegi juhtumi puhul koostatud meedia-arhiivi, mis sisaldaks kogukonna osalust jäädvustavaid materjale. Mõlemad punktid eeldavad juba teadlikku plaani kogukonna kaasamiseks, mis ühegi juhtumi puhul ei olnud esmane prioriteet.

Kokkuvõttes ei täida ükski uuringu juhtumitest täielikult Moseri kogukonna arheoloogia projekti põhimõtteid (Moser et al. 2002; Tully 2007), kuid kõigis juhtumites esineb üksikuid vastavasisulisi tegevusi. Mõneti on sellised analüüsi tulemused ootuspärased. Gemma Tully jõudis Moseri printsiipide alusel kuute rahvusvaheliselt tunnustatud kogukonna arheoloogia projekti hinnates samuti järeldusele, et ükski uuritud projektidest ei vastanud kõigile seitsmele printsiibile (ibid. 2007).

Kõige rohkem kogukonna algatust ilmneb Salme muinaslaevade kaevamiste juures, kuid lõviosa algatusi pärines seal kogukonnast mitte arheoloogidelt (v.a. I laeva juures). Arheoloogid olid Salme juhtumis selgelt võimupositsioonil ning kogukonna vastutus oli minimaalne. Kogukonna osalus ning vastutus oli kõige suurem Padise juhtumis, kus vald oli uurimisprojekti initsiaator ning juhtivpartner. Teisest küljest jäi Padise projekt kaugeks kogukonna tavaliikmete jaoks ning suur osa tegevusi oli suunatud pigem väljapoole.

Kokkuvõte

Käesolev töö lähtus seisukohast, et arheoloogia ei ole vaid ainelise kultuuri põhjal mineviku uurimine vaid konkreetsete sotsiaalsete, majanduslike ja kultuuriliste tagajärgedega protsess. Lisaks minevikuinimesele ja -nähtustele tuleb märgata olevikuinimest ning vaimset kultuuripärandit tema ümber. Minu töö käsitles arheoloogia sotsiaalseid aspekte ning vaatles lähemalt arheoloogia ja kogukonna suhteid kaasaja kontekstis. Küsisin kas ja kuidas arheoloogilised uurimistööd mõjutavad kogukonna elu, minevikukuvandit, väärtushinnanguid ja arusaama arheoloogiast? Millised tegurid seda mõjutavad? Teemapüstituse teoreetiliseks lähtekohaks oli kogukonna arheoloogia (ing *community archaeology*) – noor arheoloogia aladistsipliin, millega Eestis seni põhjalikumalt tegeletud ei ole. Oma töös tutvustasin Stephanie Moseri 2002. aastal välja pakutud ning Gemma Tully edasi arendatud seitsmest põhimõttest koosnevat programmi. Nende põhimõtete valguses küsisin kuivõrd on Eesti kontekstis neid põhimõtteid rakendatud ning kas kogukonna arheoloogia projekt oleks siin teostatav?

Minu eesmärgiks oli anda hääli kogukonnale kui huvirühmale, kes on samuti osaline pärandiloomes ja -hoiu protsessis, kuid kelle sõnum tihti ei ole kuuldav kultuuripärandit puudutavas diskussioonis. Seetõttu valisin välja kolm juhtumit – Rõuge eksperimentaalarheoloogia projekti (2010–12), Salme laevamatuste kaevamised (2008, 2010–12) ja Padise kloostri kaevamised (2010–11) – ning viisin läbi intervjuud kohaliku kogukonna liikmetega. Kogukonda tõlgendasin antud juhul muistise lähiümbruse piirkonna elanikena. Juhtumite valikul lähtusin järgmistest kriteeriumidest: projekti kestus, hiljutine toimumisaeg, meediakajastus ning kogukonna suurus. Salme ja Padise puhul mõjutas valikut ka isiklik kokkupuude projektiga (osalesin Salme kaevamistel 2011–12, Padise kaevamistel ning näituse koostamisel 2011–12). Töö on kvalitatiivuuringu meetodeid kasutav juhtumiuuring, kus lisaks poolstruktureeritud intervjuudele kasutasin andmete kogumiseks vestlust ning osalusvaatlust.

Iga juhtumi analüüsi alustasin valla ja kogukonna kirjeldusega, lähtudes mõttest, et kogukonna iseloom, kujunemislugu ja elukeskkond aitavad mõista kogukonna mentaliteeti ning väärtushinnanguid kultuuripärandi suhtes. Tulemused olid mõneti üllatavad. Esiteks osutusid vaatlusalused juhtumid kirjelduste põhjal omavahel erinevamateks, kui taustainfole tuginedes olin eeldanud. Samuti näitasid kõik kolm juhtumit, et kogukonna olemus, huvid

ning elukeskkond mõjutavad otseselt kogukonna suhtumist arheoloogiapärandisse ning arheoloogilistesse kaevamistesse.

Nii nägi Salme vald, mis on Rõuge ja Padisega võrreldes alles 1950ndatel tekkinud uusasundus ja noor kogukond, arheoloogilistes kaevamistes süllekukkunud võimalust, mida tuli maksimaalselt valla reklaami, turismi ja identiteedi heaks ära kasutada. Sel eesmärgil viis vald läbi mitmeid muinaslaevadest ja viikingitest inspireeritud projekte (muuseumiprojekt Sõrve Värav, leiukohtade tähistamine jne) ning toetas teema integreerimist kogukonna ellu. Tänapäevaks on Salme kohapärimuses Suure Tõllu kõrval kanda kinnitamas muistsed viikingid. Samas põlise kogukonna ja pika ajaloo Rõuge ja Padise vallas ei olnud arheoloogia projektidel kogukonna eneseteadvusele nii märgatavat mõju.

Kogukonna elukeskkonna ja muistise asukoha mõju arheoloogiahuvile illustreeris kõige paremini Rõuge näide. Rõuge linnamägi asub aleviku äärealal, kuhu keskusest otse ligi ei pääse, nii et kohalikud sinna tihti ei satu. Paika külastavad rohkem turistid, kes tulevad neemikule imetlema vaadet Ööbikuorgu. Vaid stendiga tähistatud linnamägi jääb teiste tuntud vaatamisväärsuste (vesioinas, järved jne) varju. Samuti järeldasin, et kuna nooruslik ja sporti toetav Rõuge vald pakub kohalikele väga erinevaid vaba aja veetmise võimalusi, siis arheoloogidel tuleb oma sõnumi kuuldavaks tegemiseks ja muude tegevustega hõivatud kogukonna kaasamiseks rohkem pingutada.

Samuti analüüsisin muistise tähendust ja funktsiooni kogukonnas. Rõuge ja Padise näitel selgus, et arheoloogia võib muuta kohaliku kultuuripärandi kasutust ja positsiooni kogukonna silmis. Padisel olid need muutused otseselt seotud restaureerimistööde ja arheoloogiliste kaevamistega, mida vald on kloostrivaremetes alates 1990ndatest eest vedanud. Endisest laste mängulossist on saamas teatri- ja kontserdipaik, sotsiaalse kokku käimise koht ning Lääne-Harju olulisemaid turismisihtpunkte. Samuti on valla tähelepanu varemetele saatnud kogukonnale signaali, et tegemist on tähtsa ning väärtusliku paigaga. Rõuges on seis mõnes mõttes vastupidine. Linnamäe sotsiaalne funktsioon on aja jooksul hääbunud ning valla katsed linnamäele rohkem elu tuua jäänud seisma rangete muinsus- ja looduskaitse piirangute taha. Linnamäe atraktiivsuse tõstmise nimel toetas uuendusmeelne vald ka muinasmaja ehitamise projekti.

Iga juhtumi puhul püüdsin tuvastada valdkondi, mida arheoloogilised kaevamised olid kogukonnas mõjutanud. Analüüs näitas, et kõik vaatluselused projektid olid mingil määral

kasvatanud inimeste üldist arheoloogia- ning kultuuripäranditeadlikkust, kuid see sõltus mitmetest teguritest.

Siinkohal tõstaks olulise tegurina esile võimalust kõrvalt jälgida/kogeda arheoloogiaprotsessi. Salmel, kus toimusid mitu hooaega vältavad traditsioonilised arheoloogilised väljakaevamised oli intervjuueeritutel üsna hea arusaam arheoloogia eesmärkidest, meetoditest ning uurimistöö ajamahukusest. Korduvalt tõid Salme informandid välja, et väljakaevamised avardasid nende silmaringi. Salme juhtum näitab ühtlasi kuivõrd oluline on avalikustada lisaks valmis uurimistulemustele arheoloogia lähteandmeid ja uurimislugu. See julgustab inimesi kriitiliselt kaasa mõtlema ning välja pakkuma omapoolseid tõlgendusi, mis omakorda elavdab üldist diskussiooni ja huvi ning seob inimesi muistisega. Arheoloogia räägib lugusid ning inimesed tahavad kuulda lugu „arheoloogia tegemisest“.

Valla tasandil omas tähtsust ka eelnev kokkupuude arheoloogiaga või selle puudumine. Rõuge vallas, kus eelnevad kokkupuuted piirdusid pigem arendust takistavate muinsuskaitseliste keeldudega linnamäel, oli muinasmaja projekti eelne suhtumine muistisesse mõneti nõutu ja pettunud. Samas eksperimentaalarheoloogia projektiga kaasnev positiivne tähelepanu ja turismipotentsiaal on viinud selleni, et koos arheoloogidega planeeritakse muinasküla laiendamist. Seega kahepoolne dialoog ning koostöö on arheoloogide ja kogukonna vahelise tulemusliku kommunikatsiooni võti.

Padise valla pikaaegne koostöökogemus pärandivaldkonna spetsialistidega on tänaseks viinud selleni, et kloostrit restaureeritakse valla eestvedamisel teadlikult ja läbimõeldult. Samuti on päranditeadlikkus kloostrikt kandunud üle teistele keskuse ajaloolistele objektidele. Kloostrit nähakse ühe osana ulatuslikumast kompleksist, kuhu kuuluvad veel Padise mõis, linnamägi ning kunagine kolhoosikeskus. Selline kloostri laiemasse konteksti asetamine on märk ümbritseva ruumi mõtestamisest ning väärtustamisest.

Arheoloogilised kaevamised julgustavad inimeste minevikuhuvi. Vähemalt Salme laevamatuste kaevamiste järel on kohalikud rohkem hakanud teadvustama arheoloogiliste leidude väärtust ajalooallikana ning teatama leidudest arheoloogidele ning muinsuskaitseametile. Juba kaevamise ajal käidi arheoloogidele rääkimas võimalikest muististest ning näidati esemeid.

Töö viimases peatükis uurisin tegureid, mis kujundasid kolme juhtumi puhul inimeste suhtumist arheoloogiasse. Intervjuusid analüüsides jõudsin järeldusele, et arheoloogiakuvandit

ja -huvi määrasid paljuskki ühiskonnas levinud stereotüübid – arheoloog kui detektiiv, seikleja, avastaja, iidsete väärtuste päästja. Neid stereotüüpe võimendas omakorda meedia. Ajakirjanduses ilmunud uudispealkirjad rääkisid arheoloogide suurest avastusest Salmel, muinaslaevade päästmisest tee-ehituse ning aardeküttide eest jne. Rõuges püüdis avalikkuse tähelepanu muinasmaja elamiseksperimendi seikluslik külg – kuidas vabatahtlikud talve miinuskraadidele vastu peavad? Padise kaevamised olid see-eest arheoloogilises mõttes traditsioonilisemad, vähem seikluslikud ning ei toonud kaasa üldsuse ega kogukonna jaoks suuri ja põnevaid avastusi, mistõttu ka huvi jäi tagasihoidlikuks.

Pikemalt võtsin vaatluse alla meediasuhted ning analüüsisin televisiooni, ajalehtede ning interneti rolli infovahendajana Rõuges, Salmel ja Padisel. Kõik juhtumid kinnitasid tõsiasja, et televisioon on inimeste jaoks kõige olulisem arheoloogia-alane infoallikas. Televisioon tõstab inimeste silmis uudise tähtsust, mis väljendus eriti Salmel kaevandit külastavate inimeste arvus. Intervjuud näitasid, et kodukoha uudistega hoiti end kursis ning arheoloogiliste kaevamiste tulemustest ja -arengutest loeti hea meelega ka kohalikust lehest. Mis osutab, et ka lokaalsete väljaannete puhul tasub arheoloogidel tähelepanu pöörata, mil viisil ja mis sõnumit edastatakse. Samuti julgustavad Salme ja Rõuge juhtumid arheoloogias rohkem katsetama ja kasutama erinevaid veebilahendusi – blogi, kodulehte jms, mis võimaldaksid avalikkust kursis hoida projekti arengutega ning arheoloogidel kontrollida infovoogu.

Kas Salme, Rõuge ja Padise juhtumid vastasid kokkuvõttes kogukonna arheoloogia praktikale ning kas kogukonna arheoloogia projekt oleks Eestis teostatav? Analüüs osutas, et ükski uuringu juhtumitest ei täitnud täielikult Moseri metodoloogia põhimõtteid, kuid kõigis juhtumites esines vastavasisulisi tegevusi. Enim vasteid leidis ettearvatult populariseerimist ja avalikkusega suhtlemist käsitlev põhimõte. Kõige rohkematele kogukonna arheoloogia kriteeriumidele vastasid Salme laevamatuste kaevamised, mis samas ei täitnud Salme kogukonna arheoloogia ühte põhinõuet – teadlaste ja kogukonna kahepoolne dialoog ja kogukonna osaline vastutus projekti eri etappides. Kogukonna osalus ning vastutus oli kõige suurem Padise kloostri uurimisprojekti, mille initsiaator ja juhtivpartneriks oli vald. Samas jäi Padise projekt kaugeks kogukonna tavalikkmete jaoks ning suur osa tegevusi oli suunatud väljapoole.

Kas kogukonna arheoloogia projekt oleks nende andmete valguses Eesti teostatav? Uurimistöö sissejuhatuses toodud näited kinnitasid kohalike elanike kaasamise pikka traditsiooni Eesti arheoloogias. Samuti on läbi aegade teadlased kasutanud erinevaid

arheoloogia populariseerimise meetmeid alates nn lahtiste uste päevast kaevamistel näituste koostamiseni. Salme, Rõuge ja Padise juhtumid tõestasid, et inimesi huvitab kaugem ajalugu ning arheoloogia. Seega eeldused kogukonna arheoloogia põhimõtete rakendamiseks on loodud. Peamise takistusena näen traditsioonilise arheoloogia käsitluse domineerimist, mis keskendub ainelisele kultuurile, kuid ei märka elavat inimest selle ümber ning esitab fakte, kuid ei avalikusta arheoloogia protsessi. Siiski usun, et teadvustades arheoloogia tagajärgi kogukonna elule ning erinevaid arheoloogia sotsiaalseid aspekte toimub nihe avatuma arheoloogia suunas, millest võidavad nii ühiskond kui arheoloogiateadus. Käesolev töö oli loodetavasti alles esimene samm sellel pikal kuid õpetlikul teekonnal.

Kasutatud kirjandus

- Agbe-Davies, A.S. 2010.** Concepts of community in the pursuit of an inclusive archaeology. – International Journal of Heritage Studies, 16, 6, 373–389.
- Alas, A. 2010.** Padise klooster: sünge kindlus, mis muudeti elumajaks. Intervjuu arheoloog Villu Kadakaga. – Eesti Ekspress, 10.09.2010.
- Allmäe, R.; Maldre, L. & Tomek, T. 2011.** The Salme I Ship Burial: An Osteological View of a Unique Burial in Northern Europe. – Interdisciplinaria Archaeologica, 2:2, 109–124.
- Alttoa, K. 2012.** Kloostri-eelne Padise ja tsistertsilased. – Padise ja Vantaa. Keskaja sild Padise ja Vantaa vahel. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välilla .Padise vallavalitsus ja Vantaan kaupunki/historiatoimikunta,
- Alttoa, K. , Keskküla, L., Keskküla, M. 2012.** Padise kloostrivaremete ehituslik minevik ja tulevik. – Padise ja Vantaa. Keskaja sild Padise ja Vantaa vahel. Keskiajan silta Padisen ja Vantaan välilla. Padise vallavalitsus ja Vantaan kaupunki/historiatoimikunta, 149-182.
- Atalay, S. 2010.** „We don’t talk about Catalhöyük, we live it“: sustainable archaeological practice through community-based participatory research. – World Archaeology, 42, 3, 418–429.
- Birt, P.J. 2004.** Archaeology in a small community in South Australia. – Places in Mind. Public Archaeology as Applied Anthropology. Ed. Schakel, P.A.; Chambers, E.J. New York, London: Routledge, 153 – 169.
- Terry Childs, S. 2002.** The Web of Archaeology. Its Many Values and Opportunities. – Public Benefits of Archaeology. Ed by Little, B.J. Florida: University Press of Florida, 228–238.
- DELFI 2012** = *Rõuge muinasmaja elanikud veetsid öö kümnekraadises toas.* – DELFI, 2.02.2012.
- Eesti Ekspress** = Marika Mägi: Mis toimus Saaremaal 1260 aastat tagasi? – Eesti Ekspress, 26.08.2011.
- Eesti Päevaleht 2008a** = Saaremaal avastatud inimluud võivad olla tuhat aastat vanad. – Eesti Päevaleht, 29. 09.2008.
- Eesti Päevaleht 2008b** = Maapõu paljastas viikingiaegse "mängupõrgu". – Eesti Päevaleht, 07.10.2008.
- ERR 2011**= Padise väljakaevamistelt leiti ilmselt Liivi sõja aegne suurtükk. ERR 23.09.2011.
- HCL** = Henriku Liivimaa kroonika. Toim E. Tarvel, tõlk R. Kleis. Tallinn 1982.

Hoeneke 1960. Liivimaa noorem riimkroonika (1315–1348). Toim. Vahtr, S. Tallinn: Eesti riiklik Kirjastus.

Holtorf 2007a. Can you hear me at the back? Archaeology, communication and society. – European Journal of Archaeology, 10 (2-3), 149–165.

Holtorf 2007b. Archaeology is a Brand! The Meaning of Archaeology in Contemporary Popular Culture. Oxford: Archaeopress.

Independent 2011 = Pre-Viking ship Baltic's oldest known sail boat. – Independent, 20.08.2011.

<http://www.independent.co.uk/travel/news-and-advice/previking-ship-baltics-oldest-known-sail-boat-2341087.html>, (vaadatud 7.05.2013).

Johanson, K., Tõrv, M. 2013. The many faces of Richard Indreko. – Man, his time, artefacts and places. Collections of articles dedicated to Richard Indreko. – Muinasaja Teadus 19. Tartu: University of Tartu, 25–89.

Kadakas, V. 2012. Archaeological studies in Padise monastery. – Archaeological fieldwork in Estonia 2011. Tallinn, 57–79.

Kalmus, K. 2011. Muinaslaeva luunuppude ainetel valmib lauamäng. – Saarte Hää, 23.03.2011. <http://www.saartehaal.ee/2011/03/26/muinaslaeva-luunuppude-ainetel-valmib-lauamang>, (vaadatud 30.04.2013).

Kanal 2 2008 = *Salme küla andis välja erakordse leiu – paatmatuse paiga.* – Kanal 2, 10.10.2008.

Konsa, M. 2006. Projekti „Mälumaastikud“ tutvustus. (TÜ arheoloogia arhiiv)

Konsa, M. 2010. Ettekanne *Arheoloogia vahendamise avalikkusele* Arheoloogia ja Ajakirjanduse Kevadkoolis 2010, (käsikiri eravalduses).

Konsa, M. in prep. Fieldwork by A. M. Tallgren in Estonia in 1920 –26. – Estonian Journal of Archaeology.

Konsa, M., Allmäe, R., Maldre, L. & Vassiljev, J. 2009. Rescue excavations of a Vendel Era boat-grave in Salme, Saaremaa. – Archaeological Fieldwork in Estonia 2008, 53–64.

Laherand, M.-L. 2008. Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: OÜ Infotrükk.

Lillak, A., Valk, H. 2010. Arheoloogilised kaevamised Rõuge linnamäel 2008. aastal. Kaevamisaruanne. (TÜ arheoloogia arhiiv)

Lipe, W. D. 2012. Public benefits of archaeological research. – Public Benefits of Archaeology. Ed. Little, B. J. Florida: Gainesville, 20–28.

Little, B. J. 2002. Public Benefits of Archaeology. Florida: Gainesville.

Livin, L. 2010. Eesti arheoloogide väärtusmaailm ja -konfliktid. Magistritöö. (TÜ arheoloogia raamatukogu)

Mandel, M. 2011. Arheoloogiga Läänemaa radadel. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum.

Maripuu, M. 2007. II maailmasõda ja Saaremaa. – Saaremaa 2. Ajalugu, majandus, kultuur. Tallinn: Koolibri, 305–344.

Marshall, Y. 2002. What is community archaeology? – World Archaeology, 34, 2, 211–219.

McDavid, C. 2002. Archaeologies that hurt; descendants that matter: A pragmatic approach to collaboration in the public interpretation of African-American archaeology. – World Archaeology, 34, 2, 303–314.

McDavid, C. 2004. Towards a More Democratic Archaeology. – Public Archaeology. Ed by Nick Merriman. London, New York: Routledge, 159–187.

McGhee, F.L. 2012. Participatory research and archaeology. – The Oxford Handbook of Public Archaeology. Ed. Skeates, R. et al. Oxford: Oxford University Press.

Merriman, N. 2004a. (ed.) Public Archaeology. London, New York: Routledge.

Merriman, N. 2004b. Introduction: diversity and dissonance in public archaeology. – The Public Archaeology. Ed. Nick Merriman. London, New York: Routledge.

Moser, S., Glazier, D., Phillips, J. E., Nemer, L.N., Mousa, M.S., Richardson, S., Conner, A., Seymour, M. 2002. Transforming archaeology through practice: strategies for collaborative practice in the Community Archaeology Project in Quseir, Egypt. – World Archaeology, 34, 2, 220–248.

Mäss, V. 1996. Kus asus „uus sadam“ Saaremaal? – Muistsed laevad, iidseid paadid. Tallinn, 92–99.

Mäss, V. 2012. Muinaslaevad Sõrvemaa rannavallis. – Horisont, 4, juuli, 36–43.

Nurger, H. 2012. Sissejuhatuseks. – Padise ja Vantaa. Keskaja sild Padise ja Vantaa vahel. Padise, 11–12.

Oma Saar 2008 = *Uus avastus: Salme muinaslaevast leiti säilinud puitu.* – Oma Saar, 20.10.2008.

Padise 2012. = Padise valla arengukava 2013–2025. Projektversioon. Padise, 2012.

Pajuste, V. 2012. Noorema rauaaja eluhoone rekonstrueerimine. Arheoloogiline eksperiment Rõuges 2010–2012. Magistritöö. (TÜ arheoloogia raamatukogu)

Palginõmm, V., Noorkõiv, R. 2001. Padise vald 2001. Padise vallavalitus. Padise.

Peets, J. 2012. Salme muinaslaevade arheoloogilised välitööd on lõppenud. – Navigaator.

Balti mereajakiri. Sügis, 70–76.

Peets, J. 2013. Revealing a grim cargo of elite Viking warriors. – World archaeology, 2.04.2013. <http://www.world-archaeology.com/features/estonia-salme-ship-burials/>, (vaadatud 15.05.2013).

Peets, J., Allmäe, R. & Maldre, L. 2011. Archaeological investigations of Pre-Viking Age burial boat in Salme village at Saaremaa. – Archeological fieldwork in Estonia 2010, 29–48.

Postimees 2008a = Saaremaalt leitud inimluud jäeti metsa alla vedelema. Postimees. 26.09.2008. <http://www.postimees.ee/?id=36416>, (vaadatud 7.05.2013).

Postimees 2008b = Arheoloogid paluvad inimeste abi haruldase leiu kaitsmisel – Postimees, 27.10.2008.

Pöldvee, A. 2012. Padise foogtide arveraamatud (1562–1619) Rootsi Riigiarhiivis / Padisen voutien tilikirjat (1562–1619) Ruotsin valtionarkistossa. –Padise ja Vantaa. Keskaja sild Padise ja Vantaa vahel. Toim. Erki Russow. Padise: Padise Vallavalitsus, Vantaa kaupunki/historiatoimikunta, 135 - 148.

Päärt 2012. Rõuge muinasmaja elanikud: külma asemele kiusab ving. – Novaator, 31.01.2012.

http://novaator.ee/ET/inimene/rouge_muinasmaja_elanikud_kulma_asemel_kiusab_ving/ (vaadatud 3.05.2013).

Ridbeck, H. 2003. Padise läbi aegade: kodulooraamat. Tallinn.

Russow, E. (toim) 2012. Padise ja Vantaa. Keskaja sild Padise ja Vantaa vahel. Padise.

Saarte Hääl 2010 = Salme koolil on nüüd tunnuslause. – Saarte Hääl, 26.02.2010. <http://www.saartehaal.ee/2010/02/26/salme-koolil-nuud-tunnuslause/> (vaadatud 29.04.2013).

Salme infoleht, 7 (194), august 2011.

Simpson, F. 2008. Community archaeology under scrutiny. – Conservation and Management of Archaeological Sites, 10, 1, 3–16.

Schakel, P. A. 2004. Heritage Development and Applied Archaeology. – Places in Mind. Public Archaeology as Applied Anthropology. Ed. Schakel, P.A., Chambers, E.J. New York, London: Routledge, 1–16.

Skeates, R., McDavid C., Carman, J. 2012. The Oxford Handbook of Public Archaeology. Oxford: Oxford University Press.

Smith, L., Waterton, E. 2009. Heritage, communities and archaeology: a history. – Heritage, Communities and Archaeology. London, 21–39.

Smith, L., Waterton, E. 2010. The recognition and misrecognition of community heritage. – International Journal of Heritage Studies, 16, 1–2. Januar – March 2010, 4–15.

- Südda, P. 1883.** Wäikene wana waranduse wakk ehk Saaremaa wägimees Suur Tõll: Eestlaste ennemuistne jutt / Saaremaa-rahwa suust 20-ne aasta jooksul kokkukorjanud P. Süda. Kuressaare.
- Tamm, J. 2010.** Padise klooster. Ehitus- ja uurimislugu. Tallinn: TEA Kirjastus.
- Tooming, Ü. 1978.** „Kodulinn“ Rakvere klubi. – Punane Täht. 09.12.1978, 1.
- Tully, G. 2007.** Community archaeology: general methods and standards of practice. – Public Archaeology, 6, 3, 155–187.
- Tõnisson, E. 2008.** Eesti muinaslinnad. Muinasaja teadus, 20. Tartu -Tallinn.
- Tõnisson, E., Valk H., 2008.** Rõuge linnamägi. – Eesti muinaslinnad. Toim. Mäesalu, A.; Valk, H. Tartu-Tallinn: TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut, 324–325.
- Ulst, I. 2012.** The Role of Community Archaeology in Heritage Protection: Responsible Metal Detecting as a Tool for Enhancing the Protection of Archaeological Heritage. Magistritöö. (TÜ arheoloogia raamatukogu)
- Uustalu, A. 2012.** Muinasmaja eksperiment Rõuges – loomadele ohtlik, inimestele paras! – Õhtuleht, 31.01.2012. <http://www.oh tuleht.ee/462467> (vaadatud 3.05.2013).
- Veldre, T. 2012.** Salme muinaslaev sai betoonist mälestusmärgi. – Saarte Hää, 30.11.12. <http://www.saartehaal.ee/2012/11/30/57342/> (vaadatud 6.05.2013).
- Viivik, A. 2010.** Padise klooster varjab endas hulga saladusi. – Harju Elu, 24.09.2010.
- Vijand, L. 2009.** Arheoloogia õpetamine keskkoolis. Magistritöö. (TÜ Eesti ajaloo õppetool)

Internetiallikad

- CBA 2010 = Council of British Archaeology. 2010.** Community Archaeology in the UK: Recent Findings. <http://www.archaeologyuk.org/sites/www.britarch.ac.uk/files/node-files/CBA%20Community%20Report%202010.pdf>, (vaadatud 07.05.2013).
- Eetikakoodeks = Arheoloogide eetikakoodeks.** www.arheo.ut.ee/eesti-arheoloogide-eetikakoodeks, (vaadatud 8.05.2013).
- Keava linnus,** <http://www.arheo.ut.ee/keava/main.htm>, (vaadatud 13.05.2013).
- Maale elama. Rõuge.** <http://maale-elama.ee/kogukonnad/rouge#.UVWGuhemiAg>, (vaadatud 28.03.2013)
- MKA = Muinsuskaitseamet. Kultuurimälestiste riiklik register.** <http://www.muinas.ee/register>, (vaadatud 15.05.2013).

Padise mõis. <http://www.padisemois.ee/et/>. (vaadatud 8.04.2013).

Padise vald. <http://padise.kovtp.ee/et/> (vaadatud 16.04.2013).

Padise valla olulisemad projektid aastateks 2012-2016,
http://padise.kovtp.ee/et/c/document_library/get_file?uuid=6aeffe8b-b4a7-41d3-a869-5d0c8dfabca0&groupId=141606, (vaadatud 14.04.2013).

Padise 2012 = Padise valla arengukava 2013-2025. Projektversioon. Padise, 2012.
<http://padise.kovtp.ee/documents/141606/4388471/Padise+valla+arengukava+aastateks+2013-2025.pdf>, (vaadatud 17.03.2013).

Paikuse 2007 = Paikuse valla „Kiviaja küla“ teemapargi arendamise kava 2007 – 2010.

Paikuse, 2007. <http://www.paikuse.ee/files/documents/turism/Kiviaja%20kula.pdf>, (vaadatud 15.05.2013)

Rõuge valla arengukava 2010–2017. 2010.

<https://rouge.kovtp.ee/documents/653896/927818/R%C3%95UGE+VALLA+ARENGUKAV+A+2010-2017+muudetud+31>, (vaadatud 28.03.2013).

Rõuge muinasmaja. <http://www.muinasmaja.edicypages.com/>, (vaadatud 20.04.2013).

Rõuge põhikool. <http://www.rouge.edu.ee>, (vaadatud 30.03.2013).

Rõuge valla arengukava 2010-2017. <https://rouge.kovtp.ee/et/arengukavad>, (vaadatud 28.03.2013)

Rõuge Nooretklubi. <http://noorteklubi.ee/>, (vaadatud 30.03.2013).

Rõuge vald. <https://rouge.kovtp.ee/et/mtud>, 30.03.2013 (vaadatud 06.04.2013).

Salme lasteaed. <http://www.salmevald.ee/index.php?sisu=haridus&teema=lasteaed>, (vaadatud 12.03.2013)

Salme muinaslaev, <http://salmepaat.blogspot.com/>, (vaadatud 13.05.2013).

Salme paat, <http://salmepaat.blogspot.com/>, (vaadatud 13.05.2013)

Salme põhikool. <http://www.salme.edu.ee/koolist/ueldandmed>, (vaadatud 12.03.2013).

Salme vald. <http://www.salmevald.ee/index.php?sisu=haridus&teema=lasteaed> 12.03.2013

Salme Põhikool. <http://www.salme.edu.ee/koolist/ueldandmed>, 12.03.2013

Salme Vallateater. <http://vallateater.salmevald.ee/avalehekulgu/>, (vaadatud 11.03.2013).

Statistikaamet. <http://www.stat.ee/ee>.

Padise valla olulisemad projektid aastateks 2012-2016.
http://padise.kovtp.ee/et/c/document_library/get_file?uuid=6aeffe8b-b4a7-41d3-a869-5d0c8dfabca0&groupId=141606, (vaadatud 14.04.2013).

Salmel vallaleht. <http://www.salmevald.ee/index.php?sisu=uudised&teema=vallaleht>,
17.03.2013.

Sõrve – minu kodukoht. <https://sites.google.com/a/salme.edu.ee/kodu/>, (vaadeldud
23.04.2013).

Sänna kultuurimõis. <http://www.kultuurimois.kultuuritehas.ee/>, (vaadatud 06.04.2013).

Õunapuu, L. 2010. Valimid kvantitatiivses ja kvalitatiivses uurimistöös. Tartu Ülikool.
http://www.e-ope.ee/download/euni_repository/file/3402/sisupakett3.zip/index.html,
(vaadatud 09.05.2013).

Intervjuud

Intervjuud Salmel, juuli – august 2012 (TÜ arheoloogia arhiiv)

Intervjuud Rõuges, september 2012 – märts 2013 (TÜ arheoloogia arhiiv)

Intervjuud Padisel, september 2013 – veebruar 2013 (TÜ arheoloogia arhiiv)

Archaeology and community – the cases of Salme, Rõuge and Padise

Summary

The research approach in this thesis follows from the premise that archaeology is not only research of the past based on material culture, but represents a tangible process concerned with social, economic and cultural effects. In addition to observing the humans and phenomena of the past, one must also take note of the present human and the intellectual cultural heritage surrounding him or her. My thesis has focused on the social aspects of archaeology and observed closer the relations between archaeology and the community in modern times. I presented the question of whether and how archaeological research influences life in modern communities, their perception of the past, values and understanding of archaeology. What are the factors at play? The theoretical starting point of this topic was community archaeology – a new archaeological discipline that has been little practised in Estonia. In my thesis I presented the seven-factored community archaeology method first presented by Stephanie Moser in 2002 and developed by Gemma Tully. In light of these principles I posed the question of to what extent have these principles been enforced in the Estonian context and would a community archaeology project be feasible here.

The aim of this thesis has been to channel the voice of the community as an interest group, who are also active in heritage creation and maintenance processes, but whose voice is seldom heard in debates on cultural heritage. I have therefore chosen three cases – the Rõuge experimental archaeology project (2010-2012), the Salme ship burial excavations (2008, 2010-2012) and the Padise Abbey excavations (2010-2011), where I have interviewed local community members. Hereby I have considered community members as residents of the local area. In my choice of cases I utilised the following criteria: the duration of the project, age of the project, media portrayal and size of the community. I have partaken in the Salme excavations in 2011-2012, Padise excavations and compiling the exhibition 2011-2012. This thesis is a case study utilising qualitative methods where in addition to half-structured interviews I have used conversations participant observation as means of collecting data.

The thesis comprises of five chapters. In the first I presented the methodological and

theoretical framework of the research, where I explained in detail the methods used in the thesis, and also the terms *community* and *community archaeology*. In the second, third and fourth chapter I have analysed the different cases found in this work – the Padise Abbey excavations, the Salme ship burial excavations and the Rõuge prehistoric house experimental project. With each case I presented a description of the local parish and community, as well as an overview of local archaeological sites.

Following this I have analysed the significance and functions of the site in the community and individual's opinions of archaeological research and its outcomes. In the fifth chapter I compared the three cases and outlined major tendencies and aspects in the relations between community and archaeology, additionally, I sought to answer the question of to what extent were the principles of community archaeology utilised in these cases.

Every case study opened with a description of the local community and parish, following the principle that the personality, history and environment of the community help us to understand the mentality and values of the community in relation to cultural heritage. The results have been somewhat surprising. Firstly, the observed cases turned out to differ from each other more than background information would allow one to assume. Secondly, all three cases showed that the character of the community, their interests and environment directly influence community attitude towards archaeological heritage and archaeological excavations.

The Salme parish, formed in the 1950s, a relatively new community compared to Rõuge and Padise, approached the archaeological excavations as a beneficial opportunity in terms of marketing, tourism and identity creation. Following the excavations, the parish has brought to life several projects inspired by ancient ships and Vikings (for example the museum project Sõrve Värav, marking of recovery sites etc.) and overall supported the integration of the excavations into community life. As of today, Salme local folklore has seen ancient Vikings appear side by side the ancient hero Suur Tõll. In contrast, the long-standing parishes of Rõuge and Padise have not seen a comparable integration of the archaeological projects into the self-image of the local people.

The impact of the the environment of the community and the location of the site onto a general interest in archaeology was best illustrated by the Rõuge example. Namely the Rõuge hill fort is located near the edge of town, and cannot be reached from the centre directly, consequently; locals do not often venture there. The site is frequented by tourists, who come to admire the view to the Ööbikuorg valley from the promontory. However, the information

concerning the archaeological site is hidden further away from other local sights. I concluded that as the local parish does provide the the young and active populace with various means to spend their free time, the archaeologists should arrange to have a voice in the community and raise the community participation level in archaeology.

Additionally, I have analysed the meaning and function of an archaeological site in community. From the Rõuge and Padise examples we can see that archaeology can change the usage and position of local cultural heritage in the eyes of the community. In Padise these changes were directly in relation to restoration works and archaeological excavations the parish had performed since the 1990s. Previously a children's play castle, the Abbey is becoming a concert and theatre venue, a social gathering site and one of the more important tourist attractions in the Lääne-Harju county. The attention from the parish administration has sent a signal to the community that the Abbey is a high-profile location. In Rõuge, however, the situation is the opposite. The social function of the hill fort has waned over time and the parish efforts to invite more activity to the site have been met with resistance on due to strict limitations imposed by heritage preservation and environment protection rules. In order to raise the profile of the hill fort in the eyes, the progressive council board supported also the project to build the ancient house.

With every case I have attempted to identify spheres in the community that have been affected by archaeological excavations. Analysis has shown that the projects in question have somewhat raised general awareness regarding archaeological and cultural heritage, but this has been dependent upon several factors.

I would hereby advocate the importance of a bystander view and experience the archaeological process. In Salme, where traditional excavations lasted for several seasons, the interviewees presented a rather comprehensive understanding of the aims of, the methods of and the time required for archaeological research. The Salme case also demonstrates the necessity of publishing research history and input information in addition to the research findings. This encourages people to engage critically and present their own interpretations, which in turn enlivens the general discussion and connects people with the site. Archaeology tells stories and people want to hear of stories of “making archaeology”.

Previous experience with archaeology or the lack thereof played a part on the parish council level. In Rõuge, where previous experience was constrained to imposing various limitations upon development on the hill fort, attitudes before the ancient house project displayed a

certain disappointment and puzzlement regarding archaeology. However, the positive attention and tourism potential accompanying the experimental archaeology project has led to plans of expanding the prehistoric site. Thus, mutual dialogue and co-operation is the key to successful communication between archaeologists and community.

The long-standing cooperation of the Padise parish with heritage specialists has led to the restoration of the Abbey being directed by the parish council in a knowledgeable and comprehensive manner. The raised awareness regarding heritage has extended from the Abbey itself to other historic locations in the parish. The Abbey is now regarded as part of a larger complex, comprising of Padise Manor, fort hill and the one-time kolkhoz centre. This repositioning of the Abbey into a broader context generally is a sign of a new reasoned approach and valuation of the surrounding environment.

Archaeological excavations encourage the public's interest in the past. Following the Salme ship burial excavations, the local populace has increasingly begun to value archaeological findings as a history source and have begun to notify archaeologists and the National Heritage Board of found items.

The fifth chapter of this thesis investigated the factors in the three cases that shaped the public's attitude towards archaeology. Interviews have allowed the conclusion that the perception of archaeology and the interest in it were greatly determined by previously ingrained stereotypes – archaeologists as detectives, adventurers, discoverers, salvagers of ancient treasures. These stereotypes were furthermore enforced by media. Headlines in the printed press told of the archaeologists' great discovery in Salme, the salvaging of ancient ships from road building and treasure hunters etc. The public was attracted by the adventurous element in the Rõuge ancient house project – how will the volunteers survive the bitter cold in the winter? The Padise excavations were nonetheless more archaeologically traditional and did not generate sufficiently attractive discoveries, leading to the public interest remaining low.

I have extensively analysed media relations and the role of television, newspaper and internet as information brokers in the Rõuge, Salme and Padise cases. All three cases confirmed the role of television as the most important source of archaeological information. A television appearance is perceived as higher-profile news, which translated into an increasing number of visitors at the Salme excavation site. Interviews have led to conclude that the public followed local news and developments in local archaeology were often featured and read in local

papers. This indicates the importance of local news outlets in distributing information on archaeology. Additionally, the Salme and Rõuge cases encourage the development and use of new web-based solutions – blogs, homepage etc., that could keep the public informed of project developments and allow the archaeologists to have a measure of control over the information flow.

Were the Salme, Rõuge and Padise cases generally in line with the practices of community archaeology and would the community archaeology project be feasible in Estonia? The analysis showed that no cases in this research followed Moser's methodology in full; however, all cases presented corresponding activities. Predictably, the best represented was the principle of popularisation and public communication. The Salme ship burial excavation corresponded to the greatest extent with community archaeology principles, which, nonetheless, did not correspond to one basic demand – mutual dialogue between researchers and community and community responsibility in different stages of the project. The participation of the community and responsibility was greatest in the Padise research project, initiated by and led mainly by the parish council. Despite this, Padise remained distant for the ordinary members of the public and a number of activities were directed outside of the community.

In light of this research, is a community archaeology project feasible in Estonia? The country has a long tradition of volunteer participation in archaeology. Additionally, scientists have throughout the years exercised various methods to popularise archaeology, including so-called open door days at excavations and exhibitions. The Salme, Rõuge and Padise cases proved that the public is interested in ancient history and archaeology. Therefore the fundamentals of practising community archaeology are in place. The main hindrance would appear to be the dominance of a traditional interpretation of archaeology, which concentrates on material culture, but does not include the living person around it and presents facts without explicating the archaeological process. Nevertheless, raising awareness regarding the effects of archaeology on communities, and different social aspects, we will see a shift towards a more open archaeology, which can become beneficial for both society and the science of archaeology. The thesis at hand has hopefully been merely a first step on this long but educating journey.

Küsitluskava Salmel, Rõuges ja Padisel 2012- 2013

1. Kohatunnetus

Kas küsitletu on kohalik? Mille poolest küsitletava ümbruskond/kodukant võiks silmapaistev olla? Kas kodukohas on tähelepanu äratavaid erilisi/silmapaistvaid objekte (looduslikud, tehiskujud)? Kas ümbruskonnas on arheoloogilisi kohti/ajaloolisi paiku? Millised need on? Mis on ajalooline/arheoloogiline koht/muistis? Kas ja milline on küsitletava kokkupuude kodukoha eriliste paikadega? Millistesse ümbruskonna paikadesse viib küsitletav oma külalised? Mis meeldib/ei meeldi küsitletavale ümbruskonnas? Millised need kohad on ja miks ta neid vaatamas käib?

2. Arheoloogiline muistis

Mida muistis küsitletavale tähendab? Kas küsitletav on ise muistise kaevamisi või leiukohta vaatamas käinud või kedagi vaatama viinud? Miks? Kuidas küsitletav tõlgendab muistist? Kust pärineb teadmine muistise kohta?

3. Kogukond

Mida küsitletava jaoks tähendab kogukond? Kui aktiivseteks ja kokkuhoidvateks peab kohalikke elanikke? Kuidas iseloomustaks kohalikke elanikke? Kuivõrd teadlikud või huvitatud on kohalikud elanikud kodukandi ajaloost? Kas ja kuidas on muistise uurimine mõjutanud kogukonna elu – sisesuhteid, välisuhteid, ettevõtlust, turismi, haridus-, huvitegevust ?

4. Arheoloogia, välitööd ja arheoloogid

Mida arheoloogid siin on teinud? Millal ja kus? Kas küsitletul on kaevamistega kokkupuuteid olnud? Kust küsitletav kuulis kaevamistest? Millised olid kaevajate ja külaelanike vahelised suhted? Kuidas suhtusid kohalikud arheoloogide tegemistesse? Kas oli ühistegevusi? Kuidas arheoloogid oma tegemisi tutvustasid? Kas oli organiseeritud ka mingeid üritusi kaevamiste või kaevamistulemuste tutvustamiseks – ekskursioonid, õppepäevad vms? Kui palju arheoloogid rääkisid sellest, mida kaevatakse ja millise perioodi muistisega on tegemist jms? Kuidas info levis –televisioon, internet, ajalehed? Kas info oli piisav, mida küsitletav veel soovinuks teha/teada? Kas ja kuidas tuleks muistist tulevikus eksponeerida?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina: **Nele Kangert**
(sünnikuupäev: **08.03.1984**)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Arheoloogia ja kogukond Rõuge, Padise ja Salme juhtumite näitel

mille juhendaja on **Marge Konsa**

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 16.05.2013